HAL
open science

Bezañs dizehan ar brezhoneg e “Reter gallaouek” Bro-Wened

Bertrand Deléon

▶ **To cite this version:**

Bertrand Deléon. Bezañs dizehan ar brezhoneg e “Reter gallaouek” Bro-Wened. Literature. 2019. dumas-02308487

HAL Id: dumas-02308487

https://dumas.ccsd.cnrs.fr/dumas-02308487v1

Submitted on 8 Oct 2019

HAL is a multi-disciplinary open access archive for the deposit and dissemination of scientific research documents, whether they are published or not. The documents may come from teaching and research institutions in France or abroad, or from public or private research centers.

L’archive ouverte pluridisciplinaire **HAL**, est destinée au dépôt et à la diffusion de documents scientifiques de niveau recherche, publiés ou non, émanant des établissements d’enseignement et de recherche français ou étrangers, des laboratoires publics ou privés.

Distributed under a Creative Commons Attribution - NonCommercial - NoDerivatives 4.0 International License

Kounskrid Master 2 – Brezhoneg, lizhiri keltiek

Bezañs dizehan ar brezhoneg e “Reter gallaouek” Bro-Wened

Dindan renerezh Herve AR BIHAN

Bertrand Deléon, 2019. Skol-veur Roazhon 2.

Trugarekadennoù :

Herve Ar Bihan, rener ar c'hounskrid, evit e skoazell hag e guzulioù prizius ;

An dud aterset :

Laurent Auneau – Mélina Bauché – Françoise Combrisson – Denise Danilo – Germaine Hamm – Youenn Guillanton – Sébastien Lanza-Boble – Fabien Lécuyer – Madeleine Loyer – Erwan Madeg – Lenaig Martin-Jolivet – Valentine Ozon-Ars – Laurent Réto.

Ar re o deus ma skoazellet e keñver pe geñver :

Jean-Patern Ars – Herve Bossard – Eflamm Caouissin – Marie-Hélène Guillotin – Thierry Jolivet – Lena Kerneur – Fañch Kerrain – André Le Meut – Gael Le Sauce – Gael Poullaouec – Paul Turchi-Duriani.

Prezegennerien :

Gildas Buron, Herve Dréan.

Taolenn

Digoradur 5

Emdroadur ar vevenn zisparti etre brezhonegerien ha gallegerien 6

Ledenez Rewiz, Gwenrann, Bourc'h-Baz…..... 8

I. Gevred Bro-Ereg, brezhoneg yezh ar vro 14

a/ Eus Bro-Ereg da lec'h-diazez galloud Breizh adal Nevenoe..... 14

b/ Diellevr Redon : lec'hanvadurezh / anvioù-tud 16

c/ Korrlec'hanvadurezh 19

d/ Lec'hanvadurezh gallaouek : troidigezhioù diwar ar brezhoneg 20

e/ Roudoù ar brezhoneg a vefe e gallaoueg ar vro-se ?..... 20

f/ an anvioù-tud e levrioù-marilh ar parrezioù 25

g/ Hengounioù all..... 30

- An dañsoù hag an tonioù 31
- Ar gwiskamantoù 31

II. An XIXvet kantved : takad sevenadur Breizh-Izel / Breizh-Uhel 36

a/ Istor ar vevenn yezh lakaet gant an enklaskourien en XIXvet kantved..... 38

b/ Dielloù ar familh Marker..... 41

c/ Ar brezhoneg en darempredoù kenwerzh (ar Roc'h-Bernez)..... 48

d/ Bro-Gistreberzh ? Ur c'hroashent chomet war-lerc'h ur bastell-vro bet « distaget » 49

e/ E dibenn an XIXvet kantved 51

III. An XXvet kantved : enklozadennoù brezhonek e-kreiz ur vro divrezhonekaet 52

A/ War harzoù ar vevenn Sébillot dre vont un tamm donoc'h war-zu Reter ha Gevred 53

a/ Kanaouennoù bet dastumet e 1976 e Sulnieg ha Laozag 53

b/ Sébastien Lanza-Boble a-ziwar Sulnieg 54

c/ Tud Kêriadenn Kergoc'han e Berrig 55

d/ Pelloc'h war-zu Gevred 56

B/ Eus an Hanternoz, Hanternoz-Reter Gwened da C'hevred 58

a/ Melina Bauché, eus Mourieg da Sant-Eleustr 58

b/ Valentine Ozon-Ars, Sant-Yann-Brevele 61

c/ Testeni Germaine Hamm a-ziwar Ar Stêrwenn, Plaodren, Kistreberzh ha pelloc'h 63

d/ Testeni Madeleine Loyer, eus Kistreberzh 64

e/ Testeni Laurent Réto : eus Sant-Wioñvarc'h da Gistreberzh 65

f/ Brezhoneg Reter ar vevenn Sébillot klevet e fozelloù ar Brezel Bras 66

g/ Testenioù all kostez Kistreberzh 67

h/ Perak ez eo aet ar brezhoneg da get, hervez Youenn Guillanton , ... 67

i/ Sell an dud war ar brezhoneg 68

Klozadur 69

Levrlennadur 72

Digoradur

- Ar vevenn zisparti bet termenet gant Paul Sébillot ha bevañs ar brezhoneg en tu all anezhi. *Perak an dodenn-mañ ?*

Pa oan a-youl vat en ospital Gwened er bloavezhioù 1996 – 1997 gant ur gevredigezh a oa he fal lakaet dezhi eskemm gant ar re gozh e oa bet goulennet ganin toullañ kaoz gant ar re goshañ, tost da 100 vloaz anezho, e brezhoneg. Lod anezho o doa ankouet ar galleg ha lod all n'o doa bet tro da vont e galleg reizh biskoazh. Ur vaouez eus Sant-Teve n'ouie koulz lavaret tamm galleg ebet. Souezhusat tra, ar re goshañ-se a zeue eus parrezioù pellañ takad brezhonegerien Breizh-Izel termenet betek-henn : Teiz, An Elven, Sulnieg. Meur a vloaz on bet o labourat e Kistreberzh evel rener skol ha skolaer en ur skol vrezhonek e 2006-2007 hag eus 2011 da 2014. Foetet em eus kalzik Reter Bro-Wened, lec'h ma vez meur a zen lorc'h enno da lakaat war wel o sevenadur hag o orin gallaouek hiviziken. Bev-mat eo ar berzhourelezh c'halloù eno hogen e klever kalzik gant an dud eo tomm o c'halon ouzh ar brezhoneg war un dro. Diazez ar panelloù brezhonek e departamant ar Mor-Bihan e oa an takad Reter Bro-Wened-se ha daoust da enebiezh un toullad tud anavezet mat evit diskar hor yezh endev e ranker anzav ez eo bet degemeret mat ar panellerezh brezhonek gant an darn vrasañ. N'eo ket sur e asantfe an dud e vefent tennet diwar-vremañ, p'emañ talvoudus e meur a geñver, pa vefe evit an douristelezh. E pastell-vro Kistreberzh e vez lavaret hag adlavaret gant an dud e oa aet ar brezhoneg da get tro-dro 200 vloaz zo. Hag ur vojenn boblek an hini eo pe diazezet eo diwar testenioù dalc'het er familhoù a rummad da rummad ? Hervez studiadenn Charles Coquebert de Montbret e vefe kement-mañ gwir. Dre benaos e chomfe n'eus ket keit-se c'hoazh kement a vrezhonegerien war an harz-se ha kement a dud a zalc'h kounioù familh gwriziennet ken start betek reiñ testenioù hendadoù dezho a ouie brezhoneg pe bet deuet o vrezhonekaat ar vro eus ar Roc'h-Bernez da dreuzoù Malastred e deroù an XXvet kantved ?

- *Emdroadur ar vevenn zisparti etre brezhonegerien ha gallegerien termenet eus an IXvet kantved d'an XXvet kantved (hervez Jean Fonteneau, Bertrand d'Argentré, Charles Coquebert de Montbret, Paul Sébillot, Francis Gourvil, Jean-Michel Guilcher, Fañch Broudig) :*

Evel ma ouzer eo aet ar vevenn yezhel war-gil. N'emaon ket o vont da zanevelliñ amañ anez an harz-se eus an hanternoz d'ar c'hreisteiz met termeniñ hon tachenn studi ne lavaran ket. Ober dave eus ur vevenn a vefe touellek forzh penaos dre ma weler takadoù disheñvel ma 'z a ar brezhoneg da get tamm-ha-tamm, hervez al lec'h, an dud, ar c'hêriadennoù, ar micherioù hag an darempredoù kenwerzh en tu all d'al linenn bet treset gant Paul Sébillot. Diouzh titouroù an diellevrioù kozh evel hini Redon ez aje takad brezhoneg d'ober anezhañ Reter Bro-Gwened betek Bro Nozieg, Kêr-Vlaen paket ennañ da neuze : ledet e oa an takad-se a-hed al Liger er C'hreisteiz o vont d'ober ur c'horn lemm pelloc'h war zu ar Reter dre-se. Roudoù all eus un hollad unvan a chom evel ma tiskouezin diwezhatoc'h.

Eus 1200 da 1500 en dije graet ar brezhoneg ur giladenn veur eno. Bertrand d'Argentré[1] a lakae Loudieg, Josilin, Malastred betek Gwenrann e-barzh an takad ma veze brezhonegerien.

Ar studiadenn bet urzhiet digant Charles Coquebert de Montbret[2] e 1806 da vare Napoleon a lakae war wel ur giladenn n'oa ket ken bras er wezh-mañ : e Bro-Vaz, er Brewer hag eus Ferel e-tal ar Roc'h-Bernez dre Bleaol da Voulleg. Krennet e oa war-zu an hanternoz dre vont a-dreuz Breizh hebioù Sant-Yann-Brevele, Mourieg, Neizin war-zu ar Gwalarn. Dont a rae anat c'hoazh ar beg lemm merzet er grennamzer.

Diouzh ar studiadenn renet gant Paul Sébillot[3] e 1886 n'oa ket Bro-Gistreberzh e gorread ar vrezhonegerien ken, dilec'hiet ar vevenn un nebeud kilometradoù pelloc'h er C'hornôg adarre. Sulnieg, Trevlean ha Plaodren a oa ennañ c'hoazh.

---

[1] E 1588, e embannadur kentañ « *L'histoire de Bretaigne, des roys, ducs, comtes et princes d'icelle: l'établissement du Royaume, mutation de ce tiltre en Duché, continué jusques au temps de Madame Anne dernière Duchesse, & depuis Royne de France, par le mariage de laquelle passa le Duché en la maison de France*. Jacques du Puys. Hervez Fañch Broudig ez eus bet embannet 16 kartenn all betek 1795 diwar hini d'Argentré m'emañ heñvel ar vevenn yezh lakaet warno.

[2] Coquebert de Monbret C.-E., Essai d'un travail sur la géographie de la langue française. Almanach du commerce, Pariz, 1831.

[3] Sébillot P., La langue bretonne, limites et statistique, Leroux, Pariz, 1886.

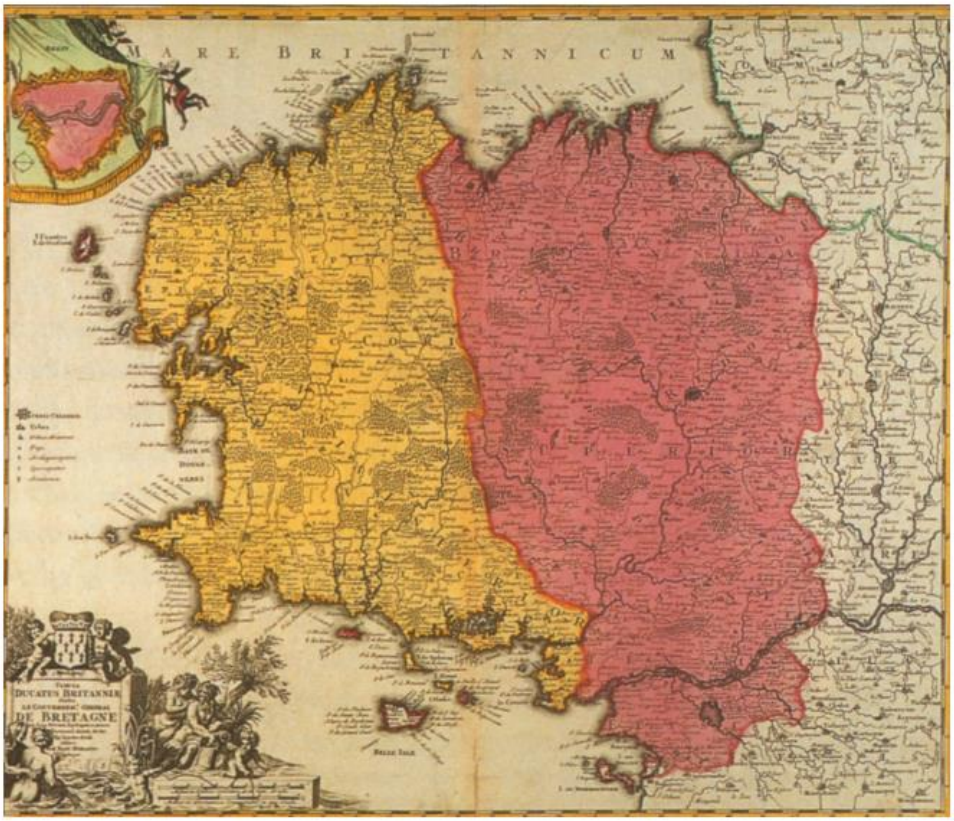

Fañch Broudig a zegas savboent Albert Dauzat[4] dimp e 1925 hag a soñje dezhañ n'oa ket ken splann-se ar vevenn, n'oa ket ul linenn zisparti sonn evel ma oa bet diskouezet er studiadennoù kent. Lenora A. Timm[5] az a da gadarnaat e oa dispis an harz-se hiviziken, e 1976. Evit o daou ne 'z ae ket mui ar re yaouank e brezhoneg. R. Panier[6] e 1942 a lakae kement-mañ war wel ivez dre ober dave eus ar giladenn e trowardroioù Kistreberzh hag e Ledenez Rewiz. Evit ar meneg kentañ e vije bet trec'h ar gallaoueg war ar brezhoneg hag evit an eil dave e vije kentoc'h un doare gallek rannvro war-eeun war ziazezañ er vro. Pezh a ziskoueze e oa ur c'hemm fonnus evit an eil skouer-se. Ne lakae ket Lenora A. Timm Ledenez Rewiz en takad brezhonegañ ken. E 1952 e oa Su al linenn zispartiañ e stêr Bennerv evit Francis Gourvil evit kelo-se. Damheñvel e oa diouzh hini Jean-Michel Guilcher e 1963, war-bouez pelloc'h e Hanternoz Bro-Gwened dre ma lakae Sant-Yann-Brevele e-maez takad ar vrezhonegerien.

[4] Fañch Broudig, À la recherche de la frontière. La limite linguistique entre Haute et Basse-Bretagne aux XIXe et XXe siècles, Brest, Emgleo Breiz, 1995.
Albert Dauzat, Le déplacement des frontières linguistiques du français de 1806 à nos jours. S.n., s.d.
[5] Lenora A. Timm, The shifting linguistic frontier in Brittany. S.n., s.d.
[6] Panier R., Les limites actuelles de la langue bretonne, leur évolution depuis 1886, Le Français Moderne, pp. 97 – 115, Ebrel 1942.

- *Ledenez Rewiz, Gwenrann, Bourc'h-Baz zo kement a dakadoù bet studiet meur a wezh na vint ket studiet en-dro panevet ur sell hollek da c'houzout e pe stad e oa hor yezh en tachennoù a-skoañs gant Biz ha Reter Bro-Wened. Peadra a vo da geñveriañ o emdroadur hag o levezon gant an takad studiet amañ.*

Gant-se, kent mont donoc'h gant an danvez-mañ e fell din reiñ un nebeud testenioù nevez war Ledenez Rewiz ha Gwenrann, Bourc'h-Baz, e-maez hor studiadenn. Studiet ha dielfennet eo bet Bro-Wenrann gant meur a enklasker dija : Emile Ernault diwar notennoù Léon Bureau, Amable-Emmanuel Troude, Gaston Esnault, Joseph Loth, Léon Fleuriot, Gildas Buron… Hogen e vennan degas elfennoù ouzhpenn war bezañs ar brezhoneg betek ur mare tost war an aod. Ul levezon bras o deus bet tud an aod donoc'h en argoad dre genwerzhañ ha dre an eskemm danvezioù etre an Arvor hag an Argoad. Meur a zen a Vro-Wened zo bet oc'h atersiñ tud kostez Sarzhav er bloavezhioù 90. Sébastien Lanza-Boble en o zouez en deus enrollet un toullad anezho e ti ar re gozh ha bet eo o kaout an dud er gêr, el lec'h ma vevent e deroù ar bloavezhioù 2000. Lakaat a ra da anat n'oa ket ar brezhoneg yezh ar gevredigezh ken met n'oa ket pell ac'hanen en amzer e oa yezh koubladoù kozh c'hoazh pe etre amezeien, pa teue da vezañ rouez a-walc'h klevet ar yezh war un dro. Dislavarout a ra studiadenn Timm dre-se pa tenne an takad-se diouzh ar brezhonegva diazez. Hiziv-an-deiz, tost tregont vloaz war-e-lerc'h, eo bet divanket darn vrasañ ar boblañs gant tud deuet eus kêrioù bras hag eus Bro-C'hall war o leve pe d'ober o anez hañvañ. Seurt studiadenn a vefe aner da neuze ma vije kaset da benn e 2019. N'eus ket peadra da vezañ souezhet gant disoc'hoù studiadenn Timm war un dro pa n'hallje ket hemañ tennañ kalz titouroù diouzh genoù an dud eno. Kement-mañ a gomprener a-walc'h pa glever Sébastien Lanza-Boble[7], bet aterset ganin, studiet gantañ brezhoneg Ledenez Rewiz, kent ledañ e dachenn studiañ betek Surzhur.

[7] Enrolladenn 1 : Sébastien Lanza-Boble, Gwened, d'an 30/01/2019.

Dielloù familh hag enrolladennoù niverelaet Sébastien Lanza-Boble.

E vamm zo a Sarzhav, a Sant-Klomer, e dad a Vro-Spagn : “Rummad ma mamm-gozh zo bet desket e brezhoneg. Neuze ma moereb kozh hag a zo marv, dija, e 1984 a ouie brezhoneg penn-da-benn hag e komze flour. Ar-lerc’h, ar rummad da heul, ar re goshañ ag ar rummad-se just a-walc’h o deus bet klevet brezhoneg da yezh daoust ma oa difennet a bep tra, atav e ouian e oa (…) ma mamm-gozh he doa desket dre guzh get he moereb dre ma oa mac’hagnet ar re ár he zro. (…) Revez ar pezh am boa desket gant ma gourvoereb unan a oa ’oare èl-se ma mamm-gozh a ouie komz flour hag oc’hpenn-tra e laboure ‘barzh ar labour-douar hag he doa tro da veajiñ e pep lec’h e Breizh ha da gomz brezhoneg. Aze e konte penaos e rae goap doc’h an dud doc’h o feson da zistagiñ pep tra a oa dishañval-tre. Ar-lerc’h em boa bet tro e 2002 da enrolliñ tud arall a Rewiz ; ar gudenn a oa diaes-tre da antreiñ ‘barzh an ti kar aze mard ous-te ag an diañvaez an dud a serr an nor a-benn é lâret n’ouian ket netra hag adal ma ouia ous-te mab-bihan unan bennak… ma c’heniterv pe n’ouian ket petra… ‘fiñ, atav e krogont da gomz a bep tra hag e asantont lâret un nebeud traoù a ouiont kwa ! Gwir eo, d’ar liesañ, peogwir ‘m eus kroget e 2000, pa ‘m eus labouret e Perwiz, em eus rañkontret keniterved ma mamm-gozh am boa dija komañset da zeskiñ gerioù gros (…) hag ár-lerc’h em eus klasket muioc’h ha, just a-walc’h, get ma moerebed em eus desket muioc’h a frazennoù met dalc’het em eus da glask tud arall da welet gouiet un tammig pelloc’h ha ‘m eus kavet, just a-walc’h, Mari Haroche a oa bet he zesteni ez an da lâret evit an ALBB e 1970 hag e oa c’hoazh bev. (…) Jorj Belz en deus graet ur bern enrolladennoù anezhi (…). Hi a lâre alies e oa skuizhus aveiti komz, dreist-holl peogwir ne gomze ket alies neuze e oa

atav é klask muioc’h hag ár un dro, alies am bez ar santimant-se get ma familh e oa mezhus lâret e ouient brezhoneg pe lâret e veze komzet brezhoneg peogwir aze e oa evel ar vourc’hizion, tud desket, hag e oa ar beizanted a gomze beurton hag oc’hpenn-tra hag aveite, pa gleven brezhoneg ár an tele, e oa ken dishañval ar brezhoneg doc’h an hini a glevent e soñje gante e oa un dra "barbare" pe un dra na oa ket brezhoneg kwa. Neuze an dra-se ‘oa gwir aveit Mari Haroche, ur santimant am eus bet er familh, peogwir, ar fed bout breizhad eo plas hor yezh ‘barzh hon sevenadur. (…)

Me zo bet e ti-retred Sarzhav. Aze em eus kavet Germaine Luco, n’oa ket james bet aterset get hani, ne ouie sañset netra ag ar brezhoneg ha pa ‘m eus kroget da gomz, hi a gomze flour ha bravoc’h c’hoazh aveit Mari Haroche ! Ur gudenn e oa marvet ar vaouez-se just ár-lerc’h met donet a rae flour ar brezhoneg hag e oa sur e oa beurton Sarzhav doc’h he mod he doa da zistigiñ pep tra. Ar familh Luco oc’hpenn-tra a oa ur familh anavet-tre e Sarzhav abaoe ar c’hwezekvet pe seitekvet kantved. (…) Hag er mem ti-retred em eus kavet Fin Le Gall hag a oa a Vlavason (…) e Surzhur, ár an aod. Marse e oa e 2002. Ar c’hlañdiourezed, ma fell dis, ar merc’hed a laboure aman o doa lâret-se : "Kerzh da gomz geti peogwir p’emañ é koll he fenn ne gomz mui nameit beurton !" (…) Komz a rae fonnapl-tre. He yezh vamm e oa, an dra-se a oa sklaer ha splann. (…) Div pe teir enrolladenn am eus met diaes da gompern. Marvet eo un nebeud-tre a amzer ár-lerc’h. A-du-arall am eus bet er mem ti-retred Job Le Floc’h ha mem-tra, marvet ur sizhun ár-lerc’h. (…) Hag e oa atav é lâret din ne ouie ket komz beurton evel ar galleg hag ár-lerc’h ne ‘m eus ket desket muioc’h rak e oa diaes da eskemm getoñ, darempredin. Met boñ, ar re se a oa aveit lod Sarzhav. Ar-lerc’h em eus klasket un tammig muioc’h kostez Teiz, Surzhur… Neuze e Teiz am eus kavet Pierre Piquet, hag e oa o chom er Grave. Neuze e oa ar mem tra, komz a rae brezhoneg flour. A-c’houde-pell n’en doa ket komzet met enrolladennoù a galite am eus bet getoñ, ya. A-du-‘rall e Sul(n)ieg atav, mamm an aotrou Maer, Geneviève Drogenn hag e oa a Surzhur am eus enrollet hag a ouie, mem tra, brezhoneg flour (…). E Surzhur em eus c’hoazh unan… D’ar liesañ ne respont ket d’ar re a añsia komz getoñ e beurton peogwir ne gomprena ket anezhe ! Dre ma ‘m boa aterset tud hag e ouient e feson da zistag’ em eus komzet beurton e oa e-mod-se… hag en deus respontet din ! Ha genin e oa c’hoazh koupapl da zalc’hiñ ur brezegenn verr a-walc’h kwa met n’oa ket aveit respont dis ken na vehe un den ag ar vro é sevel

goulennoù getoñ. (…) Bez eus c'hoazh unan zo marv n'eus ket gwerso, Annie Le Cadre, e Surzhur, hag e oa ag an Drinded-Surzhur. Emañ bet enrollet ár ur bladenn hag a zo « La Trinité en vérité » hag alies emañ bet enrollet get Catherine Pasco aveit Radio Bro Gwened (…). »

Da gadarnaat ar c'homzoù-se, e 1996 em boa bet tro da gaozeal get ur vaouez eus Teiz ivez, pa oan a-youl-vat evit eskemm gant ar re gozh en ospital Gwened. Homañ eus Sins, e Teiz, a lavare mont alies betek Arzhon ha mont a rae e brezhoneg gant he c'henseurtezed a-gozh. War a glever gant Sébastien Lanza-Boble, n'eus ket peadra da vezañ souezhet neuze.

Erwan Madeg[8], ur paotr a zo o chom e Sant-Kidi, a zo ur gêriadenn etre ar Chapel-Nevez ha Pluverin, daou-ugentvloaziad anezhañ, zo un tu eus e familh gwriziennet mat e Ledenez Rewiz :

« Neuze, doc'h tu ma zad, ma, ma zad zo a Vreizh, ya ; ma mamm ne oa ket Breizhadez anezhi, na bout aveidon-me emañ daet da vout, a Vro-C'hall e oa. Ma zad zo ganet e Sarzhav, zo a Vro-Gwened, hag e dad ne oa ket a Sarzhav met a Wened, ganet e Luskanenn, e-tal Gwened, ha doc'h tu e vamm e oa ur familh a Sarzhav. Aveit lâret dre vras e-keñver stad ar brezhoneg : pas, n'oa ket achu an traoù c'hoazh, na bout… Ya, èl rezon, evel ma lâre Loeiz Herrieu dija, gouzout a rit, e penn-kentañ an ugentvet kantvlead aze e Sarzhav e lâre d'an dud e oa a-bouez dalc'hiñ get ar yezh, get ar brezhoneg, neuze lao(s)ket eo bet kourz ár an traoù get an dud ; ya, gwir eo , met daoust tout an traoù-se e oa c'hoazh tud é komz brezhoneg n'eus ket gwerso, un nebeud tud, goude ar blezioù 70 memes ! 'M eus bet-me tro ur wezh da gomz get ur vaouez a Sarzhav e oa é chom e Susinioù hag e oan bet e darempred geti ha tro 'm eus bet da gomz geti am boa komprenet mat ar pezh a lâre ha hi ivez. Pezh en doa plijet din ivez – em boa lâret e oa ma zad-kozh a Sarzhav, ha… eñ, hannezh, a oa anavet mat e Sarzhav ur seurt dre ma oa pomper ha, hi he doa bet… he doa dalc'het soñj anezhañ : « A ya, me 'm eus soñj mat, ya ! Eñ a gerzhe liant » he doa lâret. N'hellan ket lâret ma oa un tammig e-raok 2000 pe un tammig ár-lerc'h, 'm eus ket mui soñj, met bon, n'oa ket pell. Hag ar vaouez a oa anavezet mat, gwir eo, dre ma oa e-mesk ar re ziwezhañ é komz beurton e Gourenez Rewiz ; aet eo bermañ. Met, hi 'oa brudet. Plijus e oa aveidon-me, ar wezh

[8] Enrolladenn 2 : Erwan Madeg, Sant-Kidi er Ar Chapel-Nevez, d'an 03/02/2019.

ketañ a oa din klevet – kar me ’m boa komzet beurtoñ gant tud arall met tud a oa a Landigidig pe a lec’hioù arall – plijus e oa aveidon-me komz a-zivout ma familh e brezhoneg. An dra-mañ a oa un dra nevez evidon-me ha plijus bras e oa. Na bout e vehe nameit ur frazenn. Neuze, a-ziwar ma familh a Sarzhav, ma zad-kozh ne oa ket-eñ a Sarzhav ; e vouezh a oa a Sarzhav, èl rezon ma mamm-gozh, ne veze komzet brezhoneg, beurton, ganti – sur a-walc’h e veze anavet un neubeud gerioù – met he mamm a-du arall, da’m soñj he a gomze beurtoñ met n’on ket sur. Met ar pezh on sur e veze anavet un nebeud traoù e brezhoneg. Hag an dra-mañ on sur ivez. Geti e oa bet desket traoù da’m zad pe da ma moereb ivez. N’eus ket traoù brav met traoù farsus kentoc’h evel… « keoc’h evidous ! ». An dra-se a blije… èl-rezon ar pezh a vez desket d’ar re vihan ne vez ket berped an traoù bravañ. Met ya, hi a gomze beurtoñ ; un dra a oa farsus ivez ne oa ket ganet e Breizh, ganet en Afrika an Hanternoz e oa, dre ma oa maltouter he zad.

Petra ’lâret c’hoazh ? A, soñj ‘m eus hag un dra ivez a-ziár ma zad-kozh. N’oa ket bet desket din beurtoñ c’hoazh met ’m eus soñj ag ur vignonez dezhi, Mari, hag e oa bet doc’h gwelet ha hi, a-daol-trumm èl-se é lâret gerioù ; é komz doc’htoñ e brezhoneg, un nebeud traoù, ha ieñ ha respont. Ar wezh ketañ din e oa klevet ma zad-kozh é lâret kement a draoù e brezhoneg. Ne gomze ket anezhañ met ieñ a gomprene ur seurt... ieñ a gomprene traoù. Gallout a rae da’m soñj – na bout e veze farioù – lâret un nebeud frazennoù. Ha memes, ar gerioù ketañ a zo bet desket din zo bet desket get ma zad-kozh… Ma zad-kozh a zo ganet e Gwened ha, neuze, ar vaouez-mañ, Mari, gi a oa a Sarzhav. Neuze, gallet ar pezh… Ma, ne gomzen ket beurton, neuze n’on ket c’hoazh bermañ aveit jaojiñ hi live met ar pezh a c’hellan lâret e oa en he aes e oa get ar yezh ur seurt ! Aveit gallet lâret un nebeud frazennoù ; da blantiñ un nebeud frazennoù. Da’m soñj, sur a-walc’h e veze komzet geti.

Un dra arall a oa, am eus klevet komz get un den brudet, anavezet mat… Fañch Morvannou hag e oa bet er skol ar veleion, « *skol Picpus* », e Sarzhav ha hannezh hag a gomze beurtoñ en doa c’hoant da gomz brezhoneg ivez hag ar pezh a gave drol e Sarzhav e ve gwelet maouizi gwisket get koefoù na gomzent ket brezhoneg anezhe. An traoù-se a oa drol evitañ. Ankouet pe… Maouizi a C’hourenez Rewiz na oant ket aveit komz brezhoneg neoazh e vezent gwisket e mod ar vro. (…) er bloaziadoù 50 e oa da’m soñj ; marse un nebeudig ár-lerc’h. Ar pezh en doa lâret din ivez, neoazh, ur wezh e oa bet kavet getañ e Sarzhav ur vaouez hag a gomze

brezhoneg ha plijadur en doa bet é komz geti ! Na bout e veze komzet getañ mod arall… Na bout ieñ sur a-walc'h get brezhoneg bro… ha n'ouian ket mui mar bez kani Bro-Gerne getañ pe… A Vro-Leon e oa ? Met daet e oa da benn a gompren ha bout komprenet geti. Plijadur vras en doa bet é komz geti. Er bleziadoù 50 pe 60, n'hellan ket lâret, ne 'm eus ket mui soñj ag an traoù-se. Koshoc'h aveitomp e oa met n'on ket aveit lâret dis. ».

Setu amañ gant Erwan Madeg ha Sébastien Lanza-Boble daou desteni na c'haller ket nac'h eus ur yezh war he dalar diwezhañ en ul ledenez priziet gant an dud eus kêr hag ar c'hallaoued dija. Ur c'hemm prim en amzer az a da zisplegañ perak e veze gwelet splann roudoù an identelezh, evel ar c'hoefoù, ha kalon an identelezh-mañ war ziskar p'emañ ar yezh anezhi. Hogen e oa ur yezh anavezet, marteze prezeget, n'oa ket aet da get e-giz ma rankemp lenn hanter-kant vloaz kent an testenioù-mañ.

Evit a sell Bro-Wenrann ha Bourc'h-Baz ez eus bet kaset meur a studiadenn dija. Eno e oa bevañs yezh micherioù stag ouzh ar paludoù ha n'oa ket abalamour d'ur bastell-vro a vije dizro he foblañs un disterañ dre an enezennadoù oc'h ober anezhi. Ar c'hontrol-mik a vije kentoc'h pa ouzer e oa diouzh orin o fratikoù e oa bet dalc'het gant ar yezh pe get. Dastumet en doa Léon Bureau[9] geriaoueg hag elfennoù pennañ brezhoneg Bro-Wenrann, hini Bro-Wened en diwezh, bet sellet a-dost gant Emile Ernault. Roudoù diwezhañ brezhoneg Gwenrann anavezet zo tro-dro 1960. E Bourc'h-Baz en doa aterset Léon Fleuriot[10] brezhonegerien e dibenn ar bloavezhioù 50 ha deroù ar bloavezhioù 60. Testeniet e vez gant tud ar vro ur vaouez marvet da 99 bloaz e Kervaleg, nepell eus Bourc'h-Baz, e 1988[11]. Gerioù ha livioù ar brezhoneg zo anezho e galleg ar vro-se e deroù an XXIvet kantved-mañ.

[9] Paramantour a vicher e oa Léon Bureau, bet ganet e Naoned e 1837 ha marvet eno e 1900. E-kerzh unan eus e veajoù niverus dre ar bed en doa graet anaoudegezh gant ur muletaer anvet Yves Monfort, bet ganet e Kervoezan (Kermoisan) e Bourc'h-Baz. Gantañ en doa dizoloet brezhoneg dre desteni un den a oa e-touez ar re ziwezhañ o c'houzout brezhoneg Bro-Wenrann. Dre m'he doa famih Léon Bureau un ti e Penc'hastell er Poulgwenn ez ae da vakañsiñdi ha deskiñ rannyezh Gwenrann. Daou yezhadur hag ur c'hramadeg a vije bet graet diwar zastum testenioù e-touesk ar 1300 paluder a ouie brezhoneg c'hoazh er vro-se. N'oa ket bet embannet e labour prizius siwazh hag aet int diwar wel, ken ne chom nemet ul lodennig anezhañ lakaet er gouloù gant Émile Ernault (« Etude sur le dialecte breton de la presqu'île de Batz, Kannadig hendraouriezh an *Association Bretonne,* 1882.

[10] Jean-Marie Cavalin, lesanvet « Yannig », bet enrollet e 1959 ; Suzanne Moreau ha Florestine Cavalin, bet aterset e 1960 ha 1961, hervez Gildas Buron.

[11] Hervez Gildas Buron e oa ur vaouez oadet a 99 vloaz, marvet e 1988, a ouie brezhoneg e Kervaleg (Kervalet), Bourc'h-Baz (prezegenn Gildas Buron e Ti ar Vro Gwened, d'an 22 a viz Meurzh 2019).

Gant-se e tamweler deroù un takad yezh arlivet, displann, ha n'eo ket ur vevenn treset hag embannet krak-ha-krenn a c'haller lakaat e tu Kornôg ar vevenn Sébillot. Da betra e vije bet ezvoudet en un taol e Reter anezhi ? Petra a vije bet disheñvel er giladenn anezhi war-zu Reter ?

Diwar an holl elfennoù-se e c'haller soñjal a-walc'h n'oa ket ar brezhoneg aet da get da vat e Reter ar vevenn termenet gant Sébillot, homañ o vezañ daveen bennañ c'hoazh. Istor uhel ar bastell-vro a zegas elfennoù bezañs hor yezh a-hed kantvedoù ; testenioù an XIXvet kantved hag an XXvet kantved a zigoro ur sell all war bezañs hor yezh eno d'ur mare nes dimp en diwezh. N'eus ket anv amañ da glask kavout kousto-pe-gousto ur gorread leun a vrezhonegerien hag unvan dre hor yezh em studiadenn, evel-just, hogen inizigi a zalc'he gant ar brezhoneg ne lavaran ket.

I. Gevred Bro-Ereg, brezhoneg yezh ar vro

a/ Eus Bro-Ereg da lec'h-diazez galloud Breizh adal Nevenoe

Da heul kantvedoù a enbroerezh a Vretoned, eus ar IVvet kantved d'ar Vvet hag eus ar VIvet d'ar VIIvet kantved, monedoneoù etre Preden ha Breizh, e teu Bretoned d'ober oc'h annez fonnus en Arvorig. D'an ampoent ez eus peadra da soñjal e oa bev yezh keltiek Arvoriz pa oa kalz stankoc'h Breizhiz hag ar brezhoneg da neuze e Bro an Osismied, hini ar Weneted ha hini ar Goriosolited[12]. E miz Kerzu 558 e oa bet aloubet an Domnonia gant Kloter, breur *Childebert*. Argadiñ a ra ar Vretoned Reter Breizh e 570 a-benn lakaat ar Franked da souzañ. Lakaat a ra Waroch e graban war Gwened e 578 ha war Naoned e 587. Redon ha Sant-Nazer az a d'ober bevenn Reter Bro-Ereg. Mard e hañvale bezañ bet dalc'het ul liamm a boblañs etre an div Zomnonea hag an div Vro-Gernev, o div stag dre zarempredoù lignez war ar marc'had, Bro-Ereg a oa anezhañ disheñvel en o zouez endev. Hervez Léon Fleuriot e oa reter Bro-Gerne Bro-Ereg da vezañ. Diazezañ a rae ec'h arguzennoù war al lec'hanvadurezh a zegas soñj eus rouantelezh kozh Kerne-Veur. Un emglev etre Macliauus ha Bodicus, daou Ri a Gerne a oa bet skoulmet : pa varfe unan anezho ez afe e rannvro d'e vab. Marvet Bodicus e tleje mont an herêzh-se gant Theudericus, mab Bodicus. Macliauus a reas fi eus an emglev skoulmet. Hemañ bet lazhet gant ar

[12] Léon Fleuriot, O.B. p161 ; Jean-Christophe Cassard & Jean-Jacques Monnier, Toute l'Histoire de Bretagne, Skol Vreizh, p.112, Montroulez, 2014.

bobl ez eas Bro-Gerne tost d'he gorread a-vremañ da Theudericus hag al lodenn Reter fiziet e Warochuus, mab Macliauus memestra. Gregor Teurgn a zegas dimp kement-mañ[13].

E Gevred Breizh-Izel hag e Reter Bro-Ereg dreist-holl ne zeu ket ar gevredigezh vreizhat hag armorikat kozh ken anat a-se : diwar *Excerpta de Libris Romanorum* ha *Francorum* savet e latin e c'haller spurmantiñ aozadur ar gevredigezh-se dre c'halloudoù rannet etre ar Varc'htierned hag ar pennoù-Kenedl[14]. Ma hañvale bezañ kenaozet Reter ar vro gant diskennidi pennoù ar galloud gallian-ha-roman ha bezañs Franked gant levezon heverk, ouzhpenn ar Vretoned deuet a dramor, n'eo ket a-walc'h da zisplegañ disheñvelderioù en aozadur Stad Vreizh war sevel er VIvet kantved. An anvioù-lec'h a zegas titouroù all a denn muioc'h da ziazezadur ar Vretoned en Arvorig.

Reter pellañ Bro-Ereg a skoe war Marzoù Breizh dalc'het gant Roland e-kreiz an VIIIvet kantved. Ar vro a-bezh az ae dindan beli Pepin ar Berr a-benn neuze. Karl-Veur a dagas Breizh adarre e 811. Kreñvaet ar galloud frank er vro n'oa ket bet a-walc'h kement-mañ da zismantrañ aozadur kevredigezh Vreizh evit gwir. Padal ne 'z eas ket pelloc'h emdroadur terkadur breizhat e kontelezhioù Roazhon, Naoned ha Gwened pa veze kreñvoc'h bezañs ar Franked di dre vare. Gallout a reer lavaret e oa an takad a studiomp amañ ur seurt gorread brezhonekaet disheñvel gant-se, diouzh peurrest Breizh-Izel, heverk en ec'h aozadur, anavezet diwezhatoc'h dre berzh e c'halloud. Un doare kroashent-tro m'en em gave sevenadur ar Vretoned, hini ar Franked hag un trebaderezh gallian-ha-roman.

Morvan, penntiern ar Poc'hêr, lazhet gant Loeiz an Devot, unan eus mibien Karl Veur, ha donedigezh Nevenoe evel Missus da gentañ a zegasas kemmoù bras e Breizh : touellet an impalaer gant Nevenoe e stagas Nevenoe da zilezel e karg a gannad an impalaer evit mont a-enep impalaerezh Karl-Veur hag unvaniñ Breizh. Trec'h war ar Franked e Ballon e 845 e oa kement galloud gantañ evit adtapout kontelezhioù Roazhon ha Naoned. Berr-ha-berr e c'haller lavaret e reas Konwoion, krouer abati Redon ha Nevenoe, eus korn-bro Redon ha Reter Bro-Wened diaz

[13] Léon Fleuriot, O.B, op. cit.

[14] Jean-Jacques Monnier, L'immigration en Armorique, Toute l'Histoire de Bretagne, Skol-Vreizh, Montroulez, 2014.

speredel ha kreiz galloud Breizh. *Gesta Sanctorum Rotonensium*[15] a ziskouez pegen eeun e oa levezon an abati hag e c'halloud war ar parrezioù tro-dro dezhi : gant-se n'oa ket kalz a ichoù da vac'htierned da gaout un disterañ ren en tro-war-droioù. Pinvidik e teuas an abati da vezañ ivez. Meur a zonezoner a veze, en o zouez anvioù frankek a oa o annez er vro. Diwezhatoc'h e oa ar vro-se aloubet ha riñset gant ar Vikinged hag an Normaned. Pa oant bet skarzhet kuit gant Alan Veur, pa oa bet drastet ar vro gant an Normaned, e c'haller soñjal a-walc'h o doa ar re-se lakaet ur wiskad hevelebiezh ouzhpenn en ur bastell-vro heverk he foblañs e Breizh d'an ampoent ha dreist-holl war ribloù ar Gwilen m'o doa graet o annez.

War zisteraat ez eas ar brezhoneg adal Erispoe, mab Nevenoe, e Reter Bro-Wened. Brasaet Breizh gantañ da heul trec'h Jengland, Erispoe a c'hounezas ul levezon bras e Breizh-Uhel hag ar c'hontrol, sevenadur Reter Breizh en doa bet ul levezon bras warnañ diouzh an tu all. Deuet e oa Erispoe e penn an armerzh hag ar paludoù-holen e kreisteiz Breizh ha mestr Breizh ledet war-zu ar Reter. Diwar neuze e kemere ar galleg pe ar gallaoueg lec'h ar brezhoneg pe tachennoù ma veze an div yezh arvaret, hervez an istorourien. Ne glaske ket pennoù ar galloud hag ar politikerezh da neuze d'ober eus ar brezhoneg yezh melestradur ar vro peotramant yezh kefrediel an uhelidi.

Hogen, distroomp war diellevr abati Redon a gaver titouroù prizius ennañ a-zivout dezvad ar brezhoneg er vro-se.

b/ Diellevr Redon : lec'hanvadurezh / anvioù-tud

Kerkent hag ar VIvet kantved e oa aozet Breizh dre ur rouedad parrezioù. Dasparzhet ez eus anvioù-lec'h e Plou-, Gwi(k)-, Tre-, Lan- war gorread Breizh-Izel dreist-holl. E Breizh-Uhel koulskoude e kaver anvioù brezhonek e darn vrasañ he gorread hogen e hañval bezañ skañvoc'h an aozadur-se hag un elfenn all az a da zezverkañ hon takad studiet : al lec'hanvadurezh en –ac e zibenn. Estreget Pluveleg (Plomeloc e 1121 hervez *Ofis Publik ar Brezhoneg*), Pluhernin (Plebs Huiernim, 833), Plegadeg (Plebs condita Catoc, 826 ; Pluiucatoch, 848 ; Ploernin, 1330), Trevlean (Trevleian, 1130), Ploermael (Plebs Arthmael, 835 ; Ploiarmel, 1082 ; Ploasmel,

[15] The Monks of Redon : Gesta sanctorum Rotonensium and Vita Conuuoionis, embannet ha troet gant Caroline Brett. Boydel & Brewer. Londrez, 1989.

1118) evit an hanternoz ha Plesei (Plebs qui dicitur Sei, 854 ; Castellum quod dicitur Sei, 903 ; Ploissiaco, 1062) n'int ket gwall baot an anvioù-lec'h a zestenfe terkadur ar vro-mañ diouzh hini ar Vretoned oc'h ober o annez en Arvorig.

Hervez Even Erlannig[16] ez eus pemzek "plou-" bennak e Reter Bro-Ereg a zougfe testeni diazezadur ar Vretoned ha terkadur ar vro renet dre Varc'htierned. Unan a hañval bezañ bras e c'halloud eno a oa Jarnithin e anv[17]. Brasrannet e oa ar vro dre "gombodoù" e-lec'h trevioù da rannañ parrezioù Breizh-Izel war a lakae Pierre Flatrès[18] war wel. Keñveriañ a ra gant aozadur ar vro tra-mor ivez, pa n'eo ket ken ledan gorread-dave ar C'hombod breizhad-se ha hini ar "c'hCwmwd" e Kembre. Displegañ a ra ivez ment ar "Rannoù" e-barzh ar "C'hombod".

Padal e oa diazez ar galloud ha buhez speredel Vreizh er vroig terket diouzh an doare disheñvel-mañ. A-du all e kaver meur a "-acum" ("-akon) kozh, anezho savet diwar gejadenn etre ar galloud hag ar sevenadur keltiek kozh ha roman. Heverk eo pegen stank eo an dibennoù en –ac, pe –ay diwar emdroadur gallaouek, e Reter Bro-Wened, na gaver ket ken stank e lec'hioù all e Breizh. Lakaat a rafe war wel n'oa ket anv a zivyezhegezh eno pa oa diazezet ar brezhoneg hervez Jean-Yves Le Moing[19], ur yezh pe eben a oa gant an dud ha n'oa ket o daou moarvat. Gallout a reer treuzplakañ ar gorread goloet a lec'hioù en –ac o dibenn war takad Bro-Wened Uhel : an anvioù-lec'h-se zo fonnusoc'h e takad galloud Nevenoe ha Konwoion, kreiz ar galloud e Breizh evel m'eo degaset e diverradenn istorel ar rannbennad "a" amañ.

Kaeroc'h zo, nebeutoc'h a roudoù a voudennoù gladdalc'hek a gaver eus Gwened, Redon, da Naoned[20] : istor ar vro a zisoc'h eus kement-mañ. Kalon an diazez politikel, sevenadurel ha speredel ma oa, bezañs uhelidi kent donedigezh ar Vretoned ha kreizig-kreiz ur galloud a oa rannet er c'horn-bro-se gant ur vrientinelezh frankek a lakae war-wel ur rouedad lec'hel disheñvel diouzh kevredigezh vrezhonek Breizh. Nebeutoc'h a glannoù emren[21] a oa eno, nebeutoc'h a gastellioù kentidik a oa bet savet er vro-se da neuze. Daoust da se e tegas diellevr Redon titouroù a

[16] François Marquer dre e anv-skrivagner (s.o. 2. b.).
[17] *Jarnhiden e Num. CCLXVII, fo. 130 r°, p. 216* ; eus ar bloaz 814 da 825.
[18] Pierre Flatrès, Les anciennes structures rurales de Bretagne d'après le cartulaire de Redon. Le paysage rural et son évolution. Pennad e « Etudes rurales », 1971, niv. 41, pp. 87-93.
[19] Jean-Yves Le Moing, Les noms de lieux bretons de Haute-Bretagne, Coop Breizh, 1990.
[20] Jean-Christophe Cassard, Les Bretons du IXe au XIVe siècle, Toute l'Histoire de Bretagne, p. 137, Skol-Vreizh, Montroulez, 2014.
[21] Léon Fleuriot, Annales de Bretagne, 1978, n°4.

dalvoudegezh dimp a-zivout ar brezhoneg evel pennyezh arvaret eus Redon da Vlaen betek ar mor er c'hreisteiz.

Mont a ra al lec'hanvadurezh a-vremañ da gadarnaat kement-mañ. Lakaomp eus Moulleg da Arzhal, er vro lesanvet « le Pays d'A bas » e gallaoueg, e kaver en hanternoz anezhi tro-dro 60 % a anvioù-lec'h brezhonek betek 80,6 % er Su, en Arzhal, pe 82,7 % hervez studiadenn Jean-Yves Le Moing[22].

Poblañs diazez ar vro-mañ a ro dimp ur bern anvioù brezhonek meneget en IXvet kantved betek an XIIvet kantved :

Bernard Tanguy[23] en deus dastumet 2100 tudanv hag 800 anv-lec'h e Kartular Redon. E-touez an anvioù-tud e kaver : Buduuoret, Anaubud, Catbud, Iarnbud, Uuinbritou, Uuinhael, Uuinuuoret, Adaluuin, Iarnuuin, Catbud, Catlouuen, Catuuoret, Conuual, Haeldetuuid, Iudhael, Iudnimet, Iuduueten, Iarnbidoe, Loiesbidoe, Uuasbidoe, Haeluuocon, Harnedetuuid, Ranhoiarn, Iunuuocon, Roenuuocon, Riuuallon, Uuincon, Tudon… predenek o gwrizioù.

Seul vuioc'h ez eer war-zu Kreisteiz ha Reter Bro-Redon ledan e kaver anvioù tud frank o orin. War un dro e kaver memestra perc'henned douaroù brezhonek o anv betek Blaen.

Gallout a reer dastum an anvioù-se er Reter : Standulf, Berhtuualt, Rethuualart… (IXvet kantved), Rosald (*e Mss de Bellfontaine e 1263*) nemet e Rufieg ; Hailgugur, Raginarius… (IXvet kantved) e Baen-Ballon ; Radulf e Kempenieg (IXvet kantved).

Al lec'hanvadurezh hag an anvioù-tud a laka splann kreiz galloud ur Stad oc'h unvaniñ ha tro-war-droioù abati Redon az a d'ober ur vroig gant he mont en-dro, distag diouzh aozadur diazez ar varc'htierned e peurrest Breizh a-benn neuze.

Adal ar mare-se, er grennamzer-uhel, e teu ar brezhoneg da vezañ gwriziennet don evit meur a gantved. Er XIVvet kantved e oa sturiad konted Moulleg "Grik" deuet da vezañ frazenn-stur ar barrez hag ar gumun diwezhatoc'h dindan ar stumm-se : "gric da Molac" (grik da Voulleg). War kartenn Breizh embannet e levrioù istor Bertrand d'Argentré adal 1588 ha war kartennoù all war-lerc'h, en XVIIvet kantved, e veze

[22] Jean-Yves Le Moing, Les noms de lieux bretons de Haute-Bretagne, Coop Breizh, 1990.

[23] Tanguy B., La limite linguistique dans la péninsule armoricaine à l'époque de l'émigration bretonne d'après les données toponymiques, Annales de Bretagne et de l'Ouest, levrenn LXXXVII, niv. 3, Gwengolo 1980.

kaset ken pell a se ar vevenn yezh ivez[24]. E 1806 e lakae Charles Coquebert de Montbret Moulleg e-touez ar parrezioù ma veze komzet brezhoneg enno en e enklask urzhiet gant an impalaer Napoleon. Degas a ra un tañva dimp eus nerzh ar brezhoneg en ur barrez a zo e harzoù Hanternoz-Reter pellañ Bro-Wened betek an XIXvet kantved.

c/ Korrlec'hanvadurezh

E studiadenn Lenaig Martin[25] bet sevenet e-doug ar bloavezh 1997 e c'haller kavout un dastumadenn anvioù kêriadennoù ha parkeier. Dastumet ez eus 90 % a anvioù tachennoù brezhonek diwar mammskrid gladroll Moulleg hag ar C'hour. N'int ket disheñvel ouzh ar re a gaver e lec'hioù all a Vro-Wened. Mont a reont da resisaat ul lec'h diouzh ec'h endro pe diwar un degouezh e hanez al lec'h : "al liorzh dirak an ti", "ar prad nevez"… Moarvat ez eus muioc'h anezho c'hoazh pa vefe ar re zo aet da envel tachennoù bet bodet da heul an adlodenniñ zoken : . "Liorzh kouarc'h", skrivet "le courtil à chanvre" er c'hadastr diwezhatoc'h, deuet da vezañ "le courtil" da heul an adlodenniñ".

Ouzhpenn ur c'horrlec'hanvadurezh, ha n'eo ket ken sonn dre ma kemm aliesoc'h diouzh boazioù ar vuhez, kontrol hag anvioù ar parrezioù zo chomet digemm ur mare zo mui pe vui, ez eus bet kollet anvioù-lec'h tachennoù zo en eil hanter ugentvet kantved evel ma vez displeget gant Lenaig Martin dre an adlodenniñ meneget kent.

Evit mont pelloc'h eget kadastroù mare Napolen 1ñ e ranker furchal e dielloù an aotrouniezhoù : tost an holl logelloù douar zo brezhonek o anv, war-bouez un nebeud anezho diaes da dermeniñ an orin anezho : degas a ra titouroù prizius war stad ar yezh komzet er pemzekvet kantved betek dibenn ar renad kozh, o vezañ an Dispac'h gall deiziad dave e dermen.

E Reter hon takad studiet e verzer anvioù nevez n'int ket "tremenet" dre sil ar gallaoueg hogen emaint e galleg war-eeun.

[24] Fañch Broudig, La limite linguistique entre le breton et le gallo, teuliad war al lec'hienn : http://bcd.bzh/becedia/fr/la-limite-linguistique-entre-le-breton-et-le-gallo, Kerzu 2016.
[25] Lenaig Martin, Discours sur les systèmes toponymiques de deux communes – Molac, Le Cours, situées entre la Haute et la Basse-Bretagne, kounskrid DEA, Skol-veur Breizh-Uhel, 1997.

d/ Lec’hanvadurezh gallaouek : troidigezhioù diwar ar brezhoneg

Jean-Pierre Marie Réto[26] en doa renablet glad Sant-Gwioñvarc’h ha kinniget kartennoù. Lakaet keñver-ha-keñver e vez gwelet splann mare etre an XVIIIvet kantved hag an XIXved kantved ma vez cheñch-dicheñch anvioù lec’h zo, eus ar brezhoneg d’ar gallaoueg hag ar c’hontrol. E dielloù an aotrouniezhioù lec’hel[27] e c’haller kavout an anvioù-lec’h-se en o stumm brezhonek : Teno (la Vallée), Penher (Le Chef de Ville), Keravel (La Ville au Vent), Bijus Ihuel/Uhel (Le Bas/Haut Bijus), Guern Biyus (probablement « Le Launay Bijus »), Kergodier (La Ville au Godier), Kertepod (Chez Thébaud), Kergouriou (La Ville Gourio)…

Gallout a rafec’h kreskiñ c’hoazh an niver a anvioù brezhonek 30 km bennak ac’hanenn al linenn Sébillot termenet e 1886 a-benn neuze. P’en doa Jean-Yves Le Moing dalc’het kont eus an emdroadur-se n’eus bet den o furchal donoc’h c’hoazh evit kement lec’h annezet a-gozh pa zlefe bezañ ur pezh labour d’ober renabliñ al lec’hanvadurezh hag ar c’horrlec’hanvadurezh tremenet eus ar brezhoneg d’ar gallaoueg pe ar galleg. Pennabeg un hir a studiadenn a vefe d’ober.

Kement-mañ a laka da anat e veze dalc’het soñj eus ster anvioù brezhonek lec’hioù zo da nebeutañ, bet kemmet en o stumm gallaouek pe c’hallek eus an XVIIIvet d’an XIXvet kantved, pa vezent intentet gant an dud c’hoazh betek harzoù lanneier Lanvaoz bepred.

e/ Roudoù ar brezhoneg a vefe e gallaoueg ar vro-se ?

Geriaoueg gallaoueg ar vro a c’hallfe degas elfennoù war roudoù bennak ar brezhoneg ma vije bet aet da get nevez zo en ur vro divyezhek pe teiryezhek evel homañ. Koulskoude ne zeu ket da anat war a glever ha kempleshoc’h eo an darempredoù etre an div yezh hag ar galleg evel ma lavarin pelloc’h.

E 1982, Paul Paboeuf, bet maer Kistreberzh e-pad meur a vloaz, a lakae embann ur c’heriaoueg[28]. En digoradur e skrive e veze graet an homeliennoù e brezhoneg e

[26] Bet maer ar gumun e 1944. Patrick Mahéo, Saint-Guyomard au cœur des Landes de Lanvaux, Association de défense du patrimoine de Saint-Guyomard, Moullerezh A. Noblet, Redon, 1982.
[27] Rummadoù B 3433-3438, 4782-4785 - Bovrel (Sant-Gwioñvarc’h ; aotrouniezh) 1618-1792 ; B 3439, 3538, 4788-4789 - Brignac (Sant-Gwioñvarc’h ; aotrouniezh) 1768-1790
[28] Paul Paboeuf, Glossaire du parler de Questembert-Muzillac, Dastum, niv. 6, 1982.

Muzilheg e 1870 hag e 1920 e veze kinniget ar c'hatekiz e brezhoneg eno evit ar re en em gave gwelloc'h en o yezh. En Arzhal en doa brasjedet e vije 140 ger bennak arvaret e gwenedeg, da lavaret boutin d'ar brezhoneg tostañ a-fet douaroniezh. Hogen e soñje dezhañ e oa disteroc'h c'hoazh kostez Kistreberzh. Turiaw ar Menteg[29] en doa studiet a-dost ar c'heriaoueg dastumet gant P. Paboeuf ha jedet em eus an tregantad a anvioù a zeu eus ar brezhoneg hervezañ kement hag ar re a c'hallfe dont eus ar brezhoneg pa n'eo ket asur evito. Neuze e vefe 15 % eus ar gerioù arvaret a orin brezhoneg Bro-Wened, 7,5 % a dennfe da wrizioù keltiek ha 2,5 % frankek pe skandinavek anezho. Kement-mañ da ziskouez dimp ez eus 75 % eus ar gerioù dastumet er c'heriaoueg gallaoueg-se a denn da wrizioù latin pe d'ar yezhoù roman end-eeun ha kavet e vez o far dezho e galleg er geriadurioù kozh[30] hag e lodenn c'hallek geriadur Gregor Rostren[31].

Mont a ra da gadarnaat pezh a skrive P. Paboeuf da zifinañ ec'h enklask (troet diwar ar galleg) : « Evit klozañ ar rannbennad-mañ a-zivout ar brezhoneg e tlefer klask respont da zaou c'houlenn na gavint respont ebet amañ. Da gentañ e c'hallfemp klask gouzout perak eo aet ar brezhoneg da get e-doug 80 vloaz ha, war-lerc'h, mard eo aet da get, ha diazezet mat e oa ? »

Da gaout sklêrijenn on bet oc'h atersiñ Fabien Lecuyer[32], unan eus ar re arbennikañ a gaver evit ar galloueg, brezhoneger anezhañ war un dro, o chom e Moulleg. Setu pezh a lavar a-zivout ar gerioù a zeufe eus ar gallaoueg e brezhoneg ar vro-se : « E gwirionez n'eus ket pikol traoù, bout zo, ba'm c'hêriadenn lakaomp e vez lâret "Allez da gouchket" ; "allez da gousket" memes, evit "mont da gousket" neuze. 'Ba Kistreberzh e vez lâret… – gouzout a rit 'bar gallaoueg hag e Bro-C'halloù a-bezh ez eus ur seurt ger "kult" – "la souéte ; souéter", da lâret eo ez eo ur seurt kevredigezh a labourerion-douar hag a ya da labourat a di-feurm da di-feurm evit kas labourioù start hag e vez lâret "la souéte ; souéter" e pep lec'h e Breizh-Uhel estreget 'ba Bro-Kistreberzh ma vez lâret "camber", neuze "ar c'henober". Dont a ra eus ar brezhoneg. (…) Bez e vez lâret "héjer", *evit* "hejal" ; "héjer les poumes" (…) met se

[29] Notennoù Turiaw ar Menteg diwar geriaoueg Kestemberzh-Muzulieg Paul Paboeuf, KSG, 1996.
[30] Pierre Borel (XVIIvet kantved) ; François Lacombe (1766) ; E. Littré (1878) ; Frédéric Godefroy eus an IXvet d'ar XV kantved (1881) ; Jean-Baptiste de la Curne de Sainte-Palaye (1882).
[31] P. F. Grégoire de Rostrenen, Dictionnaire françois-celtique ou françois-breton. Julien Vatar, moulle-levrdiour. Roazhon, 1732.
[32] Enrolladenn 3 : Fabien Lécuyer, e Moulleg, d'an 22/02/2019. Meur a levr ha pennoù-skrid zo bet embannet gant Fabien Lécuyer a-zivout ar gallaoueg hag ar yezhoù all. Ar skouerioù roet gantañ amañ zo tennet eus « Le Teizou du galo », Ti-Embann An Amzer / Le Temps Éditeur, Pornizh, Ebrel 2018.

vez lâret un tamm e pep lec’h e Breizh-Uhel met n’eus ket pikol gerioù brezhonek er gallaoueg ha tamm ebet er yezhadur.

Gouzout a rit, un abeg zo da gement-se : Bro-Gistreberzh, "ar Vro Izel", "Le Pays d’A-bas" a vez lâret etre Kistreberzh ha Muzilheg, eno an dud a lâr n’emaint ket na ‘ba Breizh-Izel, na ‘ba Bro-C’halloù, ne ’n em anavezont ket èl tud a Vro-C’halloù. Neuze ez eo ur seurt trede tra ; ur vro ma veze komzet brezhoneg gwezhall ha ma vez komzet gallaoueg, met skañv-tre bremañ. ‘Ba Moulleg peotramant ‘ba Kistreberzh e vez skañv-tre ar gallaoueg e-keñver ar pezh a vez kavet e lec’h all. (…)

Amañ e vez lâret evit un den, lakaomp, a ya da verc’heta "i va a la hi" (gant un "h" c’hwezhadennet). Da’m soñj e teu eus ki, ur c’hi. Perak ? Peogwir, gwezhall e veze gwelet e pep lec’h er C’hôrnog evel al loen lousañ. Bremañ e vez lavaret "lous evel ur pemoc’h" met gwezhall e oa ar c’hi al loen lousañ. Setu neuze, "I va a la hi" e oa bout ur paotr divergont, ur merc’hetaer kwa. »

Evit al labourerezh-douar ? « Ur bugul a vez lavaret evit un den sot, bugul evit "patou". Setu, a-hend-all e vez lavaret "un bughul, des bughuls" evit "bugul, bugulien", ha se a vez lavaret e Gwalarn Bro-C’halloù, un tamm e pep lec’h. Bout zo gerioù ispisial a Vro-C’halloù, ha gerioù ispisial e Bro-Gistreberzh peotramant e Bro-Voulleg, evit traoùigoù zo a vez lavaret, lakaomp, ur "picoura" evit ur gazeg-koad. Biskoazh em boa klevet se e lec’h all.

Ar pezh zo dedennus ha pouezus evidomp eo e-barzh ar vro-mañ aet eus ar brezhoneg d’ar gallaoueg, pe eus ar brezhoneg d’ar galleg evit Gourenez Rewiz, lakaomp, e c’hell bout troc’het ar c’hêrioù e div lodenn : amañ e Moulleg emañ "An Hent Glas" a droc’h ar gumun, hag e Gwalarn an Hent Glas doc’h un tu hag e Reter an Hent Glas doc’h an tu all, an dud ne’n em veskent ket gwezhall. En em gannañ a raent ‘ba kreiz-kêr, er bourk : en daou du ag an iliz e oant hag e oa ur gwir vrezelig eus bep tu d’an hent-glas. (…) Amañ [Moulleg, lec’h ma ’m eus graet an atersadenn] e vez gwelet an dud evel tud a Vro-C’halloù kentoc’h peogwir int tost da Bluhernin ha Plegadeg. Moulleg a oa ár ar vevenn, etre… Gouzout a rit en XIXvet kantved e veze komzet brezhoneg ‘ba Moulleg, ha lugan Moulleg zo e brezhoneg ! Hag e vez lakaet c’hoazh pa vez gwelet ár ardamezouriezh Moulleg. Me ’soñj din e oa marse ur seurt diforc’h, ur seurt enebiezh etre tud gallaouegerion ag an tu-mañ da Voulleg ha brezhonegerion ag an tu all.

Evit lâret ar wirionez, me zo sur e oa ur vro divyezhek peogwir… Mod all an dud n'o dije ket paket gallaoueg e-giz-se e-korf ur c'hantved. Me zo sur e oa ur vro divyezhek evel Gwenrann, lakaomp, a zo ur vro divyezhek peogwir e oa bet graet ur geriadur teiryezhek a Vro-Wenrann : gallaoueg, brezhoneg, galleg e fin an XIXvet kantved get Léon Bureau[33] n'oa bet kavet roud ebet ag ar geriadur-se met un dra a ouier eh eus bet eus ar geriadur-se ha 'ba Bro-Gistreberzh, 'fin 'ba "Pays d'A-bas", on sur e oa memes tra, e oa ur vro divyezhek, pe teiryezhek get ar galleg evit ar vourc'hizion, met setu neuze, ne chom ket kalz a c'herioù brezhonek 'ba gallaoueg ar vro. Kostez Langroez em eus kavet muioc'h a c'herioù [brezhonek] peogwir em eus bet ur c'heriaoueg a Langroez… Emaon o klask aze… Setu, "berniqes ("brennid" e brezhoneg) : *sein, poitrine, partie d'un vêtement couvrant la poitrine*" ; "Pichon" evit "*petit oiseau, poussin"* ; ur "bahègue" evit ur paotr "*sourd, niais, bouche béante*" ; "Eune tarache / tarague", "une *tique*", "saou come eune tarache" a dalvez evit "bout leun e gof". Setu "tarach" e vez lavaret er vro-mañ… " Un begin (Campbon, Mesquer, Bouvron, St-Joachim, "un buyin ; un bughin" c'hoazh ; "un buq" e Gwegon ; "un bug" e Langroez ; "Un bighin" e Bro-Loudieg hag e Kistreberzh ; "un bighè" e Kistreberzh ivez ; "un bugè" e Langroez… evit "ur buzug". "Kourouille" evit "un verrou" ["*ur c'hrouilh" e brezhoneg*], "crouiller, crouillae" evit prennañ ; "un pigot", evit ur pigos, neuze e vez lâret e Moulleg ivez ; "avaïr le pigot chaod" : bout strap-da-latenn. Bout zo "eune brince" evit ur vriñsenn. Neuze e Langroez, m'emañ skañv ar gallaoueg e kaver 'ba langaj an dud, damc'hallaoueg – damc'halleg, èl un trefoedaj e vez kavet ur bern gerioù brezhoneg memestra, setu, evit ar pezh a denn d'ar vuhez pemdeziek pe d'al labour-douar.
Me 'gred ez eus muioc'h a c'hallaoueg zo aet e-barzh ar brezhoneg, dreist-holl e Bro-Gwened, evit ar c'hontrol.»

D'an 2 a viz Meurzh 2019 e oa aozet evit ar pempet gwezh ar genstrivadeg Kan ar Bobl e Kistreberzh gant ar gevredigezh Andon. War ar renk e oa bet aet tud di en anv douaregoù "Bro-Wened, Bro-Wened-C'halloù ha Pays d'A-bas". Da geñver ar gouel-mañ e oa bet savet un diskouezadeg gant Laurent Auneau, un den a ra e lod abaoe meur a vloaz e korn-bro Kistreberzh. Bet on en darempred gant an den-se, genidik eus Muzilheg. Sed amañ dindan un nebeud gerioù ha troiennoù blaz ar brezhoneg ganto e yezh pemdez tud ar vro-se, da lavaret ensilet e galleg an dud :

[33] S.o. al levrlennadur en dibenn. Émile Ernault en doa embannet ul lodenn eus notennoù Léon Bureau.

- *Chat des boës* : ur c'hazh-koad, ur gwiñver. [daveoù resisoc'h a vez roet gant Fabien Lecuyer : • Chat d'boué (Guégon (Marcel Alory), Plumelec (FL), Molac (FL)) • Racouette (Plumelec (FL))] ;

- *J'ai été que je dormais bien* : Bet o kousket mat e oan ;

- *Il a été qu'il était costaud* : Bet e oa bet kreñv ;

- *Il va d'être content* : Mont a ray da vout plijet ;

- *Il est arrivé vieux* : arru eo kozh ;

Gerioù perc'hennañ daougementet :

- *les lours à eux* (Arzhal) : o re dezho ;

- *Nos vaches à nous* : hor buoc'hed damp-ni ;

- *Je suis (venu) avec ma voiture* : Daet on get ma c'harr ; get ma c'harr emaon ;

- *Il est grand assez* : Bras a-walc'h eo ;

- *Le dormi est sur moi* (Arzhal) : Ema ar c'housked árnon

(…)

Diwar ar selloù disheñvel-se hag an titouroù degaset gant an dud aterset emeur dirak dislavaroù bras : ur vro divyezhek a vije bet a-gozh hervez lod pe teiryezhek war-lerc'h (brezhoneg, gallaoueg, galleg), ha kement-mañ eo savboent Fabien Lecuyer ; ur vro c'hallaouek ma vije bet intret un tamm gant ar brezhoneg hep na vije bet komzet da vat, ur savboent rannet ha difennet gant Paul Paboeuf, bet maer Kistreberzh div wezh ; ur bastell-vro a oa ul lodenn anezhi eus Bro-Wened, ledet betek ar Gwilen ha n'oa ket disheñvel a-fet yezh, ken na vez ket degemeret mat gant an dud e vefent gwelet evel « gallos », hervez Laurent Auneau[34] : « *La notion de « Pays d'A-bas » s'applique à un territoire cohérent. Les deux limites nettes qui ressortent de ce schéma sont d'abord la barrière linguistique : on est breton ou gallo ! Ensuite nous avons, au Sud, la forte limite avec le pays nantais constituée par la Vilaine. Pour mémoire, rappelons que le premier pont a été construit en 1839 (au*

[34] Den genidik a Vuzilheg ha bet klevet brezhoneg gantañ pa oa bugel e kêr ha tro-dro kêr. Aterset eo bet ganin dre bellgomz ha dre bostel d'an 18/03/2019.

niveau de la Roche-Bernard). Le Pays d'A-Bas refuse de se dire gallo. Sont Gallos les femmes qui brochent les ailes de leur coiffe sur le sommet de la tête et les gens qui parlent en « eu », par exemple « alleu » pour aller, « coucheu » pour coucher, etc. : à Pluherlin, Caden, Rochefort… C'est même considéré comme une insulte dans le pays de Questembert-Muzillac d'être nommé gallo – traité de gallo – par le pays bretonnant. »

Ne vije ket bet gwall zegemeret embann d'an neb bezañ a Vreizh-Uhel peotramant e teuje an den-mañ-den alese da neuze.

Pezh zo sur diouzh an titouroù dastumet gant an holl dud aterset ganin eno e c'haller lavaret berr-ha-berr : skañv eo ar gallaoueg gant an dud genidik eus ar vro-se ; poan o deus o c'houzout hag-eñ int a Vreizh-Uhel pe a Vreizh-Izel peotrament eus Bro ar vrezhonegerien pe hini ar c'hallaouegerien. Ouzhpenn ar brezhonegadurioù a gaver di e vez kaletaet an dibennoù-ger e galleg evel peurrest Bro-Wened : *une caf (cave), une chaiss (chaise), une tap (table)…*

f/ an anvioù-tud e levrioù-marilh ar parrezioù

Da desteniañ pouez ar brezhoneg en istor ez eo ret sellet ouzh renabl an anvioù-familh er vro. Kent mont pelloc'h e ranker kompren dre benaos int bet savet a-hed ar c'hantvedoù ha lakaet dre skrid. Abaoe Ordrenañs Villers-Cotterêt e 1539 e ranked lakaat pep ganedigezh, pep eured ha pep beziadur dre skrid e pep parrez. E karg d'ar veleien d'hen ober. Kent al lezenn gall-se e veze graet abretoc'h e Stad Vreizh e lec'hioù zo. Neuze, e Sant-Loup e veze graet kerkent hag e 1467. Adal 1539 e ranke al levrioù marilh bezañ skrivet e galleg… ha pa n'oa ket galleg yezh an anvioù e oa bet dav d'ar veleien tremen gant doraeoù skrivañ a zegouezhfe an tostañ da soniadoù ar brezhoneg, pezh zo koulz lavaret aner evit gwir. Gant-se e eskore boazioù da skrivañ ar brezhoneg e galleg. Ar gerioù-mell a oa troet e galleg war-eeun hag alies e teue stummoù diboell dre skrid. Pa ouzer ez eo deuet ar boazioù dre skrid da vezañ dre gomz tamm-ha-tamm.

Sed amañ da heul diverradenn Ofis ar Brezhoneg a-zivout istor an anvioù-familh a zegas ur sell hollek hag aes da gompren :

“**Un istor hir**

Anvioù-familh hag anvioù-bihan brezhonek a-leizh a gaver hiziv an deiz zo anvioù tud eus an amzer dremenet. Ouzhpenn-se e vefe kavet un anv den e-barzh an div drederenn eus al lec'hanvioù. Koulskoude eo disheñvel-mat an anv-bihan diouzh an anv-familh. Dibabet e vez an hini kentañ gant an dud evit o bugel pa'z eo an eil un anv hag a zo deuet betek ennomp goude bezañ bet treuzkaset a remziad da remziad.

Lod eus an anvioù tud zo kozh-tre, lod all zo deuet diwar amprestoù nevesoc'h kalz. Kalz anezho zo stag ouzh perzhioù ar gevredigezh er Grennamzer Uhel e Breizh, pe e vefe ar brezel (*Gwezhenneg/Guézennec*), ar gevredigezh sivil *(Mevel)* pe ar relijion (*Manac'h*). Adkavet e vezont ingal en diellevrioù kozh, evel hini Redon (VIIIvet-XIIvet kantved). Gant anvioù all hag a zo evel moranvioù e vez kaoz eus doare an den, pe e vefe e-keñver e berzhioù mat pe e berzhioù fall a-fet korf pe spered. Darn all c'hoazh a zegas da soñj eus micherioù pe obererezhioù. E-mesk an anvioù tud ez eus lod hag a zo stag ouzh Breizh hepken, ha lod all hag a vez kavet e meur a yezh ivez dindan stummoù disheñvel (*Yann* da skouer). Evit anvioù zo e vez alies ur stumm benel (*Prijant*, stumm benel : *ur Brijantez* pe *ur Brijantenn*), pe liester (*ar Foll*, l. *ar Follijenn*). Stank-tre e vez kavet lod eus an anvioù (*ar Gall*), pa vez rouez-tre lod all, darn anezho en arvar zoken.

Ur glad gwallgaset

Gwallgaset e vez an anvioù tud, dres evel ma tegouezh gant al lec'hanvioù. Diazezet e oa bet stumm skrivet an darn vrasañ eus an anvioù-familh a-raok ar XVIIvet kantved, hervez reolennoù skrivañ al latin hag ar galleg da c'houde (*skrid-embann Villers-Cotterêts*, 1539). Alies e kaver meur a adstumm evit un anv hag a vez distreset mui pe vui e-giz-se. Ur skouer splann eus se a weler gant ar ger-mell strizh troet e galleg e penn kentañ an anv (*Le Bihan*, *Le Goff*, *Labat e-lec'h ar Bihan, ar Gov, an Abad*, ha kement zo).

An doare ma vez distaget an anvioù e brezhoneg a c'hall ivez bezañ pell-mat diouzh ar stummoù skrivet a-gozh. Evit doujañ an anvioù tud-se e ranker skrivañ anezho

hervez reolennoù reizhskrivadur ar brezhoneg a vremañ, evel ma reer evit al lec'hanvioù."[35]

A-benn gouzout kenfeur an anvioù-brezhonek roet er bastell-vro, kemeromp harp ouzh marilhoù badeziantoù – eured – beziadurioù Kistreberzh. Lec'hienn Internet Dielldi an Departamant a laka er gouloù pe anvioù zo bet roet ar muiañ e parrez-mañ-parrez ha roll an anvioù heverk pep hini anezho, kement-mañ dre reizhiad stlenneg.

Setu amañ dindan evit a sell Kistreberzh :

- An anvioù kavet ar muiañ abaoe ar marilh kentañ savet :

- 01 LE CADRE
- 02 BROHAN
- 03 LE NORMAND
- 04 LAUNAY
- 05 GUIDOUX
- 06 LUCAS
- 07 BURBAN
- 08 TUAL
- 09 ELAIN
- 10 LE GAL
- 11 GRAYO
- 12 PÉDRON
- 13 LE BOT
- 14 MAHÉ
- 15 LE BRUN
- 16 RIVAL
- 17 PICHON
- 18 FLEURY
- 19 PLANTARD
- 20 MORICE

[35] Tennet eus lec'hienn Ofis Publik ar Brezhoneg.

- An anvioù heverk eus Kistreberzh :

- 01 BOLLOHE
- 02 BOLOE
- 03 BÔLÔE
- 04 BERRUËL
- 05 GUIDRAC
- 06 GUIGNERO
- 07 LE DEHO
- 08 LE DEIFF
- 09 GUIGUIAN
- 10 GUIGUAU
- 11 GUIGUERO
- 12 CLODICQ
- 13 CLODÏCQ
- 14 CLODIGUE
- 15 LE DERACH
- 16 COITDELO
- 17 COITDOLO
- 18 BERVIGO
- 19 LE KAUF
- 20 GENNEMORIN

Er roll kentañ ha pa vez sellet ouzh an anvioù all el levrioù-marilh e c'haller lavaret ez eus etre 75 ha 80 % a anvioù brezhonek a orin eus Kistreberzh.

Evel ma weler evit an anvioù heverk e c'haller kavout meur a zoare skrivañ disheñvel eus un anv. Ret eo mont pelloc'h el levrioù marilh-se evit kaout ur sell hollek war an anvioù na vezont ket roet e lec'h all (war bouez ar parrezioù nesañ, ar re zo stok-ha-stok ouzh Kistreberzh). Hogen n'eo ket disheñvel an disoc'h dre furchal a-dost : an holl anvioù zo brezhonek o orin !

E Moulleg e kaver un hanter ag an anvioù roet ar muiañ brezhonek anezho ; an hanter hini all zo gwrizioù skandinavek dezho, da lavaret degaset gant ar Vikinged hag an Normaned da neuze. Evit an anvioù heverk eus ar barrez-mañ, emañ well

wazh : 65 % brezhonek anezho ; 35 % gwrizioù all dezho, skandinavek a orin hep mar evit o darn vrasañ.

En hanternoz, e-kreiz torgennoù Lanvaoz, ez eo bihanoc'h c'hoazh an niver a anvioù brezhonek : 55 %. Eno o dije darn vrasañ an anvioù heverk gwrizioù eus hanternoz Europa.

E kreisteiz ar bastell-vro studiet, e Muzilheg, en em gavomp gant un hanter a anvioù-familh gant un orin brezhonek asur. Hogen ez eus 80 % eus an anvioù heverk eus ar barrez brezhonek o orin da nebeutañ.

En Alaer, parrez meneget meur a wezh e diellevr Redon gant anvioù-tud brezhonek e oa aet anezho war zibaotaat da heul ar Vikinged war a weler : 30 % eus an anvioù roet e-korf 300 vloaz zo brezhonek hepken. Daoust da se, 75 % eus anvioù heverk ar barrez zo brezhonek a orin.

Pa glasker tostoc'h d'ar Gwilen c'hoazh, dre ma oa degouezhet ar Vikinged ha bet aet di d'ober o annez, lakaomp e Kamoel, e Su hon takad studiet hag en tu all da Stêr ar Gwilen, emeur gant war-dro 40 % a anvioù brezhonek douget ar muiañ gant ar familhoù ha, souezhusat tra, 55 % a anvioù brezhonek heverk eus al lec'h-se.

Diwar skeud istor ar vro emañ an disoc'hoù-se. Deuet dre ar Gwilen o doa graet ar Vikinged o annez war ribloù ar stêr-veur-se. Diouzh ma oa degouezhet er broioù all, pelloc'h ag Europa zoken, e oa bet an darn vrasañ anezho intret abred a-walc'h gant sevenadur ar vro ma arruent. Kement-mañ a hañval bezañ anatoc'h er broioù keltiek, pa seller ouzh istor Dulenn en Iwerzhon, pe Enez-Vanav pe e Bro-Skos c'hoazh. Gallout a reer krediñ an istorourien pa embannont e vije bet skarzhet diouzh Breizh pennoù ar galloud vikingat ha dibennet evel-se meuriadoù a oa staliet er vro da heul tagadennoù Alan Veur e dibenn an XIvet kantved. Dre-se ez ar boblañs chomet war-lerc'h d'ober perzhioù heverk identelezh ar c'horn-bro-mañ war he lerc'h ha war hir dermen.

Dre gement-mañ e c'haller kadarnaat e oa ar brezhoneg yezh pennañ ar vro a-bezh er grennamzer da nebeutañ, eus Lanneier Lanvaoz en hanternoz betek ar mor hag al Liger war-zu ar C'hreisteiz. Ledet e oa dre ober ur c'horn lemm betek treuzoù kêr Redon.

g/ Hengounioù all :

- **an dañsoù hag an tonioù** : kement a roudoù eus un hollad bet unvan betek an deiz-ha-hiziv ; ar giz dilhad, preveudi an XIXvet kantved :

Diwar ar studiadennoù bet kaset da benn a-ziwar an dañsoù hengounel e teu da vezañ anat an eskemm etre an dañsoù poblek hag an dañsoù akademiek. Pe vefent a-orin pe adkempennet gant ar bobl, ur sil a vez atav da sevel dañsoù ha lakaat anezho da gemm : sell tud pep takad bro. Serge Lifar[36] a embanne eeun-ha-krak e teue an holl zañsoù poblek eus ar c'hemmoù degaset en dañsoù akademiek gant ar bobl. N'hall den degemer ar savboent-se hiziv-an-deiz. Gouzout a ouzomp a-walc'h e chomet bev pelloc'h dañsoù ha tonioù ar vro e Kerne, Gwened hag e Leon hervez al lec'h. Jean-Michel Guilcher a laka splann al liamm etre al lec'h hag an dañsoù, an tonioù stag outañ. Eus ur bastell-vro d'eben e tremener dre dakadoù kemmesk. E klozadur « La tradition populaire de danse en Basse-Bretagne » e skarzh Jean-Michel Guilcher[37] levezon an dañsoù amprestet digant ar renkadoù sokial uhel ha diavaez ar Vretoned, pa'z eus bet meur a hini o pinvidikaat roll an dañsoù gall e-kerzh an Azginivelezh.

Evel ma kaver e Bro-Wened Uhel holl hag az a da deuziñ e Bro-Wened Izel (an Henbont, Langedig) e vez dañset dre chadenn gloz. Er Reter eo ledet an takad-se en tu all da Josilin, Ploermael, Malastred, Roc'h an Argoed ha mont a ra en tu all d'ar Gwilen, er Briver. Degouezhout a ra gant hon takad studiet adarre, hini ar brezhonek arvaret eno a-hed ar c'hantvedoù betek an XVIIIvet kantved.

Al laridenn e Bro an An-dro-se az a da dreuziñ al linenn Sébillot en ul lec'h hepken : dre heuliañ skoilh naturel uhelennoù Lanvaoz. Eus hanternoz Gwened, Sant-Teve, da Sant-Yann-Brevele emañ ar vevenn hervez an titouroù bet dastumet war an tachennoù-se gant JM Guilcher. Daoust da se e ro Yann Dour un takad ledanoc'h eus al laridenn c'hwec'h poz en ur gartenn savet evit ar gengevread Kendalc'h[38] :

---

[36] Sergueï Mikhaïlovitch Lifar (Сергей Михайлович Лифарь) *La Danse. Les grands courants de la danse académique*, Pariz, Denoël, 1938. pp. 276-277.

[37] Pajenn 557, Guilcher, J.-M., La tradition populaire de danse en Basse-Bretagne, Mouton & Co, Pariz, 1963 ; adembannadur kresket (skeudennoù ha rakskrid) gant Coop-Breizh, Spezed / Chasse-Marée/Ar Men, Douarnenez, 1995.
Enklasker er CNRS,bet dañsour a vicher, Jean-Michel Guilcher en doa termenet ha diazezet un hentenn enklask skiantel war ar renabl poblek.

[38] http://aebduvar.fr/danses/carte-des-danses

eus Gwened da hanternoz Josilin ; Plelann-Veur, Gwern-Porc'hoed, Gazilieg, Redon evit e harz Reter.

A-du all ar bal-dañs mod kozh termenet gant Guilcher az a da heul ar vevenn yezh termenet gantañ dre dremen dreistañ a-hed un nebeud kilometradoù.

Dre vras e c'haller lavaret ez eo ledet Bro-Wened he dañsoù betek Redon. Roudoù fresk sevenadur Breizh Izel zo anat adarre. Aet e vije bet war-gil dre bazennoù a-benn neuze ? Diskouez a rafe e oa teuzet ar yezh a-gevret gant hengounioù all ? Ha kement-tra war berr amzer ? Mard eus ur voaz a zo aet da deuziñ en un doare unvan a-walc'h e Breizh ez eo hini ar gizioù gwiskañ. Teuler ur sell war ar gizioù-se e Reter Bro-Wened ne zegaso elfenn ebet war pazennoù kustumioù o dije souzet pazenn-ha-pazenn dre gas kuit pep tra war un dro war ar maezioù hogen e c'hallfe degas titouroù a-bouez war derez enbeziadezh Reter "gallaouek" Bro-Wened da Vreizh-Izel ha da gumuniezh ar vrezhonegerien.

- **ar gwiskamantoù :** hervez René-Yves Creston[39] eo rannet Reter Bro-Wened etre gizioù gwiskañ ar c'hôrnog anezhi diouzh un tu, lec'h ma veze komzet brezhoneg gant koulz lavaret an holl dud ; ha diouzh an tu all, gizioù Josilin – Ploarmael ha gizioù Roc'h an Argoed – Beler – Damgan er Su ha Sant-Aelwez e-tal Redon e Reter pellañ an takad-se.

Aterset em eus Françoise Combrisson[40] a ra war-dro al lec'hienn « Graciane, danses bretonnes et costumes ». Homañ zo tik gant ar pezhioù-dilhad a Vro-Wened ha re lodenn c'halloù Bro-Wened. Sed amañ he respont :

"(…) Laouen on o c'houzout emaoc'h o labourat war lodenn c'halloù Bro-Wened a hañval din bezañ dizanavez.

Evel ma ouzit mat ez eo lodenn c'halloù Bro-Wened en douaroù en he brasañ, meur a derouer er maezioù az a ouzh he ober. Estreget ar c'hoefoù zo disheñvel, anezho koefoù mod galloù, ez eo gizioù gwiskamantoù ar merc'hed disheñvel un tamm ivez diouzh re Bro-Wened ar vrezhonegerien (hini Breizh-Izel termenet gant P. Sébillot en

[39] René-Yves Creston, Les costumes des populations bretonnes, Rakskrid gant P.-R. Giot, CNRS, Moullerezh « Les Nouvelles de Bretagne », Roazhon, 1953.
[40] Eskemmoù dre bostel eus ar 14 d'ar 16 a viz C'hwevrer 2019. Lec'hienn François Combrisson : http://gracianedansebretonne.e-monsite.com/agenda/do/tag/graciane-danses-bretonnes

e bevennoù) a zo tostoc'h da re an aodoù ha levezon ar gizioù diavaez dre ar porzhioù-mor.

Brozh ha korfenn az ae d'ober ar gwiskamant douget ar muiañ gant ar merc'hed, pa vefe evit an dilhad-Sul ha diwezhatoc'h o doa douget saeoù.

Gant ur chal eo holl c'hizioù ar vro-mañ. Tric'hornek int, douget dre vezañ lakaet tro-dro gwimploù. Brochet (spilhennet) int, tennet a dreuzadoù karrez, pa vez chaloù Bro-Wened brezhonek begek o stumm ouzh ar c'hein.

N'oa ket ar brozhioù war verraat kement a-hed an amzer hag e broioù Breizh-Izel ha diwar un neuz koshoc'h e oa dremmskeud ar c'horf da vezañ diskouezet : an davañjer gant ur vutunalenn (ar pezhig laez), a vez douget war an hollad brozh-korfenn, pe ar vrozh gant ur vutunalenn bihanoc'h eget e Breizh-Izel dre ma vez douget uhel-tre war an dargreiz, dindan an askre koulz lavaret.

Tennañ a ra an tavañjerioù da re all a Vro-Wened dre vras, gant perzh an doare stignañ beg ar vutunalenn, p'emañ o livioù pennañ dibabet disheñvel diouto. Pa plij kalz arlivioù glas ha ruz d'an dud kostez An Alre ha Gwened – evel livioù diazez an tavañjerioù eured ha gouelioù, ken na vije soliet ar voulouz du evit bezañ arru pare – e kaved e deroù an XXvet kantved livioù mouk-liv berjinez ha gwer dic'hortoz e Bro-C'halloù (kemmoù a veze eus un eil pastell-vro d'eben e Bro-Wened c'halloù ivez).

Diouzh ma zu e kavan finoc'h ha blizidikoc'h brodadennoù an tu galloù.

Evit a sell ar baotred n'on ket a-walc'h da lavaret hiroc'h deoc'h.

(…)

Sur mat ez eus bet eskemmoù eus un eil sevenadur d'egile. E Pluveleg lakaomp, m'emañ tud an daou gumuniezhoù o vont en o meskoù e vez douget ar gwiskamant gant ar chal giz Bro-C'halloù, anezhañ brochennet ouzh beg diouzh boaz ar vrezhonegerien.

E pep bourc'h ez eus bet argemmoù ha kement all tro-dro dezho, a zo kaeroc'h, tiegezhioù kemmesk zo bet ivez, adkempennet o giz da neuze.

A-ziwar emdroadur ar vevenn yezh n'on ket evit lavaret deoc'h pe levezon a veze eus an eil tu d'egile ha pegen don e oa. Ul labour keñveriañ hag enklask zo da vezañ sevenet an hini eo c'hoazh, din da c'houzout.

Moarvat ez eus bet abegoù all evel kement levezon stag ouzh brud kemenerien pe broderien zo, pe hentadoù ar varc'heien ha pourvezadur ar marc'hadoù gant ar werzherien dantelezhioù pe danvezioù lien dre foetañ bro ; degas a rae ar re-se katalogoù gizioù dilhad war un dro.

P'emaomp ganti, e kêriadennoù zo a Vro-C'halloù a gav din, e oa tonket an dud da zrevezañ ar giz gall dre snobegezh rak ar Gwenedadezed o doa dilezet pezhioù dilhad ar vro abred a-walc'h ha Bro An Alre zo pelloc'h… nemet pa vije deuet dre hoal an hanternoz pe ar Gwalarn, eus Bro-Bondi ha Baod.

Diwar levezon kreñv Baod peurgetket eo bet skignet giz an tavañjerioù brodet ha dantelezet doare Richelieu, pa vefe goude ar brezel.

Hogen e vefe dav lakaat kemm e emdroadur gizioù ar pemdez diouzh disterañ diuz eus ur vicher d'eben da heul ar brezel hag er gwiskamantoù eurediñ pe lidañ."

René-Yves Creston[41] a lakae ur vevenn zisparti en doare ma veze fichet ar c'hoefoù : er Su e kroge gant genoù stêr Bennerv evit ober tro parrez Kistreberzh a oa lakaet gant stummoù koefoù ar C'hornôg brezhonegerien ha treuziñ Moulleg en div lodenn evit heuliañ linenn uhelennoù Lanvaoz. War he C'hornôg e oa koefoù skoanet he divaskell hag er Reter koefoù gant divaskell savet betek ar Gwilen. Gallout a reer merzhout e tegouezh ar giz-mañ gant an Hent Glas dre Voulleg, ar vevenn zisparti meneget gant Fabien Lecuyer uheloc'h en destenn a glotfe gant ur bazenn ziparti ar yezhoù betek fin ar Renad Kozh, deroù an XIXvet kantved ha pelloc'h e spered an annezidi. Degas a ra kement-se ur ster poell da evezhiadenn Laurent Auneau a-ziwar « ar c'hoefoù savet a bep tu ha brochet war-grec'h ar penn » er rannbennad I. e. a zegouezh dres gant an hevelep rannadur douaregorel.

Tamm pe damm an hevelep linenn zisparti a gaver e chupennoù ar baotred : korfkenoù ha sourkotoù e Kornôg al linenn-se. Digor e oa ar jiletennoù betek harzoù ar Gwilen hag al Liger er Su, evel darn vrasañ Breizh-Izel war-bouez ul lodenn a Gerne-Izel ha Bro-Dreger.

[41] War meur a bajenn ez eus kartennoù a ginnig giz meur a bezh-dilhad az ae d'ober elfenn-mañ-elfenn eus gwiskamantoù Breizh. René-Yves Creston. *Les costumes des populations bretonnes*, rakskrid gant Pierre-Roland Giot (5 vol.), Roazhon, Laboratoire d'anthropologie générale, 1953-1961. [tome IV : « Le Pays de Vannes, le Pays de Guérande, la Haute-Bretagne », 1961]

E Su torgennoù Lanvaoz e kaved porpantoù berr ivez betek ar mor hag al Liger, ur giz boutin betek Kornôg pennañ Kernev-Izel hag Uhel.

En hon takad studiet e veze douget an tog mod Breizh, tremen a rae ar vevenn etre Plegadeg ha Moulleg adarre.

Evit a sell ar bragoù e veze douget bragoù berr gwenn betek Kistreberzh ha n'oa ket gwir e 1900 evit Ledenez Rewiz hervez RY Creston. A-hend-all e veze bragoù bras, gell anezho, er Briver ledet betek ar Roc'h-Bernez en hanternoz anezhañ. Diouzh gizioù Kornôg Breizh e veze douget bragoù gwenn – evel e Naoned ! – du pe c'hell e oant mod all.

Eus Beler, Muzilheg da Gistreberzh, dre heuliañ Lanneier Lanvaoz ha mont war-zu an Hanternoz dre Serent, e veze douget flotantennoù-labour berr e Kornôg ar vevenn-se ha hanter-hir er Reter da zegouezhout gant o zakad betek Redon, Ranneg, Ar Gazilieg, dres war hon tachenn studiet, betek Sant-Nazer er Su. Mont a rae d'ober ur c'horn lemm a c'haller treuzplakañ war lodenn vrasañ an hini termenet a-us evel an takad ma veze komzet brezhoneg adal an IXvet kantved.

Studiet en doa Herve Dréan ar gizioù gwiskañ e Bro-Vitaod, "*le Pays Mitao*". Emañ Pennestin, Ferel, Kamoel, Roc'h-Bernez, Nivilieg, Sant-Aelwez, Teieleg er vro-se. Un doare « Bro etre » an hini eo e Su ar Gwilen, etre Bro-Wened ha Bro-Naoned endev. Levezonet eo ar vro-mañ gant gizioù bep tu anezhi. E dibenn an XIXvet kantved e veze kavet koefoù diouzh un diazez karrezek war an aod (Pennestin hag Azereg, e-maez Bro-Vitaod evit homañ diwezhañ) gant giz Naoned pa oa ar re all levezonet gant giz Nivilieg savet diwar giz Bro-Naoned. Aterset ganin e-kerzh ur brezegenn[42] bet dalc'het er Roc'h-Bernez e tisklêrie Herve Dréan n'eus liamm ebet eus ar yezh d'ar giz gwiskañ. Daoust da se e ro en ul levr[43] skrivet gantañ bevennoù al lec'hanvadurezh hervez ar yezh en dachenn-se, a bep tu d'ar Gwilen ken e teu splann e klote ar mod gwiskañ e 1878 mui pe vui gant padusted ar brezhoneg : war an aod e veze gizioù disheñvel eus peurrest Bro-Vitaod pa ne glotent ket gant reoù Bro-Wened evit kement-se memestra, tostoc'h e oant eus Bro-Wened ha gizioù Sant-Lefer hag ar Briver ma veze komzet brezhoneg. Gizioù Misilieg e tu Reter ar Gwilen

[42] Prezegenn bet dalc'het d'an 13/03/2019 e mirdi ar Gwilen-mor er Roc'h-Bernez ha kinniget gant ar gevredigezh Kendalc'h.

[43] Hervé Dréan, Le costume dans le canton de La Roche-Bernard (1789-1939), Dastum – Skol Uhel ar Vro, Skrid 2, 1995. p. 65, kartennoù 2 ha 3.

hag e Su Bro-Vitaod, e diavaez anezhi, az a d'ober un hollad disheñvel ivez, pa vefe evit ar c'hoefoù, a zo heverk he zakad a-fet lec'hanvadurezh e « La ville + un anv-den », pa ouzer ez eo kement-mañ troidigezhioù eeun eus ar brezhoneg arvaret betek mare ar Renad kozh da nebeutañ. Ar gizioù-mañ zo kemplezh hag e oant diwar diviz don ar bobl pa teue an danvezioù a-bell. Dastumet en deus Hervé Dréan pikol titouroù diwar renabloù mortuaj ha danevelloù prosezioù peurgetket, trawalc'h evit lavaret n'oa ket gwiskamantoù a orin eus Bro-Vitaod met gizioù dezho, levezonet gant ar broioù a sko warni, a oa aet da zidammañ en eil lodenn an XIXvet kantved. Tonkadur Breizh a-bezh an hini e oa. Bro-Vitaod zo kement hag un takad etre adarre, stag ouzh an hini a studiomp amañ, ul lodenn anezhi gwezhall evel m'hon eus gwelet amañ.Evit he annezidi e vez graet eus "Pays Beurton" a-gozh eus an tu all (Kornôg evito neuze) d'ar Gwilen, lec'h ma vez an dud gant gwiskamantoù ar vrezhonegerien.

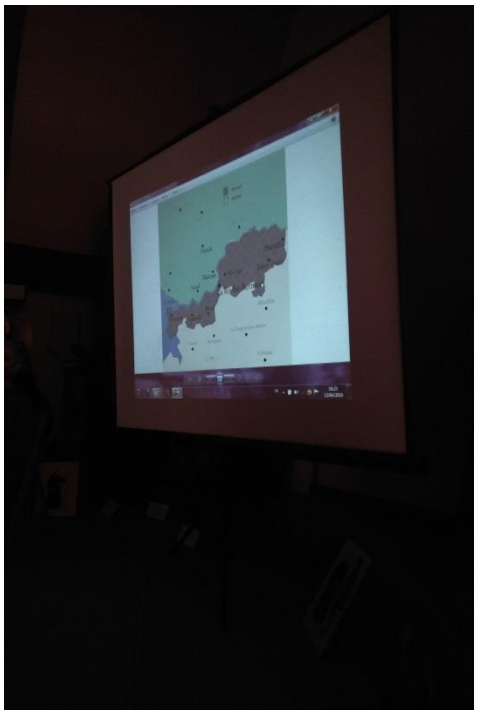

Bro-Vitaod, "*Le Pays Mitao"* bannet war ur skramm e-kerzh prezegenn Hervé Dréan, d'an 13 a viz Ebrel 2019 er Roc'h-Bernez (aozet gant Kendalc'h).

Testeni Françoise Combrisson, studiadennoù René-Yves Creston ha Herve Dréan a hañval lakaat gizioù hollek boutin da Vro-Wened a-bezh diouzh un tu ha disheñvelderioù er gizioù boutin-se dre o doare m'int savet ha fichet er Reter,

rannetoc'h m'emaint en isgizioù betek harz ar Gwilen. Daoust da se n'eus bevenn sonn ebet pa seller ouzh levezon pep giz war egile hag an hollad az a da dermeniñ gizioù Bro-Wened en tavañjerioù, er brozhioù, er butunalennoù… Gallout a reer aes a-walc'h lakaat da glotañ an takad-se gant un hollad gizioù stag ouzh Bro-Wened Uhel, brezhonegerez he foblañs pe bet brezhonegerez anezhi, ha n'int ket anezho kustumioù a Vreizh-Uhel gallaouek neoazh.

II. An XIXvet kantved : takad sevenadur Breizh-Izel / Breizh-Uhel

E penn-kentañ an XXvet kantved e oa brezhoneg yezh kêr Gwened c'hoazh, anezhi kêrbenn Bro-Wened, an eskopti ha departamant ar Mor-Bihan adal 1790. E-tal kastell Kergadoù e Gwened, 150 vloaz kent na vije anv da zesachañ kalz tud er savadurioù uhel a anavezer bremañ, e oa un nebeud kouerien, perc'henned anezho o piaouañ an douaroù tro-dro pe peizanted oc'h ober war-dro an tiez-feurm ha gounit ar parkeier. Stad ar yezh e Gwened n'eo ket un elfenn dister. M'eo arvaret c'hoazh e talvez kement a yec'hed ar brezhoneg e kêrbenn Bro-Wened pa oa-hi he c'halon o reiñ levezon war peurrest ar vro.

Sed aze div skeudenn eus Kergadoù e Gwened a laka war wel emdroadur trumm ar maezioù en ur c'harter tro-kêr er bloavezhioù 1970. War al luc'hskeudenn gleiz e weler ur c'halvar savet di e deroù an XIXvet kantved e-tal kastell Kergadoù, brezhoneg warnañ peogwir e oa ar yezh pennañ an dud eno, hag a-zehoù ar c'harter a-

vremañ terket a savadurioù uhel annezet gant tud a-orin eus meur a vro az a d'ober poblañs liesyezhek ar c'harter-mañ.

Testenioù all zo eus tud rakkêr Sant-Padarn o vont e brezhoneg war marc'had plasenn Kabelloù. Anavezet evit bezañ marc'had m'en gave bourc'hizien ha kouerien deuet eus Reter Gwened, Sant-Nolf peurgetket.

E « *Nomenclature des hameaux, écarts, lieux-dits du Morbihan »*[44] eo meneget e oa brezhoneg yezh 99 % eus an dud o chom e Sant-Nolf. Kement-mañ da lavaret e oa yezh ar muiañ-niver betek harzoù Breizh-Izel ha dre-se e oa diaes krediñ e oa bet divrezhonekaet ken buan Reter he zakad ma veze komzet n'eus ket keit-se c'hoazh, lakaomp e Kistreberzh en XVIIIvet kantved evel ma venege Ogée[45]. Pa vefe dre zarempredoù kenwerzh e oa peadra da vagañ ar yezh arvaret e kêriadennoù pe e micherioù zo e tu Reter al linenn Sébillot.

Enklask Lenaig Martin[46] a laka er gouloù renabl ar studiadennoù war ar brezhoneg komzet e parrezioù Reter Bro-Wened. E "*Les insurrections de 1791 à 1793 dans le Morbihan"* gant Erlannig ez eus ur chabistr gouestlet d'ar yezhoù komzet e Reter Bro-Wened (eus Gwened d'ar Gwilen). Gantañ ez eo graet dave eus ur pennad-skrid a-zivout kiladenn ar brezhoneg tro-dro Kistreberzh bet skrivet gant Alfred Le Quer[47]. Hervezañ e oa diazezet don ar brezhoneg eno betek an XVIIIvet kantved kent na 'z afe war-gil a 5 kilometrad dre c'hantved war-zu ar C'hôrnog. E Kôrnog Ar C'hour, Moulleg ha Lizmerzher e vije bet ar vevenn e deroù an XVIIIvet kantved evit mad ar galleg war-eeun, pa veze komzet brezhoneg en Elven, Lare, Langroez, Kistreberzh, Berrig, Laozag ha Trevlean. Daoust da se, evel ma tegas soñj Lenaig Martin dimp, e ra Erlannig meneg eus un diell eus 1712, miret e Dielldi departamant ar Mor-Bihan[48]

---

[44] Nomenclature des hameaux, écarts, lieux-dits du Morbihan, Roazhon, bizskrivet war-dro 1947.

[45] Jean-Baptiste Ogée, Dictionnaire historique et géographique de la province de Bretagne, Roazhon, 1784 ; adembannadur astennet e 1845 gant Marteville A. ha Varin P.

[46] Lenaig Martin, Discours sur les systèmes toponymiques de deux communes – Molac, Le Cours – situées entre la Haute et la Basse-Bretagne, kounskrid DEA, Skol-veur Breizh-Uhel, 1997.

[47] Alfred Le Quer, Le recul du breton aux environs de Questembert, pennad en *Annales de Bretagne,* levrenn LIX, niv. 2, 1952.

B. 816-817 – Prezidial Gwened – 1615-1783. « *L'an mil-sept-cent douze, le premier jour de Septembre, jour de Dimanche, soussigné Piron, huissier au siège de la Mirauté de Vannes, rapporte s'être fait exprès transporté de ma sus dite demeure avec mes témoins cy après nommés, jusques au bourf paroissial de Mollac, où s'étant à l'issue de la grand messe y ditte et célébré le dit jour, hors le lieu saint, en l'endroit accoutumé à faire les bannies et proclamations de justice à haute et intelligible voix,* ***tant en français qu'en breton****, à la requête du haut et puissant seigneur René Alexis, sire Le Sénéchal Carcado, Marquis de Rosmadecn de Pontcroix… et de Molac »* (diwar eilskrid Lenaig Martin).

[48] B 3494, 6701 - Moulleg (baroniezh) – 1631-1787.

ma vez graet anv eus divizoù justis e brezhoneg hag e galleg lavaret dirak parrezioniz Moulleg. Mont a ra ouzh enklask Coquebert de Montbret e 1806 neuze.

Hevelep degouezh e Lizmerzher, eme Lenaig Martin, pa lavare an istorour René Kerviler[49] e oa prezeget en div yezh e 1750. Menegiñ a ra ur misal brezhoneg-latin eus 1837, bet kavet en un ti-feurm e Lizmerzher ivez. Bezañs ar brezhoneg a zeu da anat d'ar mare-se. A-hend-all e ra meneg eus ul lizher[50] bet skrivet e brezhoneg e 1793 gant ur beleg a oa bet ganet e Pleaol d'e barrezianed. Al lizher-mañ skrivet gant ur beleg didou d'e vatezh a gaver e dielloù Even Erlannig, anv-pluenn François Marker anezhañ. Evit klozañ gant he daveoù e tegas un testeni all gant Even Erlannig eus ur pezh-c'hoari brezhonek[51] bet berzet dezhañ bezañ leurennet e Kistreberzh e 1793, mare an Dispac'h gall, a-benn mont hebioù strafuilhoù. Aze emeur war dreuzoù an XIXvet kantved ha ne hañval ket marv hor yezh er c'horn-bro-se.

Stabilet ar vevenn e-kerzh eil lodenn an XIXvet kantved hervez kont e tegemerer a-walc'h evezhiadennoù Fañch Broudig[52] hiziv-an-deiz pa vez skrivet e oa ur vevenn dre ilrezañ kentoc'h.

a/ Istor ar vevenn yezh lakaet gant an enklaskourien en XIXvet kantved

Forzh pegen faziek pe reizh e vije bet an enklaskoù kaset da benn, sed aze ar c'hantved ma 'z eus bet kaset enklaskoù da benn ha dastumet titouroù ar muiañ.

E deroù an Impalaeriezh kentañ e oa bet urzhiet gant Napoleon un enklask war ar yezhoù digant Charles Coquebert de Montbret[53]. Fiziet ennañ ha da dud a laboure dindanañ e Breizh e savas kartenn gentañ ar vevenn yezh a lakae disparti eus Breizh-Izel diouzh Breizh-Uhel e-maez daveoù harzoù kozh an Eskoptioù. E diabarzh an takad brezhoneg e roe al listennad-mañ : Pennestin, Kamoel, Ferel, Arzhal,

[49] René Mathurin Marie Pocard du Cosquer de Kerviler a vez graet René Kerviler anezhañ. Bet ganet e Gwened emañ ur skourr eus e familh a orin eus Lizmerzher.
[50] Emañ e dielloù ar familh Marker da vezañ louzaouet kent bezañ e kerz an holl diwar amprestiñ e Dielldi an Departamant. N'anavezan ket daveoù al lizher c'hoazh dre-se.
[51] Emañ e dielloù ar familh Marker da vezañ louzaouet kent bezañ e kerz an holl diwar amprestiñ e Dielldi an Departamant. N'anavezan ket daveoù ar pezh-c'hoari c'hoazh m'emañ e-touez ar strobadoù fiziet en dielldi.
[52] Fañch Broudig, A la recherche de la frontière. La limite linguistique entre Haute et Basse-Bretagne aux XIXème et XXème siècles, Brest, Emgleo Breiz, 1995.
[53] Charles-E. Coquebert de Monbret, Essai d'un travail sur la géographie de la langue française. Almanach du commerce, Pariz, 1831.

Marzen, Pleaol, trev Ar Gwernoù, Noal-Muzilheg, Kistreberzh, Lare, Moulleg, Ar C'hour, an Elven, Sterwenn, Plaodren, Sant-Yann-Brevele, Sant-Aleustr, Mourieg, Neizin, trev Kerforn, Noal-Pondi, trev Sant-Jelan, Kroeshañveg.

E 1778 e oa bet kaset un enklask da benn gant Jean-Baptiste Ogée[54] endev, bet klokaet ha kresket c'hoazh gant A. Marteville ha P. Varin e 1843. Ganto er bloavezh-se ne chome ken nemet Arzhal, Beler (n'oa ket bet meneget gant C. Coquebert de Montbret), ar Gwernoù ha Lizmerzher (o vezañ ma oa bet lakaet Lizmerzher e-touez ar parrezioù gallegerien gant C. Coquebert de Montbret ; ur mont en-dro kontrol a vije bet ? Ne gav ket din, diskouez a ra n'oa ket pizh-tre an dastumadenn ditouroù war a ziskouez an doare ma oa bet kaset da benn[55]). Diouzh ar memes mod, Lare a oa bet meneget e-touesk ar c'humunioù « ma veze komzet galleg » e 1843, a veze klevet brezhoneg gant an dud enni e 1867 hervez A. Guyot-Jomard[56]. Mont a ra neuze da gadarnaat testenioù R. Kerviler evit Lizmerzher ha hini E. Erlannig (Marker) evit Pleaol bet meneget e digoradur ar rannbennad-mañ.

Enklask Sébillot e 1886 a lakae ar vevenn zispartiañ e Kôrnog parrezioù Biler, Muzilheg, Noal-Muzilheg, Langroez, an Elven, Trevlean, Pluveleg, Bilioù, Gwezhennoù, Radeneg, Regini, Kerzhin... Da lavaret e oa ar c'humunioù-se e-maez an takad brezhonegerien hiviziken war-bouez lodennig Kôrnog darn anezho. Ar c'humunioù a soube oc'h annezidi e brezhoneg da vat a oa anezho Ambon, Sulnieg Trevlean, Sant-Nolf, Plaodren, Sant-Yann-Brevele, Begnen, Neizin, Kerforn, Noal-Pondi, Kroeshañveg… Padal e veze graet an homeliennoù e brezhoneg e Noal-Muzilheg ha Muzilheg e 1870 c'hoazh war a skrive Bleiguen[57]. Biler, bet lakaet neuze e-maez takad ar vrezhonegerien gant P. Sébillot, n'oa ket ken splann a se stad ar yezh er gumun-mañ pa teurel kred war lavaroù A. Guyot-Jomard e 1867 ma veze komzet brezhoneg c'hoazh hervezañ.

Darn vrasañ kumunioù ar c'hornad-bro studiet-se anavezet gant P. Sébillot evit bezañ en takad brezhoneg zo er-maez anezhañ da neuze. Ur giladenn a 5 da 15 km

[54] Jean-Baptiste Ogée, Dictionnaire historique et géographique de la province de Bretagne en 4 volumes, Naoned, 1778-1780.

[55] C. Coquebert de Montbret ha P. Sébillot a oa bet fiziet un enklask enno a oa bet kaset da benn dre zileuriañ war an dachenn. Pa vije tud brudet evel Fañch an Uhel (François-Marie Luzel) pe Léon Bureau : p. 236, danevell Paul Sébillot anvet « Sur les limites du breton et du français, et les limites des dialectes bretons » e Bulletins et Mémoires de la Société d'Anthropologie de Paris, d'ar 6 a viz Mezheven 1878.

[56] Guyot-Jomard A. Petite Géographie du Morbihan. Moullerezh L. Galles, Gwened, 1867.

[57] Edmond Marquer, Bleiguen e anv-pluenn, ur breur da François Marquer (Meven Erlannig), en e notennoù enklask war an istor : 153 J 15 – 1941-1958 (Dielldi an Departamant).

zo dre vras. Anat d'an holl, ne varv ket an dud war un dro ken e c'haller krediñ a-walc'h n'oa ket ken sonn hag eeunregennek an harz ; n'halle ket bezañ diouzh ul linenn splann adarre hogen e chome brezhonegerien strewet na c'hallent ket darempredin en hor yezh ken na vije ket hini ar gevredigezh ken eno.

Souezhusat-tra er Su, Jean-Marie Le Mené[58] a skrive e veze klevet brezhoneg en Arzhal c'hoazh e 1891 hag e Pennestin n'eus ket keit a se ivez. Dre-se ez a da gadarnaat disklêriadennoù A. Marteville pa lakae Pennestin, Kamoel, Ferel diouzh tu Kreisteiz ar Gwilen hag Arzhal ha Marzen diouzh tu Hanternoz anezhañ e takad ar vrezhonegerien. Dre vras e oa takad Kornôg ar Roc'h-Bernez war daou ribl Gwilen ma veze prezeget brezhoneg e tarzh an XXvet kantved ha ma vez dalc'het kont eus ar re ziwezhañ a oa anavezet ar yezh ganto forzh pe zoare ma vijent bet strewet, lakaet en distro zoken.

[58] Jean-Marie Le Mené, Histoire des paroisses du diocèse de Vannes, Galles, Gwened, 1891.

Ur sell war douaroniezh ar parrezioù ma kaved brezhonegerien a-vihanig enno e deroù an XXvet kantved, war-bouez Sant-Nazer, Blaen ha Redon meneget amañ evit an emlec'hiañ. N'eo ket bet lakaet parrezioù Kornôg ar vevenn Sébillot dre anat.

b/ Dielloù ar familh Marker :

Fiziet e oa bet dielloù ar familh Marker a Gistreberzh e ti-kêr ar gumun-se e-kerzh ur werzh prevez pa oa bet lakaet he zi e gwerzh dre ma oant miret ennañ betek-henn. Nebeut amzer war-lerc'h e oa bet divizet gant dilennidi Kistreberzh o fiziañ e Dielldi an Departamant e miz Gwengolo 2011[59]. Anavezet eo ar familh-se e Kistreberzh hag

[59] 153 J 1-71 dalc'had Edmond ha François Marker (Marquer), 1586 – 1996. Pep tra n'eo ket lakaet e-kerzh an dud keit m'emaint war zanzen diouzh ar merul.

en trowardroioù evit oc'h engouestloù evit Breizh peurgetket hag o gwerzh dafar labour-douar e-pad dekvloaziadoù. Edmond Marker, bet ganet e 1886, a skrive dindan ec'h anv-pluenn Bleiguen, a-zivout korn-bro Kistreberzh e-pad prantad ar Reveulzi c'hall. Unan eus e seizh bugel, François Marker, bet ganet e 1913, kelenner war an Istor a vicher e skolaj Sant-Salver Redon, zo anavezet dindan ec'h anv-pluenn Even Erlannig. Puilh eo an danvezioù hag al levrioù skrivet gantañ, a-ziwar prantad an Dispac'h gall, an Impalaeriezh kentañ pe ar Chouanted c'hoazh. En e zielloù personel e kaver pezhioù-c'hoari skrivet eus 1809 da 1820 evit bezañ leurennet e Kistreberzh e-touez lec'hioù all. Kavet e vez ivez kantikoù brezhonek a oa bet embannet diwezhatoc'h er gelaouenn Imbourc'h[60], renet gant Youenn Olier.

Sed amañ ar pevar fezh-c'hoari dornskrivet a gaver e dielloù Erlannig (François Marquer) hervez ar c'henkladur bet graet gant Dielldi an Departamant. N'on ket deuet a-benn a c'houzout hag-eñ n'eus ket ur pempet hini anvet "Antiochus" :

- *"La tragédie du Roy Saul"*, enrollet diouzh an anv "la tragédie de Sant Paul" e Dielldi an Departamant. Ur skrid digeriñ zo ma kaver remedoù mezegañ. Frammet brav eo ar frazennoù diouzh yezhadur gwenedek flour war a weler. Gallout a rafe an drajedienn-se bezañ bet eilskrivet e Kistreberzh pa 'z eo diaes gouzout rak an eil skrid a vez lakaet e-kerzh al lennerien a zegas diaesterioù da lenn, ouzhpenn stad brein ar stumm orin.

- *« Tragedie ha buhé Sant Cosman ha Damian, deu vrur martirret. Tennet e brehonec er Blé Mil eih candnau (?de ouan,) pe, Èzan er Chevillier 1809 » ; « Cosquer, Lan Guidic ; Yves (Le) Chevillier »*.

En ur stad kalz gwelloc'h emañ skrid an drajedienn-mañ eget hini ar pezhioù all. Meur a strobad disheñvel o skritur az a d'ober testenn ar pezh-c'hoari-mañ. Ul lodenn anezhi zo sinet gant an Ao. Kervadec de Kervillio a Landevan. Tammoù distag all zo ivez. Izeloc'h e hañval bezañ ar brezhoneg enno er wezh-mañ, leun a c'hallegajoù er c'heriaoueg hag en ereadur anezhi.

Antiochus zo bet lakaet da heul hogen ne welan ket al liamm a vefe gant « Trajedienn ha buhez Sant Kosman ha Sant Damian ». Brezhonekoc'h eo ar

[60] 153 J 44 – Raktres teskad sonennoù, hep deiziad embannet er gelaouenn Imbourc'h, renet gant Youenn Olier, 1992.

yezhadur enni, paour ar c'heriaoueg evelkent, diwar un dodenn all ha skrivet gant un den all war a weler. Dianav e vefe a-benn neuzee. Deiziadet eo a 1820.

- *« Tragedie de St Alexis, traduite du français en breton. Joseph Guyodo, Plescop, 1818, Questembert »* : anvioù-tud hanter-ziverket all zo war-lerc'h. Meur a sin ha meur a zeiziad e-tal zo : 1799, 1801…

- *"Tragedie ha buhe Santtez Julian"* pe, ivez, *"Tragedie de Sant Juliannen"*, 1820, skrivet gant *« Isidor Kervadec de Kervillio en Landevant »* adarre (sellet a-us). Pinvidikoc'h eo ar yezh er skrid.

Setu neuze, peder zrajedienn vrezhonek a veze leurennet e Kistreberzh e-kerzh hanter lodenn gentañ an XIXvet kantved da nebeutañ. Ne 'm eus gallet nemet krafañ war luc'heilennoù disliv anezho dre ma 'z eo an dielloù-se o vezañ louzaouet, kontammet ken m'emaint gant ar merul.

E-kerzh an XVIIIvet kantved hag an XIXvet kantved e veze paot ar c'hoariva poblek er parrezioù war ar maez. Betek ennon ez eus chomet un nebeud dornskridoù ha testenioù dre gomz e familhoù zo p'o deus dalc'het soñj e oa unan eus o gourdadoù bet aet war goar. Peurliesañ e oa kouerien ar vro ar re a bigne war al leurenn, prestet dilhad dezho gant beleg ar barrez alies-mat. Dastumet e oa bet un toullad pezhioù-c'hoari gant Pierre Le Goff hag ar Chaloni Buléon, anezhañ den a Reter Bro-Wened. Ganto e veze graet anv eus lennegezh pobl Breizh. Degaset o deus dimp titouroù war ar c'hoarierien, an arvesterien ha roll an adskriverien. Gwelet hon eus e deroù ar chabistr-mañ e oa bet berzet ur pezh-c'hoari brezhoneg e 1793 abalamour ne vije ket bet diogelet an urzh foran ma vije bet leurennet. En tu all d'an degouezh e laka war wel pouez ar c'hoariva er gevredigezh evel ma kaved e Breizh-Izel a-bezh, savet diwar levezon ar c'heleier dre vare, da lavaret eo e veze leurennet e Kistreberzh diouzh ar c'hiz ledan e "Breizh ar vrezhonegerien" ken m'eo unan eus perzhioù heverk sevenadur Breizh-Izel a-hed ar c'hantvedoù.

Renablet eo bet ar beder zrajedienn-se er roll savet gant Jean Février[61] diwar an dielloù serret gantañ e dielloù an Eskopti e Keranna ha Gwened ha bet embannet en

[61] Jean Février, Le théâtre en breton vannetais aux XVIIIème et XIXème siècles d'après les manuscrits de Vannes et Keranna, tezenn, 3 levrenn, Roazhon 2, 1994.

e dezenn bet soutenet e 1994 e skol-veur Roazhon 2. Pierre Le Goff[62] en doa graet dave eus ar beder zrajedienn-se ivez dindan titloù disheñvel un disterañ. Seitek anezho en doa dastumet renket e pemp rummad distag : ar re a denn d'an Testamant Kozh ; ar re a denn d'an Testamant Nevez ; ar re a denn da fedoù istor ; ar re a den da vuhez ar Sent, ar re niverusañ anezho ; ar re a denn da vojennoù ar grennamzer ma kaver nemet ur pezh-c'hoari gouestlet da Santez Jenovefa. Gantañ e vez kavet neuze evit a sell ar re bet miret gant ar familh Marker ha leurennet e Kistreberzh :

- « Le Roi Saul », diwar an Testamant Kozh ;
- « SS Côme ha Damien », buhez ar Sent ;
- « St Alexis », buhez ar Sent ;
- « Ste Julienne », « Ste Julitte » a hañval bezañ an hevelep hini war-bouez ur skrid ha degouezhioù disheñvel eus an eil d'eben.

Keñveriomp bremañ ar skouerennoù bet studiet gant Jean Février gant ar re a gaver e dielloù Marker :

- « La tragédie du Roy Saul » : « Tragedy du Roy Saül » evit dornskrid Keranna, diglok eo an destenn troet diwar un oberenn bet skrivet gant an abad Nadal[63], moullet e 1731, pa oa bet leurennet e Pariz e 1705. Klok eo hini dielloù Marker met en ur stad fall evel ma lavaren uheloc'h. Pemp arvest az a d'ober ar pezh-c'hoari en daou ziell. Ar remedoù mezegañ a zo lakaet kent ar pezh-c'hoari e dielloù Marker a gaver distag gant Jean Février dindan an titl « Mémoier de plusieurs remèdes »[64] hag ar meneg « Le défunt recteur de Camors faisait ce remède ». Evel hini dielloù Keranna n'eus tamm titour resis a-zivout ar pezh-c'hoari e dielloù Marker. Jean Février a soñj dezhañ eo bet savet ha leurennet e Bro-Wened e-kreiz an XVIIIvet kantved evit ar wezh kentañ.
- « Tragedie ha buhé Sant Cosman ha Damian » : tri dornskrid anezhi a gaver e Keranna : « La vie des Saints Come et Damien » (1801), « Sant Cosman a Damian » (deiziad dianav), « Saints Come et Damien » (1853). Disheñvel int

[62] Pierre Le Goff (Pêr ar Go), Le théâtre vannetais, studiadenn embannet er *Revue Morbihannaise*, Galles-Lafolye, 1911.
[63] Augustin Nadal, « Saül, tragédie tirée de l'Écriture Sainte, par M. l'abbé Nadal. Ribou, Pariz, 1731.
[64] Dornskrid "Begnen", niv. 21 e levraoueg Keranna.

an eil diouzh egile hag an hini klokañ zo bet eilskrivet gant Yves Le Chevillier a Langedig e 1809. Peadra zo da soñjal eo hevelep testenn rik a gaver e dielloù Even Erlannig dindan an anv Èzan er Chevilller e 1809, ar memes den, anat deoc'h. Evel ma 'm boa meneget uheloc'h ez eus meur a lodenn disheñvel o skritur er strobad follennoù az a d'ober ar pezh-c'hoari-mañ, unan anezho zo sinet gant an Aotrou Kervadec de Kervilio eus Landevan. Eilskriver pezh-c'hoari Julianenn eo hemañ ivez evel ma welimp diwezhatoc'h.

Un trede adskriver a gaver e dielloù Keranna a oa o chom e Mêlrant. Rannet eo tri stumm disheñvel-mat ar pezh-c'hoari-mañ dre ur steudad arvestoù, e-maez eus reolennoù klasel ar c'hoariva, hag e c'hoarvez an istor e meur a vro dre ar bed.

- « Tragedie de St Alexis » : daou zornskrid anezhi zo e Keranna, eus 1799, hag unan all e Dielldi an Departamant e Gwened, hemañ eus 1778. Hini Marker zo deiziataet a 1818, e-tal ar meneg "Questembert" hogen eo meneget e-touez meur a sin "1799, 1801…" hag an anv kentañ o vezañ "Joseph Guyodo, Plescop". Jean Février a zegas dimp e oa bet adskrivet ar pezh-c'hoari gant annezidi eus Pleskob, ur barrez a sko war Gwened en he Gwalarn eo. Daoust da se e ra anv ivez eus "un dornskrid a-nevez savet, evel m'her roe Pierre Le Goff da c'houzout en e bennad e 1911". E 1889 e oa bet eilskrivet hervez ar meneg « moarvat gant ur c'hloareg eus Keranna, diwar un dornskrid kalz koshoc'h » gant Vincent Le Marouille e 1793 evit an deiziad koshañ. Meur a zeiziad all zo war-lerc'h. Vincent Le Marouille a oa labourer-douar eus Kerhero e Pleskob ivez, « bet ganet e 1769 ha marvet e 1829 (…), hag a voe anvet da gargad-kêr e 1797 hervez lezenn-Stad ar bloaz III.

  Ur pezh-c'hoari berr e pevar arvest an hini eo a zo bet leurennet e-pad pell e Bro-Gwened hag alies gant ur strollad c'hoariva a oa bet meur a ezel anezhañ dilennet e kumun Pleskob da heul an Dispac'h gall. Peadra zo da soñjal eo bet adskrivet evit bezañ leurennet e Kistreberzh e 1818, daou-ugent vloaz goude ar stumm a gaver e Dielloù an Departamant kent ma vije bet kaset dielloù Marker da vezañ miret ha louzaouet eno e 2011, ha pemp bloaz warn-ugent war-lerc'h an deiziad kentañ skrivet e dornskrid Vincent Le Marouille (meneget e skouerenn Keranna zo anezhi eus 1799). Degaset eo dimp gant

ar Marichal de Castellane[65] en doa gwelet ar pezh-c'hoari e Pondi e oa dic'hortoz doare jestraouiñ an aktourien a oa « tro-kein an arvesterien » war a skriv Jean Février en e dezenn. Ober a ra ar pezh-c'hoari-mañ fae eus reolennoù boas al leurenniñ ivez.

- « Tragedie ha buhe Santtez Julian » pe « Tragedie de Sant Juliannen », 1820 : div skouerenn an dornskrid-mañ a gaver e Keranna dindan o anv « Tragedie ha buhé Santes Julianne martires » ha « Buhe Santes Juliannen ». En ur stad fall emaint. Unan anezho zo bet adskrivet gant Izidor Kervadec de Kervilio a Landevan, labourer-douar anezhañ, hag egile gant Joachim Thébaut a Lokmikaelig e 1829. Hini dielloù Marker a hañval bezañ en ur stad dereat diouzh al luc'heilennoù a c'haller kaout met aesoc'h e vo gouzout hiroc'h ha gwelet splannoc'h ouzh ar pajennadoù pa vo louzaouet an dornskrid orin. Damheñvel ouzh skrid Keranna eo testenn dielloù Marker war am eus gwelet hogen e vefe dav lakaat an daou stumm keñver-ha-keñver ha studiañ a-dost, pa n'eo ket pal ar studiadenn-mañ ivez. Ur prolog hag ur sarmon da glozañ zo d'ar pezh-c'hoari-mañ.

Braspriziet eo berzh c'hoariva Bro-Gwened eus 1750 da 1850 hag hini an trajediennoù leurennet dreist-holl. Gallout a reer teurel meiz e tegouezh ar pezhioù-c'hoari-se e dibenn ar prantad-se e Kistreberzh. Moarvat e vezent c'hoariet a-raok, hogen da betra int bet adskrivet evit ar c'hornad-bro-se pa vije bet ar brezhoneg war e ziskar d'an ampoent ? Avesterien a oa da zont da neuze, da lavaret eo e oa ur goulenn gant an dud. Ha tud ag al lec'h a veze gwelet pe tud eus parrezioù Kornôg a zeue alese da labourat ha da vezañ o chom pellik amzer evit abegoù labour adarre ? Pe dre eurediñ e choment er vro goude-se ivez ? O daou sur a-walc'h dre ma tesache Kistreberzh tud hogozik betek ugent kilometr ac'hanenn, d'ar C'hornôg pe Walarn ivez.

A-hend all e kaver pemzek kantik brezhonek bennak dindan o stumm orin dornskrivet kent bezañ klotadet gant Even Erlannig dindan stumm ur c'haier, ennañ 138 pajenn

[65] Boniface de Castellane (1788-1862), graet e dreuz gantañ en arme eus ar C'hentañ Impalaeriezh (dindan Napoleon 1ñ) d'an Assavidigezh. Anvet eo marichal Frañs e 1852.

gant o zestenn hag o skrid-sonerezh. Embannet int bet er gelaouenn Imbourc'h[66] e 1992.

War golo ar gelaouenn a gaver e Dielldi an Departamant ez eus un notenn rakembann dizanv dornskrivet e galleg. Sed amañ he zroidigezh : « En dastumad-mañ ez eus tri c'hantik eus ar re gaerañ hag etrebroadel o ment :

- Da gentañ an Nedeleg "*Péh trouz zou ar en doar*" sonaozet e 1792 gant Pierre Nour(r)y[67] eus Laozac'h. Graet e vez ar "*Stille Nacht* ar Vretoned" anezhañ.

- Da heul Kan an Angerzh (Pasion) : "*Ouilet, men deulegad*"[68], lakaet war gont Pierre Nourry ha sonaozet gantañ e-kerzh an Dispac'h gall.

- Kan ar Gomunion "*Du ciel, ô Sts Archanges*", diwar ton gwerz Pierre Noury "Er beleg forbannet"[69] sonaozet e 1792 e Bermeo e-tal Bilbo[70].

N'on ket deuet a-benn a dizhout diskennidi ar familh Marker, daoust ma oan bet en darempred gant meur a zen tost d'e familh. P'emaon o skrivañ al linennoù-se ne chom ken nemet un ezel eus ar familh a vije bet a-walc'h da lavarout hiroc'h a-zivout ar pezhioù-c'hoari-se, unan eus ar vreudeur a 95 bloaz, beleg war e leve. Gant-se em boa klasket tizhout anezhañ dre an eskobva paneveken hogen n'o deus ket kaset keloù din.

Klasket 'm eus mont dreist ar skoilh-se dre vont da gaout kenwerzhourien kreiz-kêr Kistreberzh, ar stalioù koshañ evel al levrdi-papaererezh zo eno, a-benn gouzout hiroc'h pa oa bet en aner. Kalzik anezho o deus anavezet Fransez/François Marker ha komzet kalzik gantañ. Anv zo gant Kistreberzhiz e veze leurennet sur ar pezhioù-c'hoari e kêr. Eñvorennoù-familh zo bet treuzkaset betek ennomp e teue arvesterien eus ar maezioù tro-dro : tud ar vro betek an Elven. Ne 'm eus ket tapet gouezet hag-

[66] 153 J 44 – Raktres teskad sonennoù, hep deiziad embannet er gelaouenn Imbourc'h, renet gant Youenn Olier, 1992.
[67] Skrivet gant un "r" en notennoù-se. Bet ganet e Laozag e 1743. Bet person Bignen e 1770 ; maer ar gumun-se e 1790 ; en harlu e 1792. Distro da Vegnen e 1801 hag anvet da berson Iliz-veur Gwened. Marvet eo 1804. War e lerc'h sermonioù, troidigezhioù ar Bibl, un drajedienn, levrioù relijiel ha kanaouennoù. Bezañ eo ar ganaouenn « Cheleuet ur person » an hini vrudetañ savet gantañ e 1792 pa oa en harlu e Bermeo. Kaset an destenn d'e barrezianiz e 1800 en doa Pêr Noury graet berzh bras e Bro-Wened a-bezh. Even Erlannig (François Marquer) en doa savet e dezenn diwar e benn.
[68] Da lavaret eo « Gouelit, ma daoulagad ».
[69] Notenn bersonel : da lavaret eo « ar beleg en harlu ».
[70] Bizkaia, Euskal Herria.

eñ e teue stank an dud, lavar ha dislavar zo war ar c'hraf-mañ. Pezh a zeu da anat e teue tud a Vreizh-Uhel, brezhonegerien a-vihanig eus kêriadennoù zo ma oa chomet bev mat ar brezhoneg evel yezh darempredin eus an eil d'egile war ar pemdez hag er familh, en tiegezhioù. Diouzh a lavar tud ar vro e veze lavaret en ho familh e oa kêriadenn-mañ-kêriadenn e Kornôg Kistreberzh ma veze lavaret diwar he fenn e oa gwell anavezout brezhoneg evit eskemm gant tud ar vro. Reiñ a ra ar santad, diouzh an testenioù-se, e oa strewet bodadoù brezhonegerien er-maezioù evel kement a inizi en ur mor a c'hallegerien pe gallaouegerien, diouzh an dro.

c/ Ar brezhoneg en darempredoù kenwerzh (ar Roc'h-Bernez)

E pennkêrioù kantonioù Reter Bro-Gwened e veze marc'hadoù bras. Dindan koc'hu Kistreberzh pe er Roc'h-Bernez e teue marc'hadourien ha pratikoù eus ar c'hêrioù tro-dro hag a-belloc'h zoken. Sed amañ pezh a zesker dre studiadenn Hervé Dréan[71] pa oa doktorad e CRBC Roazhon : ur plac'hig baleant bet kavet er Roc'h-Bernez e 1865 a oa brezhoneg e yezh kentañ pa oa bet an dud o klask he atersiñ. Pa ouzer eo Ar Roc'h-Bernez ul lec'h tremen, war hent Naoned ouzhpenn da se, e c'halle dont eus pell. Ober a ra Hervé Dréan dave eus un danevell-stadañ bet savet e 1859 ivez ma vez graet anv eus hent ur paotr yaouank bet o kaout e dud e Naoned dre ar Roc'h-Bernez. N'ouie ken nemet brezhoneg ha chomet e oa da labourat kostez ar Roc'h-Bernez dre zistreiñ eus Naoned, dre Sant-Nazer. Kement-mañ a veze hent meur a vrezhonegerien a Vreizh-Izel en ur vro divyezhek dre levezon an eskemmoù kenwerzh. Hent an hoalenerien eus Bro-Wenrann e oa war un dro, pa veze brezhoneg ganto.

Evel afer ar plac'hig, gouest ha boaz e oa an archerien, deuet eus lec'h all a Vreizh-Izel, da vont e brezhoneg. P'he doa-hi merzet e komprene mat ar c'homiser ar brezhoneg – hemañ o vezañ bet ganet e Berne – e oa aet ar plac'hig e galleg. Hon lakaat a ra da gompren e veze divyezhek an dud er c'horn-bro-se. Evit gwir e komze « galleg diouzh an doare rik a vez komzet anezhañ er maezioù nes d'ar Roc'h-Bernez ». Petra a dalveze ar meneg-se e danevell ar c'homiser ? Komz a rae ur meskaj galleg – brezhoneg pe gallaoueg – brezhoneg, pe c'hoazh gallaoueg hepken

[71] Hervé Dréan, Le breton, le gallo et le français au milieu du 19ème siècle dans la région de la Roche-Bernard. Klask 11, pp. 35-46, CRBC, Brest, 2017.

? Diaes eo gouzout met peadra zo da soñjal e oa brezhoneg yezhadur ha geriaoueg he farlant ken-ha-ken evel m'hon eus lakaet war-wel uheloc'h. Sklêrijennet e vijemp bet o selaou he fouezh-mouezh ivez siwazh dimp.

Ar Roc'h-Bernez a oa ur gêr melestradurel hag ur c'hroashent a zarempredoù kenwerzh, evel ma tegas Hervé Dréan dimp en e studiadenn. Maget eo bet al liesyezhegezh eno dre-se ha dreist-holl dre bezañs ar brezhoneg e Kornôg ar Roc'h-Bernez evel ma skriven a-us diwar enklaskoù A. Marteville ha Jean-Marie Le Mené (II. a.).

Reiñ a ra un nebeud skouerioù all eus bezañs ar brezhoneg er bastell-vro-se. E 1866 e oa bet barnet "Marie Rouillard, intañvez Le Roux", e lez-asizoù Gwened evit mezegiezh pleustrek er-maez lezenn. Homañ a oa diskonterez, anavezet e oa er vro dindan meur a lesanv evel « la médécinoire », « la médécinouse » pe « la femme de la Trinité ». A orin eus an Drinded-Surzhur ha brudet ma oa evel diforc'herez ken ma 'z ae da gaout merc'hed, pe merc'hed a zeue d'he c'haout, eus ar parrezioù tro-dro : Beler, « Pleaol hag en tu all d'ar Gwilen », Kistreberzh, ar Roc'h-Bernez… Betek respont da c'houlenn kuzulioù mezegezh war marc'hallac'hioù ar Roc'h-Bernez, Muzilheg pe Varzen. Ganti e veze paret ur c'hleñved anvet ar « Vam dillech »[72] er vro, a zo kaeroc'h pa oa bet dav d'al Lez-Varn goulenn ur jubenner dre ma ouie nemet brezhoneg. Resisaet eo n'ouie na lenn na skrivañ kennebeut. Evel ma skrivas Hervé Dréan e c'haller ijinañ a-walc'h e ouie un tamm brezhoneg he c'hlañvourien evit gallout eskemm ganti ouzhpenn tremen gant kement jestr hag emzalc'h da reiñ da gompren o foanioù dezhi.

d/ Bro-Gistreberzh ? Ur c'hroashent chomet war-lerc'h ur bastell-vro bet « distaget »

Evel ma'z eo bet diverret amañ ez eo savet ar vro lec'hiet etre Roc'h-an-Argoed – Redon – Muzilheg – ar Roc'h-Bernez diwar hec'h istor dezhi he-unan abaoe deroù he hanez. Roet ez eus un anv dezhi gant an dud, "Le Pays d'A-Bas" anezhañ, a zo koulz lavaret ankouet gant an dud hiziv-an-deiz. Dismantret e pevar c'hanton pennañ, rannet e div vro douristelezh da nebeutañ, torret en he c'hreiz gant

[72] Doare skrivañ degaset gant Hervé Dréan. Moarvat ez eus anv eus ar « vamm dilaezh ».

savidigezh tolpad kêrioù Kistreberzh, bet adkenaozet meur a wezh he farrezioù, he aotrouniezhoù, bevennoù kumunioù anezhi, ken ma'z eo diaes d'an neb anavezout ur vro bennak. Deuet da vezañ e-korf daou gantved e-maez a Vro-Wened e spered an dud, en diabarzh a-fet istor ha yezh diouzh an dro hag ar prantad… Distag a Vro-C'halloù met en e ser memestra... Troet ouzh an Argoad, al labour-douar, hogen e oa digor frank war ar mor war-zu Kreisteiz anezhi… Pebezh bec'h evit gwelet sklaer ! Komzet hon doa eus ar marc'hadoù bras ma zeue tud eus hanter-kant kilometrad ac'hanen pa n'eo ket muioc'h pa veze gwelet marc'hadourien eus Naoned diouzh un tu ha tud a Vreizh-Izel diouzh an tu all. Gant-se e veze maget ar vro etre meur a yezh, meur a bouez-mouezh ha tanavaet hec'h annezidi diouzh ar brezhoneg betek ur mare tost. Ul lec'h emgav an hini eo a-hed kantvedoù gant he fersonelezh dianav na vez termenet war kartenn ebet. Koulskoude ez eus anezhi ha n'eo ket dister e nep keñver.

A-dra-sur ez eo stag mat istor ar bastell-vro-se gant Bro-Wened muioc'h eget hini Breizh-Uhel p'emañ lakaet nevez zo e penn an dud dindan ur sevenadur gallaouek dezhi. Bezañs ur galloueg skañv a-walc'h, nac'het gant ar re zo o chom eno n'eus ket keit-se c'hoazh. Ma'z eo bet divyezhek ar vro e c'haller gwelet eo deuet buan ar galleg, liv ar gallaoueg ennañ, ha dre-se e hañval darn vrasañ an takad studiet-mañ tremenet eus ar brezhoneg da c'halleg ar skolioù hag ar melestradur.

E eil lodenn an XIXvet kantved ez eus peadra da soñjal e teue ar brezhoneg da vezañ ur yezh kuzh tamm-ha-tamm d'ar mare-se seul vuioc'h ez eer d'ar Reter, da lavaret n'oa ket ar yezh klevet er gevredigezh ken, war bouez er marc'hallac'hioù brasañ ar vro, evel e Kistreberzh pe er Roc'h-Bernez, peotramant e veze stank a-walc'h c'hoazh e Noal, ar Gwernoù, Muzilheg, Beler hag Arzhal evel ma lakae Ogée war wel e 1843. Hogen e oa ar yezh a c'halle bezañ komzet er gêr, e kêriadennoù zo, etre laboureriien war o micher ivez. Afer ar misal deiziataet eus 1837 bet kavet en un atant eus Lezmerzher a ro skouer eus implij ar yezh en tiegezhioù en naontekvet kantved : komzet ha lennet e oa evit ar re a oa boazet da lenn testennoù relijius a rummad da rummad.

e/ E dibenn an XIXvet kantved

Meur a desteni a ro dimp da c'houzout e c'hallje bezañ bev-mat ar brezhoneg dre dakadoù er vro-mañ pa ne vije ket ar yezh klevet ar muiañ hervez kont. Dislavarout a ra an enklaskoù bet kaset da benn en XIXvet kantved a-wezhioù. Degasomp berr-ha-berr hag adarre arguzennoù tud gouiziek eus ar vro-se, ar re-mañ bet o kreskiñ eno zo bet soubet e sevenadur di :

A. Guyot-Jomard a ziklêrias e "Petite Géographie du Morbihan" e 1867 e veze komzet brezhoneg e Lare ha Biler c'hoazh. An enklask a oa bet boulc'het e 1862. Daoust n'oa ket gwir e Lare e 1843 ken hervez Ogée hag an hevelep degouezh e 1886 e Biler diouzh Sébillot (e-barzh an takad brezhonegerien e oa gant Ogée e 1843).

E 1870 e veze prezeget homeliennoù e brezhoneg e Muzilheg hervez Bleiguen (Edmond Marker). Noal-Muzilheg a oa stag ouzh ar gumun-se d'ar mare-se. Na ankouaomp ket e veze komzet brezhoneg e kêriadennoù Kornôg Penn-Meur e Muzilheg diouzh ar vevenn termenet gant Sébillot e 1886.

Jean-Marie Le Mené a skrive e veze klevet brezhoneg en Arzhal c'hoazh e 1891 ha Pennestin n'eus ket keit a se.

Diwar ar sell hollek taolennet amañ n'haller den ijinañ e oa aet hor yezh da get en un taol. Evit gwir, pa ne veze ket klevet kalz e dibenn an XIXvet kantved e c'haller merzout a-walc'h n'oa ket bet kaset enklaskoù don da benn da ziskouez dre ar munud stad ar yezh e pep parrez ; pa ouzer bremañ n'oa ket ur vevenn splann da zispartiañ takad ar brezhoneg diouzh hini ar gallaoueg hag ar galleg. Den n'hallfe disklêriañ e vije aet da get an holl vrezhonegerien war un dro e dibenn an XIXvet kantved dre un taol bazh-hud. Anat eo e chome brezhonegerien, kozh evit darn vrasañ anezho evel-just, e Reter Bro-Wened. Eus Charles Coquebert de Montbret da bPaul Sébillot e oa an holl studiadennoù dre zileuriañ tud bet aet war an dachenn kentoc'h eget tud bet ganet, kresket ha bevet eno hag intret mat gant sevenadur an tamm bro-se. Gwir destoù a ra diouer da neuze. O sell hag o fal n'oa ket da reiñ ur sell resis-tre d'ar Stad a c'houlenne seurt enklask ivez met kentoc'h e oa degas ur brassell war an takad brezhonek. Da geñveriañ ha kompren pegen diaes eo gouzout hag-eñ e oar an dud brezhoneg pe get e c'haller distreiñ war an atersadennoù bet graet war Ledenez Rewiz gant Sébastien Lanza-Boble : panevet ul liamm familh,

bezañ a orin eus ar vro ha gouzout distripañ brezhoneg diouzh mod annezidi al lec'h, hag en un doare dereat a-walc'h dreist-holl, e vez diaes-tre tapout gouzout pe yezh c'henidik a vez gant ar re aterset.

III. An XXvet kantved : enklozadennoù brezhonek e-kreiz ur vro divrezhonekaet

Hiziv-an-deiz e santer c'hoazh un enebiezh etre Breizh-Uhel ha Breizh-Izel. Evel ma vez lakaet war wel e tezenn Anne Diaz[73] e vez gwelet ar c'hallaouegerien hag ar c'hallegerien evel an "dud n'ouzont ket brezhoneg". Ma'z eo aet ar brezhoneg da get er c'horn-bro-se e chom alies un "dave dre ziouer". Moarvat eo kreñvoc'h c'hoazh el lodenn a zo aet ar brezhoneg dioutañ en XXvet kantved.

Hollbouezus eo degas an XXvet kantved evel mare ma oa aet ar brezhoneg da get ez wir ha n'eo ket an XIXvet kantved diouzh an testenioù emaon o vont da zegas amañ. Ar re ziwezhañ a oa gouest da zistripañ un nebeud gerioù eus o yezh a-vihanig zo aet da anaon a-hed ar c'hantved-se, hep sevel a-enep ar fed splann ha diarvar eo aet ar brezhoneg evel yezh ar gevredigezh da get en XIXvet kantved evit kement-se.

Hervez Paul Paboeuf e veze graet ar c'hatekiz e brezhoneg e skolaj Kistreberzh e 1920[74]. Lavarout a rae e chome tro-dro 140 ger brezhonek e geriaoueg gallaoueg Arzhal. Hemañ en deus douetañs pa vez lavaret e oa bet gwriziennet don ar brezhoneg er vro. Daoust da se e vez dre gement testeni a c'haller dastum diouzh hanez ar vro-se. Gantañ n'eo ket bet dalc'het kont eus stankder ar gallaoueg arvaret er « Pays d'A-bas ». Evel ma lavare Fabien Lecuyer (sellit ouzh I-d) e oa skañv-tre louc'h ar gallaoueg eno. Mont a ra Paul Paboeuf da harpañ e savboent dre skrivañ e oa aet ar brezhoneg da get er vro e-korf 80 vloaz. N'eo ket bet diskaret ken buan ha pa vije dizingal e ziskar diouzh al lec'h zoken. Emañ diouzh pezh hon eus diskouezet betek-henn. Kentoc'h en dije ar galleg, liv ar gallaoueg hogozik gantañ, aet war takad

[73] Anne Diaz, " Gallos " et " Bretons " : représentations de l'Autre et mobilisation de la frontière linguistique dans les processus de construction identitaire : une approche anthropologique de la limite entre Haute et Basse-Bretagne. Tezenn soutenet e skol-veur Roazhon 2, Gwengolo 2018.

[74] Claude Capelle, Répertoire analytique et critique des dictionnaires et des glossaires de la langue gallèse. Études et Recherches Gallèses, Bretagne gallèse, Ministère de la Culture, ICB, CRDP Roazhon, 1987. Kavet e vez war ar rouedad : bibliotheque.idbe-bzh.org/data/cle_45/RApertoire_des_dictionnaires_et_glossaires_de_la_langue_gallAse_T1_.pdf

ar brezhoneg, war-eeun sur a-walc'h ha dre ar skol peurgetket. Da lavaret eo ez eo kement-mañ dislavar savboent Paul Paboeuf penn-da-benn pa soñje-eñ n'hallje ket ar gallaoueg bezañ bet kemeret ken prim lec'h ar brezhoneg : n'oa ket ken eeun a se p'emañ skañv er vro.

A/ War harzoù ar vevenn Sébillot dre vont un tamm donoc'h war-zu Reter ha Gevred :

Dre c'houzout pegen stank e veze komzet brezhoneg war an harzoù e rofe un tañva dimp eus stad ar yezh-se un tamm pelloc'h er Reter. Pa vefe gant an eskemmoù kenwerzh hag an dilec'hiadennoù stag ouzh al labour e oa mont ha dont ar brezhoneg a bep tu d'ar vevenn bet lakaet gant Paul Sébillot. Ma chome brezhonegerien en tu all ez eus peadra da soñjal int bet maget un nebeud dekvolaziadoù c'hoazh a-hed an XXvet kantved.

a/ Kanaouennoù bet dastumet e 1976 e Sulnieg ha Laozag :

Er bloavezhioù 70 ha penn-kentañ ar bloavezhioù 80 e oa bet Philippe Blouët[75] ha tud all eus Kelc'h Keltiek Kistreberzh o tastum sonennoù Bro-Gistreberzh. E dibenn ar bloavezhioù 90 e oa bet bodet gant ar gevredigezh Andon al labour-se a-gevret gant ar sonennoù bet embannet e c'hwec'hvet kaier Dastum[76]. Embannet eo bet an dastumadeg e stumm ul levrig gant ur bladenn e 2002 gant Embannadurioù Alain Pennec[77].

Diwar an 30 kanaouenn a gaver ennañ ez eus 6 anezho e brezhoneg, an holl re vrezhonek bet dastumet gant Philippe Blouët :

- Paotredigoù 'gostez Gwened : ur ront An-dro bet dastumet gant Philippe Blouët digant Pierre Le Brun e Sulnieg da vare Nevezamzer 1975.

- A zek da bevar, A dix à quatre : ur ganaouenn zivyezhek, laridenn 6 luskad dezhi, bet dastumet gant Philippe Blouët digant Pierre Le Brun ivez, e Sulnieg e miz

[75] Philippe Blouët, Le Pays d'A-bas – Questembert-Muzillac, kaier niv. 6, Dastum, 1983.
[76] Chants traditionnels du « Bas-Pays » - Dastum ; Chant du pays d'en bas, la bande noire – Dastum et Camber.
[77] Philippe Blouët, Pierre Nicolas, Marcel Couëdel, Chants du pays de Questembert, Sonennoù Bro Kistreberzh, Andon, Embannadurioù Alain Pennec, 2002.

C’hwevrer 1975. Daoust ma hañval bezañ ul laridenn diouzh he luskad e lavaras ar c’haner e oa anezhañ ur bal a bevar. Gwiriekaet eo gant he zitl, anat deoc’h, ha testeniet gant tud all er vro. Kanet e veze gant an devezhourien da vare Gouel Sant-Yann pa zleent cheñch patrom.

- Bez zo dek miz zo : ul laridenn 6 luskad adarre, evel ma kaver e peurrest Bro-Wened lakaet diouzh boaz e Breizh-Izel, bet dastumet gant Philippe Blouët e miz C’hevrer 1975 digant Vincente Quatrevaux.

- Ar-dreñv ti ma zad : ur c’han a boz bet dastumet gant Philippe Blouët digant Vincente Quatrevaux e Sulnieg e miz C’hwevrer 1975.

- A pa oan-me bihan : ur c’han a boz bet dastumet gant Philippe Blouët digant Joseph Le Guil e Laozac’h e miz Meurzh 1980.

- Daomp da greiz an hent : un ton bale an hini eo, bet dastumet gant Philippe Blouët digant Pierre Le Brun e Sulnieg e miz Eost 1975.

Ar c’hanaouennoù-se zo anavezet pe damanavezet gant tud all er vro, betek Langroez : soñj o deus an dud eus pozioù zo pe bezañ bet klevet anezho gant o zud-kozh. Roudoù diwezhañ yezh an eskemmoù aet da get an hini eo e Reter ar vro-se. Hervez kont e ouie tud zo kanañ e brezhoneg ar vro p’o doa kollet ar yezh dre gomz.

b/ Sébastien Lanza-Boble a-ziwar Sulnieg[78]

« E Sul(n)ieg atav, mamm an aotrou Maer, Geneviève Droguen, hag e oa a Surzhur am boa enrollet a ouie brezhoneg flour, ár un dro get hec’h amezegez, hi Sul(n)ie(g)ez, hag e oa é chom e Koed ‘n avalienn, hag e oa a Sul(n)ieg ha hounnezh a gomze ker flour aveiti ha c’hoazh flour a oa ur "*mitraillette"* pa gomze »

Douetañs ebet zo diwar an testeni-se – a laka an nen da selaou brezhonegerien a-vihanig o vont aes en hor yezh – e oa komzet stank a-walc’h war harzoù Breizh-Izel n’eus ket keit-se c’hoazh, betek leuskel roudoù en hor c’hantved avat (deroù an XXIvet kantved neuze).

[78] Enrolladenn 1 : Sébastien Lanza-Boble, e Gwened, d’an 30/01/2019.

c/ Tud Kêriadenn Kergoc'han e Berrig

"Ann Itroun-Varia a wir sikour, Kercohan", sed aze gerioù-stur skoed-ardamez ar chapel. Homañ zo enskrivet e roll ar savadurioù istorel d'an 9 a viz Kerzu 1929. Savet er XVIvet kantved e tegemere foarioù tro-dro dezhi d'ar 16 a viz Ebrel ha d'ar 25 a viz Mae ha kement-se e-pad kantvedoù. Bet on oc'h atersiñ annezidi ar gêriadenn e-tal kichen. Da gentañ e oa bet lavaret din gant an dud eno n'oa ket bet klevet biskoazh brezhoneg ganto. Denise Danilo[79], ur vaouez a 85 bloaz, an den koshañ a zo o chom er gêriadenn an hini eo, a oa krog da lavaret kement-se din ivez. A-feur ma oamp o tivizout a-gevret e oa bet o lavaret hiroc'h din ha dibunañ elfennoù prizius : da gentañ he doa graet anv eus Julien Le Bot marvet pemp bloaz zo a oa gouest da vont aes e brezhoneg, hemañ a oa bet ganet e Kergoc'han tro-dro ar bloaz 1900. « Evel he zud » emezi goude-se, anezho brezhonegerien a-vihanig bet ganet tro 1905. He zud-kozh a ouie brezhoneg kent ar galleg. He zad a oa bet skoliataet e Teiz ha "daoust ma veze berzet komz brezhoneg en doa desket brezhoneg er skol". Sur a-walc'h n'oa ket ken deraouad a se pa 'n doa desket ken buan. Diskouez a ra ivez e oa ar yezh arvaret ken stank e Teiz, ouzhpenn 10 kilometr war-nij ac'hanen Berrig, ma c'halle an dud bezañ soubet enni ha distreiñ brezhonegerien er Reter "sañset anvrezhonek". Anv zo bet eus an Itron Crolas a orin eus bourc'h Berrig a ouie brezhoneg a-vihanig a oa o chom e Kergoc'han n'eus ket keit-se c'hoazh. Oadet a 95 bloaz emañ e Ti retreidi Berrig ha n'on ket deuet a-benn ag he c'haout siwazh.

[79] Enrolladenn ebet dre ne venne ket reiñ he mouezh : Denise Danilo, Kergoc'han e Berrig, d'an 09/03/2019.

Adarre emañ Kergoc'han evel meur a lec'h a Reter Bro-Wened, ennañ dalar diwezhañ ur c'horn-bro leun a vrezhonegerien gwezhall, a vez klevet outañ o rentañ e anal diwezhañ e 2019… Pelloc'h amañ, dindan testeni Madeleine Loyer, e lakaimp ar gaoz war levezon Laozac'h ha Berrig e straedoù Kistreberzh.

d/ Pelloc'h war-zu Gevred

Kerkent ha 1886 e lakae Paul Sébillot Noal, Muzilheg ha Biler e tu anbrezhonek ar vevenn yezh. Enklask J.-B. Ogée bet klokaet A. Marteville ha P. Varin e 1843 na lakae nemet Beler e takad ar vrezhonegerien evit an deiziad diwezhañ-mañ. E 1942 e kadarnae R. Panier[80] danevell Paul Sébillot a oa aze hogos tri-ugent vloaz kent. Padal, n'oa ket ken eeun a se war a glever diwar goun e-touez tud ar vro. Hep dezho gouzout afer ar vevenn-se evit darn vrasañ an dud e sav meur ha hini a-du gant an testenioù bet degaset gant A. Guyot-Jomard evit Lare ha Biler, Bleiguen (Edmond Marker) evit Muzilheg ha Noal-Muzilheg ha Jean-Marie Le Mené evit Arzhal ha Pennestin[81].

Er bloavezhioù 50 ha 60 e oa ar familh Guidoux kenwerzhourez eus Muzilheg. Mont a rae izili anezhi gant an hentoù a gêriadenn da gêriadenn, a garter da garter e kêr ha tro-dro kêr gant o sammorell, anezhi un ispiserezh-red. Dleet e oa bet dezho deskiñ brezhoneg evit gwerzhañ o marc'hadourezh war a lavar Laurent Auneau[82], un den a Vuzilheg engouestlet e buhez sevenadurel ar vro-se m'emañ o chom, oberiant betek Kistreberzh lec'h m'eo bet skoliataet e holl vugale dre soubidigezh gant ar skol Diwan zo eno. Hemañ diwezhañ a oa kresket e Muzilheg. Pa oa bugel ez ae da gerc'hat laezh en un ti-feurm e Bourc'h-Paol ur rakkêr e Muzilheg : « Bep Yaou e veze deiz ar c'hrampouezh, gwinizh du evel-just, ha war an hent en em gaven alies gant tud kozh a eskemme e brezhoneg. Tro-dro 1975 e oa ». Den na oar resis hag-eñ e oa tud a orin eus Muzilheg, padal e veze brezhoneg tro-dro kêr dreist-holl ha daoust da bep tra. Un nebeud bloavezhioù war-lerc'h e teue un amezeg dezhañ gant e gazeg eus ar C'hlañvdi, ul lec'h a sko war Vourc'h-Paol, da labourat un tamm

[80] Panier R., Les limites actuelles de la langue bretonne, leur évolution depuis 1886, kelaouenn Le Français Moderne, pp. 97 – 115, Ebrel 1942.
[81] Gwelet kent.
[82] Aterset 'm eus Laurent Auneau dre bellgomz, d'an 18/03/2019.

tachenn di : « an holl urzhioù a veze roet d'e gazeg a oa e brezhoneg. Treuzkaset e oa bet gerioù pe troiennoù sonn a rummad da rummad en e familh war a lavare ». Diouzh komzoù Madeleine Loyer[83] eus Kistreberzh eo an disklêriadenn-se ivez pa 'z eo bet o testeniañ e oa bet dalc'het gant geriaoueg al labour-douar e brezhoneg er vro-mañ.

Guy Le Menach[84] a skrive e 1962 e veze klevet brezhoneg eus ur peizant d'egile pa 'z ae gant hentoù Bro-Vuzilheg, dreist-holl eus Noal-Muzilheg war-zu Berrig, Laozac'h, Ambon…

Hervez Laurent Auneau adarre e vije bet dastumet e Muzilheg gant Jo Dréano ul laridenn 6 tamm anezhi ha brezhoneg gwenedeg-izel he diskan, hogen n'eo ket bet adkavet e dielloù Dastum evit poent.

Ken tost e oa kêriadennoù Laozag ha Berrig da Noal-Muzilheg e oa chomet bev pelloc'h ar brezhoneg hervez Philippe Blouët[85] : skrivañ a ra ennañ ez ae ur vrezhonegerez, anezhi war-dro 65 bloaz, a bVosko (tost hanter-hent eus Noal da Laozag) da iliz kêr Laozag da gofesaat e brezhoneg, e 1963. Hervezañ c'hoazh e oa bet marvet ur vrezhonegerez er bloavezhioù 40, oadet-hi da 80 vloaz, e Kergroez, etre Laozag, Berrig ha Noal.

Un davarnourez a Vuzilheg a ro sklêrijenn dimp war ar yezh klevet war ar marc'hadoù eus ar bloavezhioù 40 d'ar bloavezhioù 60 er foaroù ha marc'hadoù : "*Au café, les jours de marchés, chacun avait sa table et l'on parlait le breton, le français, le patois seulement lorsqu'il fallait traiter une affaire tout le monde s'entendait !*". Aze e teu ar gallaoueg evel yezh ar marc'hata pa veze brezhoneg er c'haozeadennoù gant an dud a-hend-all, galleg gant tud deuet eus kêrioù bras moarvat, Naonediz en o zouez. Degas a ra soñj dimp eus an doare mard eo bet rannet Bro-Wenrann en div yezh hervez Gildas Buron[86] : dre ar marc'had holen an hini eo. Paluderien ha holenerien Bourc'h-Baz a oa boas da werzhañ e Breizh-Izel a-bezh ha pa 'z ae re Wenrann kentoc'h d'ober marc'had gant kêrioù bras Breizh-Uhel, Naoned, Roazhon ha pelloc'h gant pratikoù a Vro-C'hall. Diouzh un tu e oa bet miret pelloc'h ar brezhoneg gant ar c'henwerzh ha gant an darempredoù etre peskataerien

[83] Gwelet pelloc'h.
[84] Guy Le Menach, Muzillac et son canton en douze promenades, Res Universis, Pariz, 1993.
[85] e kaier Dastum niv. 6, pajenn 9, 1983.
[86] Prezegenn Gildas Buron e Ti ar Vro Gwened, d'an 22/03/2019.

a borzhioù Breizh-Izel ivez hag aet e oa da get buanoc'h e peurrest Bro-Wenrann pa oa bet torret al liamm yezh-se, pa oa ar galleg ar yezh "talvoudus" da zont ar boued gant an dud madik a-walc'h.

C'hoarvezout a ra eus an hevelep levezon dre genwerzh p'hon doa gwelet dre benaos e oa bet maget brezhoneg Kistreberzh ha tro-dro : pelloc'h amañ emañ testeni Germaine Hamm o lakaat ar gaoz war yezh micherioù zo, brezhoneg e oa hini labour ar c'hoad paneveken.

Setu amañ roudoù ur yezh gwriziennet en ugentvet kantved c'hoazh daoust m'emaomp pell ac'hanenn ar vevenn degemeret gant an darn vrasañ abaoe Sébillot. Ar "Pont-houarn dreist stêr Sant-Teliav" e oa « ar vevenn diwezhañ etre ar brezhoneg hag ar galleg » war a oa bet termenet Guy Le Menach da heul ar Brezel Bed kentañ.

B/ Eus an Hanternoz, Hanternoz-Reter Gwened da C'hevred

a/ Mélina Bauché[87], eus Mourieg da Sant-Aleustr :

Kent mont davet ur mab dezhi da vont en darempred ganti da c'houzout hiroc'h war bezañs ar brezhoneg e Hanternoz Bro-Wened em eus furchet em eñvorennoù din-me. Pa oan bihan e anaveze ma zud ur familh laboureriien-douar a Vourieg. Paour-tre e oant ha ganto un deskadurezh poblek a hañvale glan din. Ur wezh pa oan o kozeal gant tad ar familh en doa displeget din gant mousfent e oa dav dezhañ pakañ banneoù, daoust dezho bezañ Protestanted a-enep an evañ alkool, ha dreist-holl e oa ret gouzout brezhoneg mat da varc'hata gant an dierien tro-dro ha da lakaat o zafar boutin evit bezañ efedusoc'h hag esperniañ arc'hant war un dro (aozet e oa perc'henned an douaroù e GAEC ha CUMA). Soñj mat 'm eus eus ar bomm-frazenn diwezhañ-mañ. Chomet e oa war ma spered kement hag e kaven talvoudus meurbet ober ma seizh gwellañ da gaout tud ar barrez-se evit diazezañ daveoù Hanternoz an enklask -mañ. Dre hanterouriezh ur mab dezhi, Herve Bossard, em eus resevet ul lizher divyezhek leun a ditouroù war bezañs ar brezhoneg er c'hornad-se nad int ket bet levezonet gant tud ar vro ma vije chomet o vevañ e Breizh. Ur doare skeudenn

[87] Melina Bauché, bet ganet e Mourieg, o chom e Mézières-sur-Seine en Enez-Frañs, lizher degemeret ganin d'an 18/04/ 2019.

sonn a zeu war-wel diwar he c'houn. Sed amañ he zesteni brezhoneg, kresket gant lodenn c'hallek he lizher ha lakaet e peurunvan ganin :

« Me zo ganet e Mourieg e 1938 e Kroez-ar-Liz àr un dachenn er barrez 500 metrad ag ar vourc'h, àr hent Logunec'h a zo 4 kilometrad ac'haneze. E ti-feurm ma zad e oamp. Ma zud a oa c'hwec'h bugel dezho. Hor mamm-gozh a oa é chom geneomp. Ar-lerc'h hon tachenn e oa daou zen kozh é chom ha ni a lâre "merrin ha perrin" doc'hte. Ni a gomze durant en brezhoneg gete.

Ma zad a gomze deomp-ni en galleg ha ma mamm e brezhoneg. Respont a raemp pe e galleg, pe e brezhoneg.

Ma farrez a zo bras : d'ar biz Reter emañ Sant-Aleustr, Begnen er Reter, Logonec'h (Logunec'h) er Su, Remengol ha Nain (Neizin) er C'hornôg. Razh an dud a gomze brezhoneg. En Hanternoz anezhe, Regini ha Radenag (Radeneg) a gomze gallo. Ne vennemp ket eskemm gete, ni a gave "plouk" ha diàr-lerc'h tud an div barrez-se.

A skol Santez-Julid em eus desket galleg betak ar « *certificat d'études* ». nameit d'ar Sadorn pa oan 14 vlez e teskemp barzhonegoù, sonennoù e brezhoneg hag istor Breizh pemp departamant. Sachet e vehen get an danvezioù-se hepken. En ur skol gatolik e oamp, graet e vehe katekem (katekiz) en galleg peot'amant brezhoneg.

Labourat a raemp an dachenn asambl get an amezeg tostañ aveit al labourioù brasañ e-pad an hañv. Ár ar labour d'an hañv e poziemp ar journal en-dro : "Les Nouvelles" da gentañ ha "Ouest-France" àr he lerc'h. "Mathurin kozh", un amezeg deomp, pe e vab a zeue da gemer ar journal tro-dro 6 e. noz. Komz a rae brezhoneg get ma zud e-tal ar vugale na gomprenent ket. Nameidon a gomprene razh an traoù. Razh an dud kozh ha yaouankoc'h a gomze brezhoneg pa vehe bugale. Bourrapl e kaven o selaou ; kentoc'h deskiñ ma c'hentelioù e selaouen ar gaozeadennoù, un tamm loustaj a-wezhioù.

D'an iliz, d'ar Sul, e lâre an aotrou person an averenn (oferenn) en latin pand oa prechioù (prezegennoù, sarmonioù) en brezhoneg ; ar ganerion a huche en brezhoneg. A-bouez-penn e kanemp betak ar sened-iliz[88] àr-dro 1960 a gav din.

[88] Bet on en darempred gant Fañch Kerrain, bet kelenner ; Eflamm Caouissin, o daou arbennigourien war ar Gristeniezh, Paul Turchi-Duriani, istorour e Bastia, Korsika, kement ha gouzout hiroc'h : hervezo he doa heuliet an Iliz al lañs pa oa bet divizet dilezel al latin evit ar yezhoù komzet gant an dud. Un digarez da gemm ur bern traoù war an dachenn an hini e oa, dilaosket ar brezhoneg paneveken evit mont e galleg er prezeg hag er

Goude an averenn e vehe ar bannour, gopret evit embann dre huchal, o lenn e brezhoneg ar c'hemennadennoù parrez àr leurenn an iliz, e brezhonek nameitken.

Er stalioù, ar bouloñjer, tud an ispisiri, ar boser, an davarnourion, a yae razh e brezhoneg. Ma, arru ar c'hirri-tan, an tele… er familhoù er gêr, diskar ar brezhoneg àr an dro. Gwazh a-se !

Ezel ar Bleun-Brug e oan get ma zad pa oan àr-dro c'hwezek pe seitek vlez. D'an oad-se e oan bet er vendem er Bignon kostez Naoned. Un nebeud gerioù brezhonek a gleven c'hoazh : "al loñs" evit "*la louche*" ; "al louailh" evit "*la cuillière*" ; "ar sae" evit "*la robe*" ha gerioù arall zo aet diàr ma soñj.

Bevañ a ran en Yvelines abaoe 50 vlez, Breizh a ziank din kement. Pa oan doaniet e kanen en brezhoneg ha pep tra a yae gwell. »

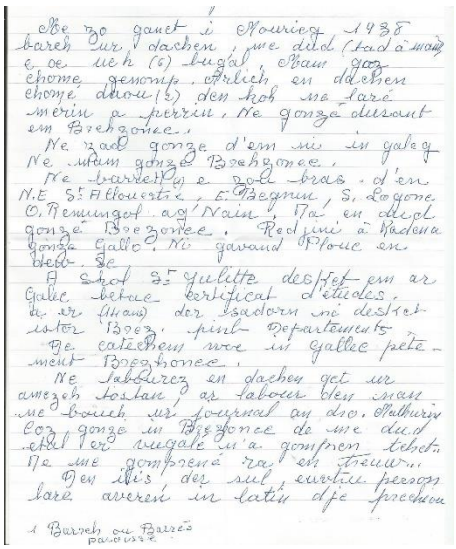

Ur bajenn eus lizher Melina Bauché, a orin eus Kroez-ar-Liz e Mourieg.

Aze emaomp e bevennoù diabarzh ar brezhoneg diouzh ar re bet termenet gant Charles Coquebert de Montbret[89] e deroù an XIXvet kantved, bet kemmet gant Jean-Baptiste Ogée[90] na oa ket Mourieg ha Sant-Aleustr enno ken. Ur wezh c'hoazh ne

c'hanañ. N'oa ket nerzh a-walc'h gant Iliz Vreizh, stag ouzh Iliz Frañs, da dalañ ouzh al lañs-se. Harzerezh kreñv zo bet e Korsika hervez Paul Turchi-Duriani diwar intrudu emsaverien Korsiz pa vefe evit ar c'hanañ a zo bet gwan ur mare a oa, pa oa bet aet ar wazed kuit eus an enezenn da gavout labour, hogen eo chomet dizehan betek arvaret ledan hiziv an deiz. Kemer a ra Korsiz harp ouzh Aktaoù an Abostoled (2, 1-13) a zegas ur sell relijius war al liesyezhegezh. Thierry Jolivet, prezidant Emglev Bro Gwened, a zegas dibab ur rummad brezhonegerien a-vihanig unyezhek o vont da get hag ur gevredigezh tonket da gemm pep tra (boazioù ar pemdez, pezhioù arrebeuri betek ar yezh lakaet kevret gant ur sell a oa degemeret gant an darn vrasañ evel ar vodernelezh).

[89] S.o. II. a.

[90] Idem.

zeu ket gwall resis dimp an enklaskoù bet kaset da benn e-kerzh an XIXvet kantved. Gwiriañ a ra skridoù A. Guyot-Jomard[91] evit un takad all, muioc'h war-zu Gevred, pa zislavare an enklaskoù-se e Kornôg ul linenn az a eus Biler e Su ar vro-se, da Lare en Hanternoz anezhi : brezhoneg a veze klevet war ar pemdez eno dioutañ.

b/ Valentine Ozon-Ars[92], Sant-Yann-Brevele :

A-hed ar vevenn c'hoazh, war-zu hanternoz anezhi c'hoazh, em eus bet tro da selaou Valentine Ozon-Ars, bet enrollet gant ur mab-bihan dezhi, Jean-Patern Ars e anv. Bet ganet-hi d'an 9 a viz Ebrel 1927 e Keruzan e Sant-Yann-Brevele, he mamm a oa bet ganet e 1905 er Porho, 2,5 kilometr ac'hanenn hag e Sant-Yann-Brevele ivez. E Keruzan, kêriadenn a orin d'he zad, n'oa ket kalz tud o chom. Hemañ a oa bet ganet e 1903. Ne gomze tud Valentine Ozon-Ars nemet brezhoneg hag o merc'h, bet aterset aze, n'ouie ken nemet brezhoneg betek an oad a 7 bloaz, pa oa bet aet d'ar skol da zeskiñ galleg. Broudet e oa bet da zeskiñ galleg gant levezon he zad-kozh kostez he mamm, bet marvet yaouank : hennezh e oa kouer, perc'henn ec'h atant, ha marc'hadour kezeg a vicher, eus ur familh pinvidik war a lavar Valentine Ozon-Ars. Daoust da se n'he doa ket anavezet anezhañ nag he gwreg bet marvet a-raozañ zoken. Hogen ne veze komzet nemet galleg en atant. Ur vatezh o doa tud Valentine Ozon-Ars, az ae a di-feurm da di-feurm d'ober war-dro ar buoc'hed ha goroiñ anezho. Micher meur a blac'h oadet a bemzek pe c'hwezek vloaz e oa d'an ampoent. Ha hi war o lerc'h da glevet galleg ganto ha da zeskiñ evel-se ivez.

Kement-se a lakae ar person e fulor. Ar chaloni Buléon an hini e oa. « Hemañ oa gant blev gwenn hir, un den hegarat e oa met ur stourmer kalet evit ar brezhoneg ivez. Bec'h en doa bet gant Paotred ar Gomun ruz, eus familh Macron a gav din. Taolioù en doa bet ganto. Emgannioù a veze gantañ alies. Ur gwir vreizhat an hini e oa. E Sant-Yann e oa c'hoarvezet an darvoud-se ». «Ne felle ket dezhañ e teskfen galleg ha mamm a lavare e vije bet he merc'h he-unan hep gouzout tamm galleg ebet ! Er bourc'hioù n'oa ket kalz tud a ouie brezhoneg ha petra a vije bet degaset ar brezhoneg er skol ? Mann ebet. Neuze em boa desket galleg ken e save-eñ e

[91] Idem.
[92] Enrolladenn 4 : Valentine Ozon-Ars, Sant-Yann-Brevele, enrollet gant ur mab-bihan dezhi, Jean-Patern Ars, miz Meurzh 2018.

vouezh… Ha goude-se, ur wezh degouezet e Gwened ne gomzemp gant den [e brezhoneg].

E Sant-Yann-Brevele e veze komzet an div yezh, brezhoneg ha galleg. Pa oamp bugale hag ur gwenneg bennak ganimp da zispign ez aemp da brenañ madigoù e kêr hag e oa e galleg »

Pa oa bet desket galleg ganti ez ae nemet e galleg gant he zud hag he zud-kozh. Dilezet e oa bet ar brezhoneg ganti evel-se. « Ma mamm-gozh a gomze ouzhin e galleg ha ma zud a rae memes tra. Neuze, pa ’z aen da Wened gant ma mamm ez aemp e galleg. (…) Er skol ne gomzemp nemet galleg ivez.

Pa oa arru e Sant-Padarn e Gwened e komze an dud tro-dro er rakkêr-se e galleg. « War-bouez ar re gozh – kozh evidon d’ar mare-se mar karit – ar re-se a zistage tri pe bevar c’her brezhonek e-giz-se met pa ’n em gavent gant tud yaouankoc’h egeto e komzent galleg ».

Meur a elfenn zo degaset gant an eskemm-se. Edod en ur gevredigezh ma vez stank ar brezhoneg c’hoazh ha didalvoud er stalioù, e kêr dreist-holl m’emañ ar melestradurioù hag er skol. Ne zegasin tra nevez ebet dre lavaret e veze gwelet ar galleg evel un doare da bignat gant skeul sokial ar gevredigezh, kaout ur vicher ha bezañ komprenet gant an holl. Santet e vez splann en atersadenn-se just a-walc’h. Ur yezh deuet da vezañ didalvoud evit gounit e zamm kreun a zle bezañ kondaonet da vont da get. Darev e oa an dud da c’houzañv kement-mañ evel ma vez klevet alies c’hoazh ha diouzh an testeni-se ivez.

Koulskoude e oa yezh kentañ darn vrasañ an dud d’an ampoent-se ha dre an darempredoù kenwerzh, ar mont-ha-dont evit al labour en tu all da dakad ar brezhoneg anavezet evel hini Breizh-Izel ha dre an euredoù a bep tu d’ar vevenn-se n’eus abeg ebet evit na vije ket kreñv bezañs ar brezhoneg pell war-zu ar Reter.

c/ Testeni Germaine Hamm[93] a-ziwar Ar Stêrwenn, Plaodren, Kistreberzh ha pelloc'h *(troet diwar ar galleg)* :

Germaine Hamm a oa bet ganet er Stêrwenn. He zud na gomzent ken nemet brezhoneg an eil gant egile met galleg a ouient. Bet ganet e oa bet he zad e 1908 hag he mamm tro-dro 1914-1920 e Plaodren. Er gumun-se n'oa ken nemet brezhoneg diouzh he zesteni. Eno hag er parrezioù tro-dro ne veze klevet nemet brezhoneg gant an dud hervezi ivez. He mamm-gozh n'ouie nemet brezhoneg, n'ouie ket komz galleg ha n'oa tamm darempred dre gomz gant ar vugale-vihan dre na gomzent nemet e brezhoneg kenetrezo. Pa oa Germaine Hamm war-dro dek vloaz e 1960 ne gomze he mamm-gozh nemet brezhoneg c'hoazh : « a-viskoazh n'he deus komzet nemet brezhoneg ».

« Yezh ar muianiver e oa eus Meukon, Plaodren betek Pluveleg. Pelloc'h eget Pluveleg e kroged da glevet gallaoueg, war-zu Gwegon ». (…) « Er skol e veze klevet brezhoneg gant ar vugale a zeue ag ar maezioù. Ur vignonez am boa a rae pemp kilometrad bemdez da vont d'ar skol ha hi a gomze brezhoneg peogwir e veze komzet brezhoneg outi er gêr. Dont a rae eus ar Stêrwenn. »

Ha pelloc'h war-zu ar Reter ?

« Gwaz ma mamm-gozh a oa eus Meukon. Dimezet e oa gant ma mamm-gozh a oa o chom e Kespal. E Moulleg kentoc'h [emañ er C'hour] met me gav din e komzent brezhoneg etre breudeur ha c'hoarezed, n'hallent ket ober mod all forzh penaos. Ma mamm-gozh he dije bet kalz a ziaesterioù o vevañ gant an den-se [gwaz he mamm-gozh] na gomze nemet brezhoneg koulz lavaret. Derc'hel a rae un ostaleri ha moarvat e veze komzet brezhoneg enni. E ti-gar Kistreberzh e oa an darvarn-se ma veze degemeret henthouarnourien ! »

War a hañval e oa un darvarn kostez rakkêr *Bel-Air* e Kistreberzh m'en em vode brezhonegerien evit eskemm en o yezh da heul an Eil brezel bed hervez testeni Laurent Auneau eus Muzilheg.

Pelloc'h war-zu Gwalarn e talc'h Germaine Hamm gant he zesteni (troet diwar ar galleg) :

[93] Enrolladenn 5, Germaine Hamm, e Sine, d'an 13/02/2019.

« E Neizin e oa un eontr din a oa bet beleg er gumun-se. Bevet en doa meur a vloaz e Neizin hag ez ae a di-feurm da di-feurm dre vont e brezhoneg gant e barrezioniz. Hemañ a veze e vamm gantañ na gomze nemet brezhoneg ha tamm galleg ebet ».

Dudius eo kavout pegen bev e oa hor yezh en ur barrez bet meneget en harzoù pellañ anezhi eus enklask Charles Coquebert de Montbret da hini Paul Sébillot e dibenn an XIXvet kantved. Aze emaomp en eil hanter lodenn an XXvet kantved memestra. Ur skouer heverk ma ’z eo eus fiñvadennoù an dud hag an darempredoù skoulmet kentrezo diouzh penn Bro Reter Gwened d’egile, diwar un takad sañset bezañ bet divrezhonekaet etre kant hanter-kant ha daou-c’hant vloaz zo. Treuz komzoù ar vaouez-mañ e klever un doare unvaniezh en takad-se az a aze eus Neizin en Hanternoz da Veukon – eus ar Stêrwenn betek Kistreberzh – ar C’hour evit Reter anezhañ.

d/ Testeni Madeleine Loyer[94], eus Kistreberzh *(diwar ar galleg)* :

« Komz a ran galleg met hep din gouzout moarvat ez ae gerioù brezhonek pa vezed o toullañ kaoz. Ne ’m eus ket klevet brezhoneg evit gwir pa oan yaouank met, kavout a ra din, gant ma zud ha me e veze un nebeud gerioù brezhonek hep na ouijemp. En em gavout a rae anezho en doare da gomz galleg. Gerioù ar pemdez e oa. Laboureriien-douar e oa ma zud ha neuze e teue diwar ar vuhez el labourerezh-douar ha buhez ar pemdez. "La seille" evit ar sailh ; "beugheul" evit ar bugul a vesae an tropelladoù ; "castrolle" evit ur gastelodenn… Ne ’m eus ket soñj mat eus kement-tra a oa, pell amzer zo memestra ! Din da c’houzout e komze ma zud-kozh ha ma zud-kuñv e galleg holl dre ur meskaj a c’hallaoueg, brezhoneg, galleg kozh, n’ouzer ket re rak evel-se e oa. N’oa ket a goustiañs tamm ebet ha disheñvel e oa diouzh ar rannvro, ar c’harter, ha diouzh ar c’humunioù. War marc’had Kistreberzh em eus klevet galleg a-viskoazh met ur rummad a-raok, etre an daou vrezel, da lavaret 14-18 ha 39-45, em boa klevet e oa ret da varc’hadourien zo deskiñ un tamm brezhoneg evit gwerzhañ o marc’hadourezh pa vefe evit kontañ. Gant tud eus Berig, Teiz e teskent, el lec’h ma veze komzet brezhoneg er familh. Kroget e veze da glevet brezhoneg adal Langroez ha dreist-holl e Teiz war-lerc’h. Pa z’eer war-zu Gwened e

[94] Enrolladenn 6 : Madeleine Loyer, e Kistreberzh, d’an 22/02/2019.

veze komzet brezhoneg kalz stankoc'h. Pezh n'oa ket gwir e Kistreberzh hervezon. Ne veze ket kanet e brezhoneg amañ kennebeut ».

Ar skouerioù roet gant Madeleine Loyer a gaver o stumm kevatal e brezhoneg a c'hallje dont eus gerioù arvaret e meur a yezh romanek nad int ket tremenet pe deuet en-dro dre ar brezhoneg dre ret, war-bouez « ar bugul ». Ma n'oar ket en un doare resis perzh ar brezhoneg er yezh arvaret eno e lodenn gentañ an ugentved kantved e lavar dre glevet e oa gerioù na dennent na d'ar galleg na d'ar gallaoueg. A-hend all e c'haller soñjal a-walc'h ez eo meneg ar galleg kozh ganti ur meni gallaoueg. Peadra zo da gompren e oa gerioù stag ouzh al labour-douar, pemdez an dud d'ar mare-se, ha dreist-holl gerioù arbennik o doa bet poan o kavout o c'hevatal e galleg an dud.

Philippe Blouët ha Paul Paboeuf o deus meneget en o enklaskoù e veze graet katekiz e brezhoneg e Kistreberzh en urgentved kantved : ul liamm dalc'het dibaouez gant ar yezh a-drugarez da dud Berrig ha Laozag a oa deuet d'ober o annez e Kistreberzh. Kement-mañ zo bet degaset dimp ivez gant an Itron Le Pichon a oa bet skoliataet e Laozac'h etre ar bloavezhioù 50 ha 60. Homañ a veze lesanvet he familh « ar pichoned » gant bugale Laozag. Lavarout a ra e veze klevet alies brezhoneg er barrez-mañ. En un ispiserezh e kreiz-kêr e veze ar yezh kentañ klevet hervezi.

e/ Testeni Laurent Réto[95] : eus Sant-Wioñvarc'h da Gistreberzh, ur meskaj etre brezhonegerien o tont eus Meukon, an Elven, hag ar re c'henidik er Reter-mañ a vije manet bev :

Emañ o chom e Malastred, 45 bloaz eo. Sed amañ da heul e desteni bet enrollet ganin :

« Ma mamm-gozh ha ma zad-kozh a gomze gwenedeg e Sant-Gwioñvarc'h. Ma mamm-gozh a laboure en ur stal er bourk ha setu perak e oa ret dezhi komz gwenedeg gant an dud a oa o tont eus an Elven. N'oant ket brezhonegerien a-vihanig. Desket o doa dre ret peogwir e oa evit o labour [er bloavezhioù 50]. (…)

Jean Le Roy a gomze kerneveg e Sant-Gwioñvarc'h met eñ en doa desket pa oa triwec'h vloaz o labourat en Oriant evit adkempenn ar gêr a oa bet distrujet e-pad an

[95] Enrolladennoù 7 hag 8 : Laurent Réto, e Malastred, d'an 19/01/2019.

eil brezel bed. Setu perak en doa desket kerneveg [*bet desket gant tud a Vro-Gerne a laboure gantañ, anat deoc'h*] met eñ a gomze kerneveg brav !

N'oant ket niverus just a-walc'h [*o vont e brezhoneg*], ar vevenn etre Bro-C'halloù hag ar vro a gomze brezhoneg enni a oa just a-us Sant-Gwioñvarc'h.

Ma zad-kozh a oa bleiner kamionoù hag e touge koad evit ur stal goad e Serent hag eñ a yae da labourat e Meukon, er c'hoadoù tro-dro Meukon, hag an dud a oa troc'herien goad na gomzent gwenedeg nemetken. Da lâret eo en doa desket gwenedeg gante o labourat er c'hoadoù.»

Aze e ro testeni Laurent Réto un tañva eus pouez an darempredoù sokial ha kenwerzh e yezh an dud az ae da ledañ takad ar brezhoneg war-zu ar Reter. N'edomp ket war un dachenn a zougfe koun ar brezhoneg er bobl, genidik alese, ken – diwar an testeni-mañ da nebeutañ – hogen edomp en ur vro intret a vrezhoneg dre ur vountadeg diouzh ar C'hornôg kentoc'h.

Diwezhatoc'h en doa roet un eil testeni din a-zivout tud eus Kistreberzh. Mont a ra da derriñ pezh a lavarer pa vije bet dic'houennet ar brezhoneg penn-da-benn eno :

« Ur wezh em boa graet anaoudegezh gant ur bleiner kirri-boutin pa'm boa graet ur veaj en Italia hag an den-se a oa ganet e Kistreberzh… hag e oan bet estonet pa'n doa lâret din e oa e dud brezhonegerien a-vihanig, ouzhpenn dek vlez ha tri-ugent, an daou bev c'hoazh pemp bloaz zo »

f/ Brezhoneg Reter ar vevenn Sébillot klevet e fozelloù ar Brezel Bras (1917)

A-gozh e vez roet da c'houzout e oa bet brezhonegerien eus Kistreberzh oc'h eskemm en o yezh e fozelloù Verdun pe war kompezennoù hag uhelennoù *Le Chemin des Dames* gant tud a bep seurt a gornad Kistreberzh. Meur a wezh em eus klevet seurt kaozioù er vro-se hep na vije den gouest da reiñ daveoù resis d'an afer, ken e teu d'an neb a glev kement-mañ evel ur seurt richenn lec'hel dre forzh.

Klasket 'm eus e-pad pell amzer gouzout hiroc'h ha n'eus bet den a zo bet a-walc'h da zegas titouroù spishoc'h din. Laurent Réto an hini eo a zo bet aterset ganin war istor e familh eus Sant-Gwioñvarc'h a ouie kement-se na mui na ken ivez.

g/ Testenioù all kostez Kistreberzh :

War a skrivas Paul Paboeuf e « Répertoire des dictionnaires et glossaires de la langue gallèse »[96] e c'halle an dud heuliañ katekiz e brezhoneg betek 1920 da nebeutañ.

E dibenn an ugentved kantved e tle bezañ rouez kenañ ar vrezhonegerien genidik eus ar vro hogen e oa anezho daoust d'an disklêriadennoù a oa bet betek-henn, pe e vefe dre an enklaskoù bet kaset da benn ha meneget a-us, pe er c'hredennoù poblek. Diaes e oa da ziluziañ eus pelec'h e teue brezhonegerien ar vro war un dro dre ma oa Kistreberzh anezhi kêr eskemm ha kenwerzh a oa bet klevet meur a yezh, rannyezh ha pouez-mouezh war ar marc'had. Ouzhpenn tud ar vro hag ar re a zeue d'ober o annez evit ur prantad termen ez eus arruet pikol tud a orin eus Kornôg ar vevenn Sébillot deuet d'ober o annez e Bro-Gistreberzh. Kement all a zeue eus an tu all ivez, eus ar c'hêrioù bras peurgetket. Brezhoneg, gallaoueg ha galleg a gaved e kêr ha, diouzh an tavernioù e veze klevet muioc'h yezh pe yezh. Stag e oa kement-mañ ouzh ar c'harterioù hag, a zo kaeroc'h, micherioù an dud. Brezhoneg a veze klevet e-tal ar porzh-houarn tro-dro d'ar chiminaoued (henthouarnourien), brezhoneg gant ar goadourien hag ar werzherien goad c'hoazh… Aspadennoù ar gevredigezh-se a gaver er bloavezhioù 70 e-keñver an testenioù meneget amañ ha re meur a zen er vro o deus dalc'het soñj bezañ bet termenet lec'hioù ma veze klevet brezhoneg hep bezañ a-walc'h evit gouzout hag-eñ e oa eno tud eus an diavaez nevez degouezhet, beajourien pe tud ar vro. An dud bet aterset ganin e Laozag ha Berrig o deus alies unan eus o familh bet desket brezhoneg gantañ er skol e Teiz, pa oa difennet daoust da se, ken kreñv e oa ar soubidigezh aze c'hoazh.

h/ Perak ez eo aet ar brezhoneg da get, hervez Youenn Guillanton[97] ?

Youenn Guillanton zo a orin eus Kistreberzh tu e vamm hag eus Gwened tu e dad, hag eñ zo bet ganet e Gwened. Brezhoneger anezhañ ha skolaer en e yezh e

[96] Claude Capelle, Répertoire analytique et critique des dictionnaires et des glossaires de la langue gallèse. Études et Recherches Gallèses, Bretagne gallèse, Ministère de la Culture, ICB, CRDP Roazhon, 1987. Kavet e vez war ar rouedad : bibliotheque.idbe-bzh.org/data/cle_45/RApertoire_des_dictionnaires_et_glossaires_de_la_langue_gallAse_T1_.pdf

[97] Enrolladenn 9 : Youenn Guillanton, e Kistreberzh, d'an 22/02/2019.
Kaner, sonazour, skrivagner, arzour… eo Youenn Guillanton, a orin eus Kistreberzh : https://youenn-guillanton.webnode.fr/a-propos/

anavez mat istor e gorn-bro ivez. Setu an displegadenn en doa roet din pa oan bet ouzh en enrollañ ha goulenn gantañ diwar petore abeg e eo aet ar brezhoneg war zisteraat en e vro :

« Da'm soñj ez eus daou abeg splann : an hini kentañ zo goude an Dispac'h gall d'ar c'houlz ma oa bet adwelet an doare da lodennañ an tachennoù melestradurel, lec'h ma veze mesket parrezioù ma veze komzet brezhoneg ha reoù all lec'h ma ne oa nemet galleg evit gallekaat, marteze dre zegouezh met e fin, aze emañ an disoc'h, gallekaet ar c'hornad-mañ dre an abeg-se goude an Dispac'h gall. Hag an eil abeg ; a-raok ar Brezel Bras, ar Brezel 14, eo deuet tud eus al Liger-Atlantel ; neuze, eus Gwenvenez-Penfaou ; Baen-Vreizh [Baen-Veur], hag ar re-se zo bet niverus a-walc'h, gant tout an anvioù gallek zo anavezet bremañ evel "Rocher", "Volant", hag ez eus leun a anvioù e-giz-se e galleg. Ar re-se zo deuet ivez evit kemer douaroù, tiez-feurm. Ar vro a oa chomet froñs un tamm bihan, setu neuze, hag ar re-se ne oarent tamm brezhoneg ebet. Setu se a ra daou abeg splann dindan, dre vras, kant vloaz evit gallekaat Bro Kistreberzh »

Gallout a reer ouzhpennañ pouez ha dezvad ar galleg da gaout labour, berzh sokial, ha lec'h ar skol er gevredigezh ivez.

i/ Sell an dud war ar brezhoneg

Diouzh an enklask urzhiet gant ar Rannvro e 2018[98] e teu war wel war ar c'hartennoù embannet takadoù zo, evel re bro Redon, Ploermael, ar Brever ha war-zu Roazhon en ur bastell-vro nevez anvet "Vallons de Vilaine" m'emañ kreñvoc'h al liamm gant ar brezhoneg pa vefe er santad identelezh, pegen tomm eo kalon an dud ouzh ar brezhoneg pe ar gallaoueg ha dre ar c'hoant ma vefe o bugale desavet e brezhoneg. Kavet e vez un doare unvaniezh sevenadurel e-maez ar broioù hag ar bevennoù lakaet a-vremañ gant ar melestradur pe an armerzh. Eno en em gaver gant ur vro gozh, dismantret e meur a damm ha dianav ez-ofisiel a ziskouez roudoù e-maez an emskiant hollek eus hec'h istor. Kement-mañ war gemm hiviziken, marteze war greñvaat, pa ouzer e teu kalz tud eus an aod da vezañ o chom er vro-se abalamour da briz an tiez e kêrioù aodoù Su Breizh. War un dro, sell annezidi Reter Bro-

[98] Enklask sokioyezhoniezh war yezhoù Breizh : Pascale Wakeford, Fañch Broudic, *Les Langues de Bretagne. Enquête sociolinguistique. Disoc'h sontadeg 2018. TMO Régions – Rannvro Breizh. D'ar 6 a viz Here 2018.*

Gwened war hor yezh na zegas ket kalz a didouroù d'an enklask-mañ, nag an niver a vrezhonegerien eno hiviziken a c'hallfe kaout ul levezon bennak er vro studiet, evel ma veze er c'hantved tremenet c'hoazh. Talvoudus eo an enklask war yezhoù Breizh kaset da benn gant TMO dindan renerezh Fañch Broudig evit ar Rannvro e meur a geñver a-hend-all, hogen n'eo ket pennabeg ar studiadenn-mañ.

Klozadur

Diwar an holl destenioù bet serret amañ ez eus roet ur sell all hag an displegadennoù a veze intentet betek-henn. Gallout a reer lavaret e oa touellek disoc'h ar studiadennoù bet kaset en XIXvet kantved ha war-lerc'h. Kement-mañ a zeu da anat pa weler pegen diaes eo atersiñ an dud. Desket o deus kaout mezh a-gozh eus o yezh ken eo deuet da vezañ gwashoc'h c'hoazh al labour tennañ titouroù diganto gant-se. Evit tud ar vro ha marteze muioc'h er vro-se just a-walc'h, p'emañ anezhi ur c'hroashent yezhel n'eo ket evit sikour ar sell outo o-unan, ez eo un amzer dremenet achu, ur mare hont, pell diouto. Raksoñjoù an arbennigourien war ar brezhoneg hag an douaronourien o deus lakaet an takad-se e diabarzh Breizh-Uhel en XXvet kantved n'oa ket evit reiñ un dalvoudegezh a roje d'an dud danvez priziañ o bro mod all. Ur sell faziek zo staliet a-gozh en ur vro heverk he istor.

Ez wir e ranker mont da istor kentañ ar bastell-vro evit kompren ar stad-se : etre pobladoù Gwened ha Redon da vare an Arvorig e oa deuet ar Vretoned d'ober o annez ha kreiz o galloud e Reter Bro-Wened-se. Da benngêr Breizh eo deuet da vezañ Reter Bro-Wened. Meur a wiskad pobloù zo bet e deroù istor al lodenn-se a Vreizh : Arvoriz, Arvoriz romanekaet, Breizhiz, Vikinged ha Normaned, levezon ar yezh roman gallaouek… Pa'z eo anat bremañ e oa ar brezhoneg ar yezh boutin d'an dud arvaret di betek kreiz an XIXvet kantved, betek ar Gwilen er Reter ha kement-tra da derkañ ar vro en un doare disheñvel diouzh Breizh-Izel. Ur yezh diazezet war-lerc'h un takad ma oa lec'hiet ar galloud politikel ha speredel, n'eo ket terket hag aozet evel parrezioù all a Vreizh-Izel bet krouet gant ar Vretoned deuet tra-mor.

Gant-se ha daoust da vezañs un identelezh kreñv eo bet diaes da annezidi ar vro-se da vezañ anavezet ha da zerc'hel gant o fersonelezh dezho o-unan. En XIXvet kantved, pa veze lakaet muioc'h eget biskoazh Bro-Gistreberzh e Breizh-Uhel ne veze ket gwall zisheñvel buhez an dud eno eus peurrest Bro-Wened en diwezh :

hevelep yezh er gêr hag en degouezhioù sevenadurel evel ar c'hoariva brezhonek ; dre ar micherioù, dre memes gizioù gwiskañ pe damdost ; an hevelep dañsoù ha sonerezh ; darempredoù kenwerzh strizh pe ledan diouzh ar vicher ken ma veze ar brezhoneg yezh ar marc'hallac'hioù hag ar porzhioù-mor. Roudoù ur bastell-vro unvan zo pa n'eo na Breizh-Izel, na Breizh-Uhel a-hed ar c'hantvedoù met ur c'horniad stag eus Eskopti Gwened. A-hend-all, ma oa c'hoazh al lec'h-se ur vro intret a sevenadur Bro-Wened ha Breizh-Izel dre vras e oa anezhi kroaz-hent-tro marc'hadourien Roazhon ha Naoned war un dro.

N'eo ket aet war-gil e-korf 80 vloaz evit leuskel plas d'ar gallaoueg evel ma skrive Paul Paboeuf evit kas e breder betek klozañ ne vije ket bet gwall wriziennet ar brezhoneg evit mont diwar wel, hervezañ, ken fonnus. Stad ar gallaoueg er vro zo re skañv hervez an dud aterset evit ma vije komzet dizehan abaoe dekvloaziadoù a-gevret gant ar brezhoneg. Soñj an dud warno o-unan a brou kement-mañ ivez. Poan 'm eus o krediñ e oa ur vro divyezhek a-gozh dre-se. Bezañs ha levezon ar yezhoù roman a vez abaoe pell, anat eo, hogen ez eus just a-walc'h er vro ur galleg ken intret a vrezhoneg ha galleg liv ar gallaoueg warnañ. Brezhonekadurioù a glever, un taol-mouezh tostoc'h da hini ar brezhoneg ha hini ar yezhoù roman a zo ivez, daoust da gantadoù a dud bet o chom eno deuet eus kêrioù Breizh-Uhel betek Naoned, pa n'int ket eus Bro-C'hall. Da neuze, ur gallaoueg skañv a zesach annezidi ar vro-se da gaout un identelezh. Da lavaret eo ez eus ul levezon diouzh an tu gallaouek, bras a-walc'h, daoust ma oa bet re verr ar prantad tremen ha re c'hoan ar gallaoueg-se er vro evit bezañ deuet a-benn-kaer a vont war tachenn ar brezhoneg : ur galleg Breizh-Uhel mesket gant ereadur ha geriaoueg ar brezhoneg war tachennoù zo a c'haller termeniñ e kreiz ar c'hantved tremenet, na mui na maez. Mard eo aet bevenn yezh ar brezhoneg war-gil ez eus peadra da soñjal, war a weler en XIXvet hag en XXvet kantved, e oa takadoù brezhonek strewet en tu all da vevenn zisparti ar yezhoù bet termenet en XIXvet kantved betek dibenn an XXvet kantved. En diwezh e adkaver bezañs hor yezh pe roudoù anezhi e spered an dud hag istor o familh betek degouezhout gant ar vevenn yezh treset war kartenn Bertrand d'Argentré er XVIIvet kantved.

Stank-tre eo bet ar brezhoneg e kreiz an XXvet kantved e Teiz, Sulnieg, Langroez, Laozag, Berrig betek ar C'hour… E 1850 e oa krog ar brezhoneg da zigreskiñ en darempredoù labour, kenwerzh hag e kêr. Hogen e teue en-dro pa veze mesket an

dud war ar marc'hadoù (perzhioù heverk notennet gant ur bern tud er vro en XXvet kantved c'hoazh). Gallout a reer soñjal e oa deuet ar galleg da vezañ yezh boutin darempredin an dud dre an hentoù, an hentoù-houarn ha dre ar c'henwerzh. Mont a rae d'ober eus ar vro-mañ ur c'hroashent, termenet eus ar Roc'h-Bernez ha paket en he bevenn hanternoz ha Reter gant Lannegi Lanvaoz hag ar Gwilen. En XXvet kantved e oa bet meur a zegouezh o doa lakaet tizh e souzadenn ar brezhoneg er vro-se : savet ez eus bet pontoù dreist ar Gwilen ; kalz a dud eus Naoned o deus graet o annez er vro ; an adlodenniñ douaroù ; ha pa oa en he c'hreisteiz brezhoneg Gwenrann o vont da get e teue kalz a dud d'ober o annez hañvañ war an aod etre ar Baol ha Sant-Nazer war un dro ha kement-mañ da c'hallekaat ar vro ivez. Hiziv-an-deiz ez eo Breizhiz an aod ha Gwenediz a zeu da brenañ bep a lojeiz marc'hadmatoc'h eno pa vez aloubet o lec'h annezañ kozh gant Gallaoued war o leve. Ar re-se o lakaat kreskiñ priz an tiez hag ar ranndioù.

Luzietoc'h e vo hevelebiezh an dud moarvat panevet emskiant istor o bro ha dre adlakaat ar c'havadennoù diwezhañ en anaouedegezh ar vro da wir ha da dalvezout :: brezhoneg a veze komzet stank a-walc'h ouzhpenn 30 km ac'hanen ar vevenn degemeret betek bremañ ha kement-mañ e-mesk tud a ziskouez bevañ dre nac'h un hevelebiezh bevet en o familh betek ur prantad tost diouzhimp c'hoazh. An nac'hadenn-mañ zo bet ken kreñv pa savent n'eus ket pell zo c'hoazh ouzh ar berzhourelezh c'hallaouek : "Tud a vro C'halloù wirion zo en tu all da Bont-houarn Muzilheg pe da hent glas Moulleg" diouzh tud ar vro.

Levrlennadur

Bleiguen, Au Coeur du Haut-Vannetais – Questembert, Moullerezhioù Simon, Roazhon, 1958.

Blouët P., Nicolas P., Couëdel M., Chants du pays de Questembert, Sonennoù Bro Kistreberzh, Andon, Embannadurioù Alain Pennec, 2002.

Blouët P., Le Pays d'A-bas – Questembert-Muzillac, kaier niv. 6, Dastum, 1983.

Caroline Brett. The Monks of Redon : Gesta sanctorum Rotonensium and Vita Conuuoionis. Eembannet ha troet ganti. Boydel & Brewer. Londrez, 1989.

Broudic F., À la recherche de la frontière. La limite linguistique entre Haute et Basse-Bretagne aux XIXe et XXe siècles, Brest, Emgleo Breiz, 1995.

Buron G., Bevenn ar brezhoneg, Hor Yezh, niv. 148-149.

Cassard J.-C. ha Monnier J.J. (kenlabourer renet ganto), Toute l'Histoire de Bretagne, des origins à nos jours, adembannadur kresket, Skol-Vreizh, Montroulez, 2014.

Chevalier G., Breton et Gallo, complémentarité ou concurrence ?, Les Cahiers de sociolinguistique n°12, skol-veur Lyon, 2008.

Colin H. Williams, (en) Language in geographic context, Multilingual Matters, 1988.

Coquebert de Monbret C.-E., Essai d'un travail sur la géographie de la langue française. Almanach du commerce, Pariz, 1831.

Couée A., Avoir vingt ans dans les décombres, embannadurioù Mille et une vies, miz Gouhere 2018.

Creston R.-Y., Les costumes des populations bretonnes, Rakskrid gant P.-R. Giot, CNRS, Moullerezh « Les Nouvelles de Bretagne », Roazhon, 1953.

D'Argentré B., L'Histoire de la Bretaigne, des rois, des ducs, comtes et princes d'icelle, moulladur Juline Duclos, Roazhon, 1589.

Dauzat A., Le déplacement des frontières linguistiques du français de 1806 à nos jours. S.n., s.d.

De Courson A., Cartulaire de l'abbaye de Redon en Bretagne, Pariz, 1863.

Diaz A., " Gallos " et " Bretons " : représentations de l'Autre et mobilisation de la frontière linguistique dans les processus de construction identitaire : une approche anthropologique de la limite entre Haute et Basse-Bretagne. Tezenn soutenet e skolveur Roazhon 2, Gwengolo 2018.

Dréan H., Le breton, le gallo et le français au milieu du 19ème siècle dans la région de la Roche-Bernard, Klask 11, 35-46, CRBC, 2017.

Dréan H., Le costume dans le canton de la Roche-Bernard (1789-1939). Skridoù 2. Dastum – Skol Uhel ar Vro, 1995.

Erlannig E. (Marker F.), Recueil de cantiques bretons, harmonisés par Even Erlannig, kaier 138 p. ennañ gant ar skrid-sonerezh, Imbourc'h, 1992.

Ernault E., Étude sur le dialecte breton de la presqu'île de Batz, Kannadig Henoniezh an *Association Bretonne*, 1882.

Février J., Le théâtre en breton vannetais aux XVIIIème et XIXème siècles d'après les manuscrits de Vannes et Keranna, tezenn, 3 levrenn, Roazhon 2, 1994.

Fonteneau J., Cosmographie, Sant-Brieg – Ar Groazig, 1545.

Gourvil F., Noms de famille de Basse-Bretagne – Matériaux pour servir à l'étude de l'anthroponymie bretonne, Pariz, 1966.

Gourvil F., Noms de famille bretons d'origine toponymique, Kemper, 1970.

Guilcher, J.-M., La tradition populaire de danse en Basse-Bretagne, Mouton & Co, Pariz, 1963 ; adembannadur kresket (skeudennoù ha rakskrid) gant Coop-Breizh, Spezed / Chasse-Marée/Ar Men, Douarnenez, 1995.

Guyot-Jomard A. Petite Géographie du Morbihan. Moullerezh L. Galles, Gwened, 1867.

Lécuyer F., Le Teizou du galo », Ti-Embann An Amzer / Le Temps Éditeur, Pornizh, Pornizh, Ebrel 2018.

Le Dû J., Nouvel atlas linguistique de la Basse-Bretagne, 2 levrenn, CRBC, Brest, 2001.

Le Menach G., Muzillac et son canton en douze promenades, Res Universis, Paris, 1993.

Le Mené J.-M., Histoire des paroisses du diocèse de Vannes, Galles, Gwened, 1891.

Le Moing J.-Y., Les noms de lieux bretons de Haute-Bretagne, Coop Breizh, 1990.

Le Quer A., Le recul du breton aux environs de Questembert, Annales de Bretagne, tome LIX, niv. 2,1952.

Le Quer A., Colonisation et défrichement des Landes de Lanvaux entre Pluherlin et Le Cours de Molac, Annales de Bretagne, tome LIX, niv. 2, 1952.

Le Roux P., Atlas linguistique de la Basse-Bretagne, 6 strobad, Levrdi E. Droz, 1927.

Mahéo P., Saint-Guyomard au cœur des Landes de Lanvaux, Association de défense du patrimoine de Saint-Guyomard, Moullerezh A. Noblet, Redon, 1982.

Marquer (familh Marker : Erlannic, Bleiguen…), Dalc'had Edmond ha François Marquer, Dielldi an Departamant, 153 J 1-71. 1586 – 1996.

Martin L., Discours sur les systèmes toponymiques de deux communes – Molac, Le Cours – situées entre la Haute et la Basse-Bretagne », kounskrid DEA, Skol-veur Breizh-Uhel, 1997.

Ogée J.-B., Dictionnaire historique et géographique de la province de Bretagne, Roazhon, 1784 ; embannadur astennet e 1845 gant Marteville A. ha Varin P.

Paboeuf P., Glossaire du parler de Questembert-Muzillac, Dastum, niv. 6, 1982.

Panier R., Les limites actuelles de la langue bretonne, leur évolution depuis 1886, Le Français Moderne, pp. 97 – 115, Ebrel 1942.

Rosenzweig L., Cartulaire général du Morbihan, ober dalif, 2 levrenn, Lafolye, Gwened, 1895.

Rosenzweig L., Dictionnaire topographique du département, Pariz, 1870.

Sébillot P., La langue bretonne, limites et statistique, Leroux, Pariz, 1886.

Tanguy B., Recherches autour de la limite des noms gallo-romains en "–ac" en Haute-Bretagne, tezenn, Roazhon, 1973.

Tanguy B., La limite linguistique dans la péninsule armoricaine à l'époque de l'émigration bretonne d'après les données toponymiques, Annales de Bretagne et de l'Ouest, levrenn LXXXVII, niv. 3, Gwengolo 1980.

Timm L. A., The shifting linguistic frontier in Brittany. S.n., s.d.

Vallerie E., Diazezoù studi istorel an anvioù-parrez, 3 levrenn, An Here, 1995.

Wakeford P., Broudic F., Les Langues de Bretagne. Enquête sociolinguistique. Disoc'h sontadeg 2018. TMO Régions – Rannvro Breizh. D'ar 6 a viz Here 2018.